

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav Blízkého východu a Afriky

Diplomová práce

Lexikální analýza románu „Mahrem“ autorky Elif Şafak

Milena Farahat

Praha 2008

Vedoucí diplomové práce: doc. PhDr. Petr Zemánek, CSc.

Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav Blízkého východu a Afriky

Diplomová práce

Lexical Analysis of the Novel „Mahrem“ by Elif Şafak

„Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a uvedla jsem všechny použité prameny a literaturu.“

V Praze, dne 20.5.2008

Milena Farahat

Shrnutí

Lexikální analýza postmoderního románu Mahrem autorky Elif Şafak přinesla závěry dvojího typu. Na jedné straně pojednala o literární, stylistické stránce díla s ohledem na způsob užití lexika s pevnou vazbou na téma, na druhé straně se věnovala vnitřním strukturám textu, které bylo možné analyzovat a demonstrovat pouze matematickými metodami.

Práce je rozdělená do tří částí, z nichž každá je zaměřena na jiný aspekt literárního textu a má také svou metodu. Z pohledu přístupu k objektu analýzy jsou si první dvě kapitoly blízké, protože jsou zaměřené na estetickou funkci literárních postupů, ať již jde o výstavbu příběhu nebo o použití slovníku. Třetí kapitola se věnuje textovým strukturám s pomocí kvantitativních metod, jak je užívá textová lingvistika. Je možné říci, že závěry prvních dvou kapitol slouží jako předstupeň kvantitativní analýzy, především díky užití frekvenčního slovníku díla, který jsem zpracovala pro první analýzu.

Stylisticko lexikální analýza potvrdila, že Elif Şafak používá mnoho archaických slov, která nejsou v moderní turečtině běžná, ale umělecky je dobře zapracovává, což přispívá ke zvýšení literární kvality díla. Věnovala jsem se různým výrazovým prostředkům románu Mahrem. V první kapitole jsem přiblížila obsah a členění románu a soustředila se na vyprávěcí postupy, v druhé kapitole jsem se zaměřila na autorčino užití slov ze sémantického pole okovidět, na které přímo odkazuje podtitul román „o tom, co vidím a co je vidět“. Došla jsem k závěru, že její práce s tímto sémantickým polem silně podporuje práci s tématem románu. Vedle toho jsem se věnovala také dalším literárním postupům, které jsou typické pro její styl. Zvláště poutavé je, jakým způsobem oslovuje všechny čtenářovy smysly, přestože se tématicky zaměřuje na zrak. Zdánlivě úzce vymezené téma jí poskytuje prostor pojednat o lidském soukromí a všem, co s tím blíže či vzdáleně souvisí. Pojednala jsem o metaforách, které používá pro přechod mezi příbuznými tématy.

Kvantitativní analýza textu je zaměřená na dynamiku nadvětných struktur v textu, které jsem identifikovala s pomocí Menzerathova-Altmanova zákona a poté je jazykově interpretovala. Věnovala jsem se vztahu frekvence slov a jejich frekvenčního pořadí, dále vztahu délky významového agregátu a délek vět, kterého ho tvoří. Tato analýza mě vedla k závěru, že je možné konstatovat přítomnost a platnost Menzerathova-Altmanova zákona v tomto textu, což bylo mj. předpokládaným výsledkem samotné kvantitativní analýzy.

Summary

The lexical analysis of *Mahrem*, a novel by Elif Şafak, brings two kinds of results. On one hand it deals with the literal and stylistic aspects of the novel in relation to the use of vocabulary, closely linked to the topic of the novel, on the other hand it focuses on inner structures of the text, which is analysed and demonstrated by strict use of mathematical means.

The thesis is divided into three parts, each focusing on a different aspect of the literary work and therefore each having its own method. From the perspective of the approach to the analysed subject, the first two chapters share many common features with regards to their interest in the aesthetic function of literary techniques, be they the narrative structure or the use of vocabulary. The third chapter deals with textual structures while applying quantitative methods in accordance with text linguistics. It can be stated that the results of the first analysis serve as an introductory step into the second analysis, especially because of the use of the frequency dictionary of the novel that was created for the first analysis.

The stylistic-lexical analysis confirms that Elif Şafak deploys a wide range of archaic words, which is not very common in modern Turkish, but they are well incorporated in the novel's rhetorical style. This fact contributes to the high literal quality of the novel. The study concentrates on different aspects of phraseology of the novel. The first chapter concentrates on its contents, structure and narrative techniques. The second chapter is preoccupied with the author's use of vocabulary from the semantic field "eye-see" that is directly related to the subtitle of the novel, *About Seeing and Being Seen*. The conclusion claims that the writer's treatment of this semantic field supports her work with the novel's topic. Besides, other typical literal methods of her style are examined. Particularly interesting is the way the narrative addresses and employs all five senses of the reader, although it is predominantly concerned with visual perception. A seemingly narrow topic of *Mahrem* allows the author to talk about human intimacy, private matters and everything related to these issues. The thesis also deals with the metaphors, the function of which is to unite the various themes portrayed in the novel.

The quantitative analysis targets the dynamics of the supra-sentence structures in the text which are identified by means of Menzerath-Altmann law and interpreted from the linguistic point of view. Further attention is paid to the relation between word frequency and respective frequency ranks and consequently between sign aggregations and the length of the sentences. This analysis proves that the Menzerath-Altmann law is valid and relevant in this text, which confirms the assumed hypothesis of this part of the thesis.

ÚVOD	6
ROMÁN „MAHREM“: LITERÁRNÍ ROZBOR	9
A) BIOGRAFIE AUTORKY	9
B) BIBLIOGRAFIE AUTORKY	9
C) LITERÁRNÍ TVORBA - STYL	10
D) ROMÁN „MAHREM“	11
i) <i>Obsah díla</i>	11
ii) <i>Členění textu</i>	25
E) JAZYK A STYL: ARCHAICHNOST NEBO PROGRESE?	28
STYLISTICKÁ ANALÝZA LEXIKA	31
A) CÍL	31
B) LEXIKÁLNÍ ANALÝZA: METODA A ZÍSKÁNÍ DAT	32
i) <i>Lemmatizace</i>	32
ii) <i>Nástroje</i>	33
C) VLASTNÍ ANALÝZA	35
i) <i>Sémantické pole „oko-vidět“</i>	35
ii) <i>Závěr I</i>	41
iii) <i>Hra s významy</i>	41
iv) <i>Závěr II</i>	45
D) POZNÁMKY	46
KVANTITATIVNÍ LINGVISTICKÁ ANALÝZA SÉMANTICKÝCH TEXTOVÝCH STRUKTUR	48
A) CÍL	48
B) KVANTITATIVNÍ ANALÝZA TEXTŮ: TEORETICKÝ ÚVOD	48
i) <i>Kvantitativní metody</i>	48
ii) <i>Vznik textové lingvistiky a testovatelné hypotézy</i>	50
iii) <i>Cesta za jazyk</i>	52
C) MOCNINOVÝ ZÁKON – MENZERATHŮV-ALTMANNŮV ZÁKON	56
i) <i>Jazykové úrovně</i>	57
ii) <i>Vyjádření mocninového zákona</i>	61
iii) <i>Další vlastnosti jazyka</i>	62
D) APLIKACE - ANALÝZA	63
i) <i>Zipfova-Aleksejevova distribuce</i>	65
ii) <i>Menzerathův-Altmanův zákon</i>	71
E) SHRUTÍ VÝSLEDKŮ KVANTITATIVNÍ ANALÝZY	72
JEDNOTA TEXTU	74
BIBLIOGRAFIE:	80

Úvod

Cílem této práce je široce analyzovat postmoderní román „Mahrem“ významné současné turecké autorky Elif Şafak. Analýza má dvě roviny: lexikálně stylistickou a kvantitativně lingvistickou. Snahou je poznat charakteristiky literárního stylu autorky prostřednictvím analýzy lexika a současně aplikovat na její text prostředky kvantitativní lingvistiky, a tak ukázat sémantické/ textové struktury. Oba dva přístupy a jejich výsledky srovnám.

Elif Şafak je společně s několika málo tureckými autory známá na mezinárodní úrovni (vedle renomovaného historika a politologa Şerifa Mardina jsou známá například díla Orhana Pamuka, Nedima Gürsela, Zülfüho Livaneliho či Murathana Mungana, kteří působí v Turecku, nebo autorů působících v Německu jako jsou Emine S. Özdamar či Feridun Zaimoglu). Její romány byly přeloženy do angličtiny a některé novější knihy pak napsala anglicky. Rozhodujícím důvodem, proč jsem zvolila právě tento román, je, že byl oceněn Svazem tureckých spisovatelů, což mě vedlo k názoru, že je to dílo vzhledem ke své literární hodnotě hodné analýzy. Velice mě zaujaly protichůdné názory čtenářů na použití slovníku v tomto románu, rozhodla jsem se proto pro vlastní lexikální analýzu. Otázky textových struktur nejsou novým polem výzkumu v lingvistice, nicméně je pravda, že se jim kvantitativní lingvisté věnují jen několik desetiletí. Teorie textových struktur pak zajímavě doplňuje pohled na text jako celek a domnívám se, že vhodně naváže v mé analýze tam, kde končí analýza lexikálně stylistická. Platí po tom, že román „Mahrem“ jsem pro stylisticko lexikální analýzu vybrala na základě zmíněných literárních kritérií, zatímco jeho výběr jako objektu kvantitativní analýzy můžu hodnotit jako náhodný, protože je mým cílem uplatnit obecné jazykové zákony, a jejich interpretace pro daný román na stylisticko lexikální analýzu volně naváže.

Tato práce se skládá ze tří hlavních částí - úvodu, vlastní analýzy a závěru. Vlastní analýzu jsem rozdělila do tří kapitol, kdy v první představuji autorku románu a stručně popisuji román v rámci současné turecké literatury. Román „Mahrem“ je hodnocen jako postmoderní dílo, autorka mísí minulost a přítomnost, děj tedy není lineární, prolíná se v něm reálný a imaginární svět, autorka používá osmanská slova v moderní turečtině apod. V této části nebylo mým cílem vypracovat teoreticky literární rozbor, tato kapitola mi slouží především jako úvod ke kapitole druhé, kde zpracovávám lexikálně stylistickou analýzu, která mi poskytuje prostor pro pojednání o autorčině stylu ve vztahu k vybranému slovníku, proto mě především zajímá, jaký vliv má výběr a užití slovníku na její stylistiku. Budu pracovat se

slovníkovými příručkami a s neměřenými popisy jejího lexika v literárních kritikách, které srovnám s výsledky vlastní analýzy založené na zkoumání četnosti výskytu daných slovních jednotek. Pro některé účely stylistické analýzy použiji literární teorii. Třetí kapitola pak obsahuje kvantitativně lingvistickou analýzu, která je metodologicky zcela odlišná od předchozí části. Kvantitativní metody v lingvistice se prosazovaly postupně. Od procentuálních znázornění po matematické modelování. Byly objeveny jazykové zákony, které je možné zapsat a testovat matematicky a zpětně je opět lingvisticky interpretovat. Je podstatné, že neplatí pouze pro jeden jazyk, ale pro jazyk jako systém lidské komunikace, tzn. také pro jazyky různých jazykových rodin. V této části práce se soustředím na textové struktury s tím, že aplikuji na text románu „Mahrem“ teorii nadvětné jazykové roviny agregátů Lud'ka Hřebíčka (1997, 2002 a další), která je odvozena od Altmannova mocninového zákona (Altmann 1980).

V souladu s Bungeho postulátem: „No theory, no science“ (Bunge 1967:384), který je součástí jeho široké filozofie vědy, budu pro každou část formulovat hypotézu a testovat ji; nevždy je možné hypotézu potvrdit, ale alespoň jsem se snažila najít argumenty, proč ji nezamítnout. Jelikož v obou analýzách použiji různé metody, každá část obsahuje svůj metodologický úvod.

V první části, kde se budu věnovat představení díla, jeho literární hodnotě a místu v turecké literatuře, použiji také literaturu o vývoji tureckého románu. V lexikálně stylistické analýze aplikuji konkordanční program *cibakaya* pro statistické vyhodnocení četnosti lexikálních jednotek v textu a v třetí části pak běžný tabulkový editor pro vyhodnocení funkcí představujících model distribucí/ vztahů nadvětných struktur a jejich konstituentů.

V první části práce uvádím několik ukázek z díla, překlad je pak uveden v poznámkách, ale nejedná se o překlad literární. Pro lexikální analýzu je pro mě závazný výchozí turecký výraz. Problematiku překladu sice zmíním, protože ne vždy máme v češtině vhodné ekvivalenty zkoumaných výrazů, ale zmíním ji jen okrajově. Co se týče kvantitativní lingvistické analýzy, uvádím v tištěné podobě většinou pouze ukázky datových souborů získaných z různých částí díla, s přihlédnutím k jejich rozsahu je neuvádím celé.¹ V této části analýzy není potřeba českého překladu, pracuji výhradně s tureckým textem, který je pro mě závazný.

¹ Celé soubory jsou uloženy na CD

V části bibliografie pak uvádím veškerou literaturu, kterou jsem ke zpracování použila. V případě, že jsem použila pro citaci český překlad, uvádím v bibliografickém údaji také původní název díla a jeho rok vydání.

V závěru bych ráda poděkovala za cenné rady, pomoc a motivaci k této práci panu PhDr. Lud'kovi Hřebíčkoví, DrCs, který mi věnoval nejen svůj čas, ale také základní literaturu k tématu kvantitativní analýzy textů. K napsání této práce to pro mě byly ty nejpotřebnější informace, které mi poskytly prvotní navigaci v problematice. Současně moc děkuji Mgr. Petře Prahlové a Petru Kučerovi, PhD. za velice přínosné hodiny turečtiny, které se staly pevným základem mých znalostí tureckého jazyka a na které ráda vzpomínám. Při mém pobytu v Istanbulu jsem s prof. Latifem Beyreliem (Marmarská univerzita) konzultovala téma práce a získala jsem od něj odkaz na použitý software, za což ajkož i další rady jsem mu zavázána. V neposlední řadě vřele děkuji doc. PhDr. Petru Zemánkovi, CSc, vedoucímu mé práce, za velice užitečné konzultace a trpělivost.

Román „Mahrem“: literární rozbor

a) Biografie autorky

Elif Şafak se narodila ve Francii ve Štrasburku tureckým rodičům v roce 1971. Svě dětství prožila ve Švýcarsku, do Turecka se vrátila až na vysokoškolská studia, nějaký čas v Turecku působila na univerzitní půdě. Dnes vyučuje a píše v USA. Díky tomuto pestrému životu je považována jak za tureckou autorku, neboť většinu svých románů napsala turecky, a současně také za americkou autorku, neboť poslední práce publikuje anglicky a má v USA své čtenáře.

Elif Şafak absolvovala bakaláře v oboru mezinárodních vztahů na Blízkovýchodní technické univerzitě (ÖDTÜ) v Ankaře. Magisterské studium ukončila na stejné univerzitě na katedře ženských/ genderových studií diplomovou prací na téma „Ženskost a bludný kruh v myšlení Bektáší a Mevleví“² (Bektaşî ve Mevlevî Düşüncesinde Kadınsılık-Döngüsellik), která byla oceněna Klubem sociálních věd. Doktorát pak získala na katedře politologie.

V současné době autorka působí ve Spojených státech, vyučovala na Michiganské a Arizonské univerzitě. Publikuje v amerických a evropských novinách a časopisech. Prý byla nominována na Nobelovu cenu za literaturu ve stejném roce (2007), kdy cenu získal Orhan Pamuk. Z tohoto prostého příkladu je zřejmé, že je Elif Şafak známá turecká autorka. V roce 2006 byl její román „Baba ve Piç“ nejprodávanější knihou v Turecku³ a byla za něj mimo jiné (podobně jako Pamuk) obviněna z poškozování turectví a trestně stíhána. I její ostatní knihy získaly velkou oblibu, vycházejí v opakovaných vydáních, jen kniha Mahrem měla v roce 2006 své desáté vydání (počet výtisků ovšem není dostupný).

b) Bibliografie autorky

Její první povídka „Anatolie pro ďábelské oči“ (Kem gözlere Anadolu) vyšla v roce 1994, první román pak v roce 1997 pod názvem „Skrytý“ („Pinhan“, anglicky „The Sufi“) a byl oceněn v roce 1999 Velkou cenou Mevlany. Druhý román „Zrcadla města“ (Şehrin Aynaları) vyšel v roce 1999, román „Důvěrné/ Intimita/ Třináctá komnata“ („Mahrem“, anglicky „The Gaze“) ⁴ pak v roce 2000 a získal cenu Svazu tureckých spisovatelů. V roce 2002 vydala román „Bleší palác“ (Bîr Palas). V roce 2004 vydala společně s autory Murathan

² dva nejvýznamnější súfijské řády v Turecku.

³ Počet výtisků není dostupný, ale možné nahlédnout například na <http://sozluk.sourtimes.org/show.asp?t=2006+yilinda+turkiye+de+en+cok+satan+kitaplar> (navštíveno 20.3.2008), kde je uvedeno deset nejprodávanějších knih roku.

⁴ Vzhledem k tomu, že nemáme jednoslovný český ekvivalent tureckému *mahrem*, budu i nadále používat turecký výraz pro zjednodušení.

Munganem, Farukem Ulayem, Celilem Okerem a Pinar Kürovou román "Pět za sebou" (Beşpeşe), kde každý autor nezávisle na sobě napsal jednu kapitolu románu, který bez dalších úprav vydali jako spoluautoři.⁵ V roce 2005 vychází soubor jejích statí pod názvem „Přliv - odliv“ (Med-Cezir). Dva romány pak napsala anglicky, ty vyšly turecky až v překladu. Byly to v roce 2004 „The Saint of Incipient Insanities“ (turecky „Aref“, 2004) a v roce 2006 „The Bastard of Istanbul“ (turecky „Baba ve Piç“). Poslední román jí vychází letos pod názvem „Černé mléko“ (anglicky „Black Milk“), dílo se silnými autobiografickými rysy.

c) Literární tvorba - styl

Na její monografie vycházejí recenze v renomovaných časopisech, její díla jsou předmětem zájmu turkologických jazykových konferencí. Prodejci charakterizují její román „The Bastard of Istanbul“ následovně: „Their one estranged brother lives in Arizona with his wife and her Armenian daughter, Armanoush. When Armanoush secretly flies to Istanbul in search of her identity, she finds the Kazanci sisters and becomes fast friends with Asya. A secret is uncovered that links the two families and ties them to the 1915 Armenian deportations and massacres. Full of vigorous, unforgettable female characters, *The Bastard of Istanbul* is a bold, powerful tale that will confirm Shafak as a rising star of international fiction.“⁶ Stejně na mě působil i její román „Mahrem“.

Kritici i čtenáři kladně hodnotí výstavbu a bohatost příběhů (s výjimkou posledního románu nejsou její díla autobiografická). Využívá koláže, proplétání jednotlivých příběhů, důmyslně odkazuje na jiné části románu a detaily a vytváří tak vnitřně velmi pěvně spjaté dílo se silným vyzněním. Na 5. mezinárodním sympoziu (turkické) jazykovědy, literární vědy a stylistiky organizovaném Ataturovou pedagogickou fakultou Marmarské univerzity v roce 2005 v Istanbulu přednesla příspěvek Burçe Kaya, ve kterém se věnovala autorčině stylu a možným nesnázím s budoucím překladem: „Roman, bütün ipuçlarının birleştirilip, tüm bağlantıların kurulup noktada çözümlüveren düzensiz ve karmaşık olaylar bütününden oluşmaktadır. Bu özellik, olay örgüsündeki karmaşık çözüldüğü anda çözülebilen, anlamsal açıdan ucu açık, karmaşık cümlelerle desteklenmektedir.“⁷ Tím kladně hodnotí kouzlo vnitřní propojenosti románu a jeho promyšlenosti tak, aby vyznění bylo co nejsilnější.

⁵ V Turecku takovým způsobem vyšel společně napsaný román poprvé.

⁶ http://www.bookbrowse.com/reviews/index.cfm?book_number=1944 (navštíveno 20.4.2008)

⁷ Kaya, B.: Elif Şafak'ın Mahrem Romanının Biçimsel İncelemesi ve Çevirmeni Bekleyen Zorluklar, str. 587. Česky: Román se skládá z neuspořádaných, propletených událostí, které se náhle vytříbí v jediném okamžiku, když se propojí se všemi indiciemi. Tato vlastnost je umocňována větami s nezfetelnými, nejasnými významy, jejichž vyznění se projasní až v okamžiku, kdy se vyřeší zápletky ve struktuře událostí.

Její vyprávění je na jednu stranu tajemné až kouzelné, na druhou stranu velice reálné. Většina jejích románových postav jsou obyčejní lidé bez zvláštních vlastností. Popisuje možná běžné prožitky jako stud, sociální postavení, historické otázky, ale soustředí se na detail a výklad událostí, nikoliv na dobrodružství příběhu, přestože jsou její příběhy přitažlivé. Staví své hrdiny do reálných situací v ruchu velkoměsta stejně jako v soukromí domova a čtenář se s nimi může lehce ztotožnit v mnoha ohledech. Užívá velice osobní přístup, otvírá čtenáři cestu do nitra svých postav pomocí vnitřních monologů, vzpomínek a proudu vědomí. Tato kombinace jí umožňuje věnovat se takovým intimním tématům jako postavení žen, prostituce, svědomí národa a další a ukáže je ve své jednoduchosti, krutosti a syrovosti, aniž by text ztrácel své jemné ladění nebo byl dokonce obscénní. Osobně vnímám její romány více jako soubor obrazů a pocitů než poutavých příběhů, přestože má bohaté zápletky, a obě roviny takto obsažené v díle se doplňují a vytvářejí vnitřní propojení a současně i kontrast. Její romány byly přeloženy do angličtiny, některé práce pak do němčiny. Vzhledem k tomu, že v Česku vyšel poslední překlad z turečtiny v 80. letech 20. století⁸ je pochopitelné, že nemáme překlad tohoto románu do češtiny, ale dalo by se předpokládat, že by si našla své čtenáře i v České republice a možná snad i bude příležitost se tomuto překladu věnovat.

d) Román „Mahrem“

Román „Mahrem“ se skládá z několika vzájemně provázaných příběhů. Pouto mezi nimi je hlavní téma románu „vidět a být viděn“, ale mimo to především autorka používá hodně symbolů, které na jednotlivé části knihy vzájemně odkazují. V následující části chci pojednat o autorčiných metodách, věnovat se budu také obsahu a základním charakteristikám jazyka. Součástí literárního rozboru budou také ukázky z daného textu, podobně jako je tomu v další části této práce (kapitola *práce s výrazy*), ale celkově se nejedná o teoreticko literární rozbor, a to i přesto, že se zmíním o místě tohoto románu v moderní turecké literatuře. Představení díla je pro mě důležitým krokem pro lexikální analýzu, která je úzce vázaná na pochopení obsahu románu.

i) Obsah díla

Turecká literatura zaznamenala za poslední dvě století velice originální vývoj. Přejímala mnoho forem západních literatur, hledala nové cesty a používala nové postupy. Mnoho vývojových fází přeskočila, nebo si nové postupy zažila jen zčásti a ihned se dostala

⁸ Když jsem psala tuto práci (2008), vyšel česky román *Mé jméno je červená* Orhana Pamuka v překladu Petra Kučery.

do středu nových směrů a žánrů. Výsledkem tohoto procesu je turecký postmoderní román, který má sice mnoho společného se západními romány, ale současně je výtvorem plně svázaným s tureckými zdroji a tradicemi.⁹ Mahrem je označován za postmoderní román a zde můžu zmínit několik charakteristik, které ho do této kategorie řadí. V románu Mahrem není děj lineární, autorka mísí minulost a přítomnost; obrací se do nitra postav příběhů, soustředí se na popis okolí, pojímá celkové vyznění událostí, stejně jako se soustředí na detail. Kombinuje mnoho literárních postupů, využívá je paralelně nebo je v různých částech knihy obměňuje. Například Slovník pohledu je literární dílo uvnitř jiného díla, skrze nějž autorka popisuje, jak přistupuje k psaní.

Román Mahrem byl vydán v roce 2000 turecky. Jedná se o rámcovou novelu, která vypráví tři fiktivní příběhy z minulosti a jeden příběh ze současnosti. Vně těchto příběhů a rozdělení na dvě časové roviny lze načrtnout ještě jiné významné roviny: počítání do tří nebo dělení na tři fáze (triády typu narození, život, smrt nebo seznámení, přátelství, rozchod atd.), dělení na viditelné a neviděné (což je sám význam podtitulu románu), svět imaginární (sen) a realita atd. Příběhy se víceméně neprolínají, přestože se ve varietě hlavní hrdinové z minulosti potkají. Děj v minulosti jsou příběhy postav před příchodem do varieté, jeho majitel je pak spojnicí těchto příběhů z minulostí, ale tam události končí. Setkání hrdinů není dějová zápleтка pro další osudy hrdinů, je to klíč k pochopení vyznění románu (viz dále).

Rámcem novely je zvědavost vidět a strach být spatřen. Novela má podtitul „román o tom, co vidíme a co se vidí“, případně to lze interpretovat jako „vidět a být viděn“¹⁰, tzn. jak o tom, co je k vidění, tak o tom, co nemá být viděno. V románu má lidský pohled kouzelnou sílu. Ničí i tvoří. Oko jako zrakový orgán a brána do světa viděného a viditelného je ústředním motivem knihy. Nevidět může znamenat nestvořit. Vysokou estetickou funkci mělo „oko“, často užívané jako symbol, ve staré osmanské poezii. Bylo hlavní charakteristikou krásné ženy s mandlovýma očima, současně mělo své zástupné symboly jako studna, bojiště atd. Před zraky se měla skrývat krása milenky, na kterou jen pohlédnout bylo zadostiučiněním pro vyprahlé obdivovatele. Z toho je zřejmé, že vizuální svět není odpoután od vášně, ale přesto se obejde bez fyzického kontaktu. Vidění aktivuje představivost a může být zásadním podnětem k určitému chování, může přinést silnější prožitek než jakýkoliv jiný tělesný styk.

⁹ Publikací o moderní turecké literatuře je mnoho, jako příklad uvádím: Caner, B. (1998), která se věnuje moderní turecké literatuře do poloviny 20. století; Gürsel (1994) a Ecevit (2001) se věnují literárnímu vývoji v posledních desetiletích.

¹⁰ Literární překlad tohoto podtitulu pak nabízí samozřejmě mnoho dalších interpretací, které ovšem nebudu dále rozvádět.

Navíc stejně tak, jako je zrak tvořivým podnětem, může být i ničivý, aniž by člověk použil fyzickou sílu.¹¹

Jednotlivé příběhy se nestřídají pravidelně, označím je jako první (A), druhý (B), třetí (C) a čtvrtý (D) podle toho, jak se poprvé objevují v knize. Autorka se k nim (s výjimkou příběhu hlavní autorky) vrací víceméně chronologicky. Příběh první (A) je klíčový, vypráví o ženě trpící bulimií, která je kvůli své tloušťce často středem pozornosti, což nemá ráda a snaží se lidským zrakům unikat. Druhý příběh (B) je o majiteli varieté, který sám má podivný osud, ale rozhodl se vystavovat na odiv zvláštnosti jiných. V jeho varieté vystupují dvě postavy, velice ošklivá a velice krásná dívka, každá má v knize svůj příběh (C a D), nebo spíše jejich „tvůrci“, jak bude vysvětleno později. Kniha začíná dvěma krátkými úvody, které situují příběh hlavní hrdinky, poté má kniha tři kapitoly nazvané jedna, dva, tři s podtituly „zavři oči“, „otevři oči“ a „mám tě“¹². Pro uspořádání kapitol platí, že v první autorka uvádí příběhy A, B, C a představuje jejich postavy. V kapitole dvě se věnuje osudům hlavích hrdinů příběhu A a B a představuje příběh D. V kapitole tři se vrací na počátek příběhu C a D, čímž vlastně jejich postavy mizí ze scény, a zůstávají hrdinové příběhů A a B.

Krátce přiblížím jednotlivé příběhy a pak jejich uspořádání v knize znázorním pro přehlednost grafem.

První příběh (A): hlavní postavou je obézní žena. V románu nezazní její jméno, říká o sobě jen, že je „Şişko“ (tlusťoška)¹³. Příběh se odehrává v Istanbulu v roce 1999, hlavní hrdinka žije s Be-Ce a pracuje ve školce. Stejně jako v ostatních příbězích nás autorka nejprve seznámí s postavou a pak se vrací do minulosti, aby vyprávěla její osudový okamžik z dětství. Kniha má dva úvody, oba jsou věnované hlavní hrdince. V prvním úvodu ke knize se ženě zdá o létajícím balonu, ale ze snu ji probouzí její druh Be-Ce a vyzývá ji, aby se podívala z okna na ulici, kde se sešla celá čtvrť, aby podívala na bláznivou sousedku, která v neglizé pokřikuje na ulici. Její příbuzní se jí snaží uklidnit, pak jí odvázejí taxíkem do nemocnice. Be-Ce to komentuje takto:

¹¹ Jako příklad bych uvedla opozici *çesme* a *kesici*. Symbol studna navozuje chladivou, zklidňující atmosféru, hloubka očí pak krásu milenky, zatímco přirovnání oka milenky k ostré zbrani, která zraňuje srdce milence, působí úzkostlivě až destruktivně. Podobně navozuje ničivou sílu oka metafora, kdy je oko společně s řasami připodobňováno bitevnímu poli, kde kopí (řasy) naráží jedno na druhé. Láska v osmanské poezii byla nefyzická, platonická, odehrávala se na poli citů a smyslů, z nichž zrak byl jedním z nejvýznamnějších. O symbolech v osmanské poezii je možno dočíst se v jakémkoliv podrobnějším díle o poezii divánu, pro příklad bych uvedla Dilçin (1983) a Köprülü (1989, 2006).

¹² tur. *sobe* je výraz, který používají děti při hře na babu, když baba někoho dohoní, nebo ve hře na schovávanou, když doběhnou k pikole.

¹³ Pro zjednodušení vyjádření budu někdy hlavní hrdinku nazývat Şişko.

„Mahremiyetin gitti mi elden, sen de gitmelisin in tez elden!“¹⁴ (str.14)

Na následující stránce začíná kniha velkým nadpisem: *Mahrem*.

V druhém úvodu (k první kapitole) se nám obézní žena představuje v dolmuši¹⁵, kterým se vrací domů. Vypráví, jak nerada jezdí hromadnou dopravou, a proto v dolmuši pro své pohodlí raději platí za dva. Vedle ní si přisedne paní s dítětem s vykoulenýma očima, které kňourá, že má málo místa. Tím se žena probudí z dřímoty, zdálo se jí (opět) o létajícím balonu, kousek poposedne a na omluvu říká paní vedle sebe, že má zaplaceno za dva. Paní si tedy dítě přivine k sobě. Venku prší a na poslední chvíli přistoupí mladá slečna, která se ochotně vtěsná na poslední volné místo (vlastně již jednou zaplacené hlavní hrdinkou), a začne škádlit dítě vedle sebe a chce po něm, aby počítalo do deseti. Dítě začne počítat jedna, dvě, tři, ale pak dál neví, tak to stále jen opakuje. Hrdinka není se situací, která nastala, nadšená, ale zatím mlčí. Vypráví o seznámení s Be-Ce, společném životě a strachu z případného rozchodu. Be-Ce je liliput a spolu se svou družkou mají každý to své, čím se stávají středem pozornosti:

„Be-Ce ile benim bir ahdimiz vardi, hiçbir zaman söze dökmediğimiz. Birbirimizin görünüşü hakkında söyleyeceğimiz ne varsa, birbirimizi ilk gördüğümüz gün dile getirmiştik. O andan itibaren Be-Ce, görünüşüm hakkında tek kelime etmemişti. O andan itibaren ben, Be-Ce'nin görünüşü hakkında tek kelime etmemiştim. Bu konuda bir daha konuşmayışımızın sebebi, birbirimizi incitmekten çekinmemiz değildi. Konuşacak bir şey yoktu çünkü biz bize olduğumuzda, böyle bir meselemiz kalmıyordu. Her ikimiz de, dışarıdayken taşıdığımız sıfatların olanca nahoşluğuna rağmen, alabildiğine hoşluk evimizin mahremiyetinde.“¹⁶ (str. 164)

Pak se ve vzpomínkách vrací do svého dětství, když ještě nebyla tlustá. Příběh se odehrává v roce 1980. Bývala živé děvče, lezla po stromech, dováděla, ale jednoho dne, když si hrála v zahradě, sestoupila do opuštěného sklepa a tam se setkala s neznámým mužem, který si tam zřejmě šel odskočit. Dívka se vylekala a muž, aby ji utěšil, vymyslel hru: nechal jí se zavřenýma očima počítat do tří. Jedna a dva řekl spolu s ní, ale pak zmizel. Dívka tak dlouho čekala, neodvážila se otevřít oči, a když se pak přeci jen odhodlala, byla tak zklamaná, že je muž pryč, že to změnilo celý její život. Přestala mluvit a začala jíst. Další vývoj nezměnil ani dětský psychiatr. Nechal jí vybarvit obrázek pokoje, z jehož okna byl vidět

¹⁴ Překlad: Ztratil si své soukromí? Tak se koukej taky ztratit.

¹⁵ Sběrné taxi (běžný dopravní prostředek veřejné dopravy).

¹⁶ Překlad: Měli jsme s Be-Ce takovou nepsanou domluvu. Cokoliv, co jsme si mohli říct svém vzhledu, jsme si řekli první den, když jsme se poznali. Od té doby se Be-Ce o mém vzhledu nikdy nezmínil. Důvod, proč jsme o tom nikdy neměli mluvit, nebyl stud nebo zábrany. Prostě jsme si neměli co říct, neměli jsme s tím problém. Ty vlastnosti, kterými jsme se vyznačovali venku i přes jejich nevzhlednost, jsme si oba užívali v soukromí našeho domova.

létající balon. Holčička vymalovala vše kromě balonu. Na otázku, proč na něj zapomněla, neodpověděla, sezení s doktorem tak na vždy skončilo.

Létající balon ze snu a z dětství hrdinky tak spojuje její minulost a přítomnost. Úvod do románu Mahrem začíná snem o létajícím balonu a celá kniha pak podobným příběhem končí. Teprve tam nabývá tento symbol na síle: nešťastná žena si pustí plyn a v mrákotách se jí zdá, že je lehčí a lehčí, až létá a stává se létajícím balonem. Sousedky ji zachrání a příběh se láme, jakoby se nic nestalo, hrdinka se probouzí ze snu, který ji zastihl v dolmuši. Nervózně okřikne dítě, ať už konečně přestane počítat jedna dvě tři, jedna dvě tři, když to dál neumí, a na nejbližším vhodném místě vystupuje. Cestou domů, prochází kolem hloučku lidí na ulici, kteří pozorují bláznivou ženu, která jen v neglizé vyběhla na ulici a příbuzní jí domlouvají, aby se vrátila domů.

S Be-Ce se seznámili takto:

„Israr etmemişti. Fotoğraf makinesini kucacağına alıp, az evvel üzerine çıktığı banka oturmuştu. Oturunca iyice ufacık kalmıştı. Bakakalmıştım ona. O kadar küçüktü ki... Boyu en fazla dizkapağımı geçiyor olmalıydı. Bacakları kısacık, ayakları ufacıktı; omuzları daracık, kulakları minnacıktı. Elleri ise kocamandı. Elleri cüssesine göre fazla büyüktü. Daha önce hiç cüce görmemiştım. Birden düşündüm de kimbilir kaç tane cüce vardı bu şehirde ama ben onları görmüyordum. Cüceler sokaklarda gezinip gelene geçene bakmıyor, süpermarketlerden alışveriş etmiyor, ortalıkta dolaşmıyorlardı. Bir cüceyi evinde otururken ya da gösteri yaparken düşünebiliyordum da, elinde çekirdek paketi, aylak aylak çekirdeklerini çitileyip piyasa yaparken düşünemiyordum mesela. Görünmez bir hâleyle kuşatılmıştı cüceler; tıpkı pek çok seyirlik insan gibi. Başkalarının gözlerine görünmek istemiyorlardı besbelli.”¹⁷ (str. 203)

Be-Ce rád pozoroval své okolí. Tak jako se vášnivě věnoval fotografování (bylo to jeho zaměstnání, měl vlastní ateliér), rozhodl se jednoho dne sepsat Slovník o pohledu. Příběh *Nazar sözlüğü* (Slovníku pohledu) je součástí vyprávění hlavní hrdinky. Jeho jednotlivá hesla jsou vložena do textu, což na první pohled působí neuspořádaně, náhodně, ale pokaždé se vynoří silné propojení s příběhem. Hesla buď obsahují výraz „oko“, nebo popisují postavy či předměty, které jsou s viděním, pozorováním či skrýváním nějak spojeny, např. brnění, které chrání člověka před útokem zvenčí (oko také svou silou útočí), žaluzie, která chrání před

¹⁷ Překlad: Nenaléhal. Vzal si fotoaparát podpaží a vrátil se na lavičku, ze které před chvilkou vstal. Když se posadil, vypadal takový maličký. Zůstala jsem na něj hledět s otevřenými očima. Byl tak malý... Musel mi sahat tak nejvýš po kolena. Krátké nohy, maličká chodidla, uzounká ramena, maličké uši. Zatímco ruce měl obrovské. Ruce byly v poměru k jeho tělu moc velké. Nikdy předtím jsem liliputána napotkala. Najednou jsem si pomyslela, kolik tak asi bude v tomhle městě liliputánů, ale já jsem je nevidala. Liliputáni se neprochází po ulicích, aby viděli, co je nového; nechodí nakupovat do supermarketů; nechodí mezi lidi. Dokázala jsem si představit liliputána, jak sedí doma nebo jak vystupuje jako číslo představení, ale že by prodávali oříšky, jen tak by obchodovali se sáčkem v ruce, to jsem si třeba nedokázala představit. To je jasné, že se nechtějí druhým ukazovat, stejně jako ostatní lidé, které všichni okukují.

zvědavostí a závistí, světlo, které nechává vše být viděno kromě sebe sama, stínové divadlo, závistivé/ d'ábelské oko (*kem göz*), (hmyzí) kukla, která skrývá ošklivost, dokud se nepromění na krásu atd.

Ukázka ze slovníku:

„gözbebeği: İnsanlarda yuvarlak, hayvanların çoğunda ise dikine elips biçiminde olan gözbebeğinin çapı, irise gelen ışığın miktarına göre değişir. Karanlık ve uzaklık büyütür gözbebeğini; aydınlık ve yakınlık küçültür. Yani bu kararsız çember, ışık varsa küçülür, ışık yoksa büyür. Yakına bakarken de küçüldüğüne göre, yakın olan aydınlıktır, aydınlıkladır. Uzağın payına karanlık düşer. Zaten karanlığı kimse yakınında görmek istemez.

Âşık olunca da büyür gözbebeği; demek ki âşık olunan hep uzaktadır. Aradaki mesafenin verdiği acıyı azaltmak için, maşuka "gözbebeğim!" diye hitap edilir" (str.141)¹⁸

Nebo:

Unutmak: göz temizliği¹⁹ (str.222)

je heslo, které navazuje na tento rozhovor:

„Geçmiş, geçip gitmez. Hiçbir yere gitmez. Geçmiş hep bugünün içine akar. Zaten bu yüzden, unutmak bu kadar önemli," dedi. "Unutmak göz temizliği. Her bahar muhakkak yapmalı. Unutmazsak yaşayamayız! Unutmazsak yaşatmayız!"

"Ben gözümü arşiv yapmayı tercih ederim," dedim omuzlarımı silkerek. Bileğimi bırakıp geri çekildi. Alaycı bir tebessüm mü vardı dudaklarında, yoksa bana mı öyle gelmişti?

"Bunu sen mi söylüyorsun?"²⁰ (str.144)

Vidění je spjato s pamětí, proto zapomenout v textu znamená vyčistit si paměť, a tak si vyčistit také oči. Nepamatovat si je jakoby nevidět. Současně nevidět je mít čisté svědomí, nespáchat hřích. V hesle o harémových eunuších vysvětluje jejich vztah ke slovníku (tedy k vidění) takto:

„Hadım edildikleri andan itibaren, işleyebilecekleri en büyük günah, görmektir."²¹ (str.146)

¹⁸ Překlad: Oční panenka: průměr zorničky, u lidí kulatě, u většiny zvířat elipsovité, se mění podle intenzity světla. Tma a zaostření na vzdálené zorničku zvětšuje; světlo a blízkost ji zase zmenšuje. Prostě tenhle nerozhodný kroužek se na světle smršťuje, ve tmě roste. Podle toho, že při zaostření na blízké se zvětšuje, znamená to, že blízké je světlo. Zatímco dálka znamená tmu. Vždyť tmu stejně nikdo z blízka vidět nechce. Zornička zamilovaného také roste, to znamená, že milovaný je vždy daleko. Aby si zkrátil tu vzdálenost, která je dělí, říká své milované „oči moje (dosl. zorničko moje)“.

¹⁹ Překlad: zapomnění je čistota pro oči.

²⁰ Překlad: řekl: „Minulost jen tak nepřejde. Nikam nezmizí. Minulost se stále přelévá do současnosti. A proto je tak důležité zapomenout. ... Zapomenout je čistota pro oči. Tahle očista by se měla dělat každé jaro.

Nezapomínáme-li, nežijeme. Nezapomínáme-li, nemůže nechat žít!“

Pokrčila jsem ramena a řekla: „já si raději ze svých očí udělám archiv.“ Pustil mi ruku a stáhl se. To měl na tváři ironický úsměv? Nebo mi to jen přišlo?

„A to říkáš zrovna ty?“

²¹ Překlad: Od té doby, co je vykastovali, jediným hříchem, který mohli spáchat, bylo vidět.

Žena se bojí, že jí Be-Ce opustí, až slovník dopíše, protože z inspirace se stala předmětem slovníku.

„Bir kez Nazar Sözlüğü'nü yazmaya başladıktan sonra da, ilham olmaktan çıkıp, malzemeye dönüşmüştüm; rüyalarım, anılarım ve kaygılarımla. Benimle ilgili gözlemlerini tamamlayıp aradığı parçaları bulduğunda, belki de Nazar Sözlüğü'nün en ilginç maddelerinden biri olacaktım. Çocukluğunu araştıracağı şişko bendim. Be-Ce, yalnızca mucizelerde tatlı sularla tuzlu suların birbirine karışmadığını söyler ve mucizeleri sevmezdi. Onun istediği, benim ve başkalarının hikâyelerinden kırpık kırpık parçalar alıp, bunları birbirine karıştırmaktı. Bunu yaptığında, bunca farklı parçayı bir arada tutan tek bir iplik olacaktı: kendisi!“²² (str.211)

Ale opustit svou „Şişko“ není jeho záměr. Jejich vztah nepřerušen a spokojeně plyne dál. Vnitřním smyslem sestavení takového slovníku jako by byla přirozená lidská potřeba. Stejně jako je samozřejmé mít encyklopedii věd, jazyků, kuchařku, tak potřebuje člověk nějak uchopit tento důležitý vjem – zrak, který potažmo souvisí s jinými pro člověka typickými vlastnostmi: zvědavostí a studem.

Běžný život této ženy se odehrává mezi „supermarketem a ledničkou“. Každá radost i starost ji nechává myslet na jídlo. Je spokojená, když není středem pozornosti, a vyživá se ve svém koníčku – v jídle, ale současně svým stavem trpí, a proto se pouští do různých diet. Rozdílný je vnitřní prožitek a zdání navenek. Dva různé světy: viděný a neviděný. Tyto prožitky (prohlížení regálů, rozličné chutě, utišení hladu apod.) autorka silně umocňuje výběrem výrazů (viz dále).

Druhý příběh (B): hlavní postavou je Keramet Mumî Keşke Memiş Efendî, majitel varieté v Peře. Odehrává se v Peře (v Istanbulu) v roce 1885. Pro jeho život byl zcela zásadní způsob, jakým se narodil: „vyklouzl“ z lůna matky jako vosk, voněl jako vosk, jeho kůže byla bledá jako vosk. Měl tak nezřetelné rysy, že mu jeho teta kouskem ořechové skořápky, dokud byl vosk ještě teplý, vytvarovala ústa, nos, obočí, ale na oči již jí nezbyl čas. Jeho oči jakoby zůstaly prázdné. Podle vůně vosku ho pojmenovali Mumî – voskový:

„O gün, halasının findık kabuğuyla çizdiği çizgilerden geriye sadece bir yüz değil, bir de isim kaldı bebeğe: "Mumî!"“²³ (str. 41)

²² Překlad: Jak jednou začal psát Slovník pohledu, přestal jsem být inspirací a stala jsem se předmětem zkoumání; já a moje sny, vzpomínky a trápení. Možná, že až na mě dokončí všechna pozorování a najde všechny útržky, které hledá, stanu se nejzajímavějším heslem ve Slovníku pohledu. Já jsem ta tlust'oška, jejíž dětství zkoumá. Be-Ce říkal, že záznaky jen míchají dobré se zlým a neměl je rád. To, co chtěl, bylo sesbírat útržky mých příběhů a příběhů jiných lidí a promíchat je. Až by to udělal, jedině vodítko, které by spojovalo dohromady tak rozdílné části by byl on sám!

²³ Překlad: Od toho dne, kdy mu teta ořechovou skořápkou vytvarovala rysy, nezůstal miminku pouze obličej, ale také jméno: Mumî (dosl. voskový)!

Jeho matka při porodu zemřela. Poté ho vychovávalo jeho šest sester, otec na něj zanevřel, protože matka sice po šesti děvčatech porodila chlapce, ale sama za to zaplatila životem. Byla si tak jistá, že novorozeně je chlapec, že se na něj po porodu ani nepodívala:

„Kadıncağız o kadar emindi ki bu seferki evladının erkek olduğundan, bebek doğduğunda cinsiyetini sorma gereği bile duymadı. Başını yastığa gömüp, odadaki kesif kokuyu içine çekti. Alışık olmadığı bir koku vardı odada; yakınlarda bir yerlerde, tahtakurularını kaçırmak için içine envai çeşit ağaç kabuğu konmuş bir buhurdan tütüyordu sanki. "Tuhaf şey" diye düşündü. Bu odada hiç tahtakurusu olmadığını onlara söylemeliydi. "Uyanınca" dedi kendi kendine, "uyanınca söylerim." Som bir sevinçle tebessüm ederken sonuna, usulca kapattı gözlerini ve bir daha da açmadı.”²⁴

Mumîho otec litoval, že maželka raději neporadila další dceru. Litoval, že ho žena kvůli narození Mumîho opustila.

„"Keşke!" dedi "keşke yaşasaydı da, gene kız doğursaydı.”²⁵ (str. 41)

Mumîmu se nedařilo v manželském životě. Pro jeho prázdné oči ho žena opustila. Odcházela z domu se slovy, že jde do Pery. Jejich poslední rozhovor zněl:

„"Cevizli baklava açmıştım. Şerbeti yapıştı kaldı üzerimde. Baklavaya benzedim zaar; yapış yapış. Güllaç gibi olacağım yakında; kırış kırış. Hiç istemezdim böyle olmayı." "Peki nasıl olmak isterdin?" diye uzaklaşan kadının arkasından bağırdı Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi. "Ah! Vitrindeki bonbonlar gibi olmak isterdim. Onlar rengarenk ve civil civil."

...

"Peki nerede var böyle bonbonlar?"

...

"Pera'da! Pera'ya! Pera!"²⁶ (str. 45)

Po nějaké době odluky od světa se Mumî rozhodl, že otevře v Peře varieté. Nechal postavit višňově červený stan s dveřmi otevřenými na západ. V Peře kvůli slovům jeho ženy a varieté proto, aby všechnu to záři Beyoglu vystavil lidem na odív: to nejhezčí i to nejošklivější.

²⁴ Překlad: ženština si byla tentorkát tak jistá, že tohle dítě bude chlapec, že když se dítě narodilo, ani se nezeptala na jeho pohlaví. Položila hlavu na polštář a vdechla těžkou vůni v pokoji. Byla to nezvyklá vůně. Jakoby někde v okolí rozprostřeli různé druhy kůry a koření proti štěnicím. Pomyslela si: "to je ale divné." Musím jim říct, že v tomto pokoji vůbec nejsou štěnice. Řekla si: "ráno, až se probudím, řeknu jim to." S upřímnou radostí se usmála, zavřela oči a už je nikdy neotevřela.

²⁵ Překlad: „Kéž by“, řekl. „Kéž by žila a porodila další holku.“

²⁶ Překlad: „Připravila jsem ořechovou baklavu. Byla jsem celá opatlaná od sirupu. Vlastně jsem se té baklavě podobala, celá lepkavá. Vedle tebe budu pomačkaná jako güllaç (drobné pečivo z těsta tenkého jako papír, které se nařasí, aby vypadalo jako květ růže). Taková jsem nikdy nechtěla být.“

Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi zavolal na svou ženu, která se vzdalovala: „Tak jaká jsi chtěla být?“

„Ah. Jako bonbony ve vitrině. Jsou barevné a veselé.“

„A kde mají takové bonbony?“

„V Peře... Peře... Peře...“

“Zaten ondan başkası da bütün bunları akıl edemezdi. Cin gibi adamdı Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi. Acayıplığı doğuştan belliydi.”²⁷ (str. 42)

Stan byl na vrcholku kopečku a cesta k němu absolvovali lidé různě:

“Yayandı çoğu. Zira yokuşu faytonla çıkmakta ısrar edenlerşn akıbetş, esrarengiz kazlara kurban gitmek olabilirdi. Bazen ters giden hiçbir şey olmaz; kan ter içinde de olsa, dik uokuşu çıkıp, tepeye varmayı başarırdı atlar. Bazen de hiç sebepsiz devriliverirdi fayton. Buzda kayarcasına, son sürat gerisin geri yuvarlanırdı içindekiler. ... Arada sırada, tahtirevanla gelenler de olurdu. Bu, kalburüstü ailelerin akça pakça kadınları, güçlü küvetli hizmetkârların omuzlarında, mağrur bakışlarla çıkardı yokuşu. Ama dünya hali; bazı bazı, onlar da devriliverirdi.”²⁸ (str. 104)

V jeho varieté vystupují různé postavy. Kromě snad (ne)tradičního krotitele hadů (viz dále), akrobatů, zpěváků a herců, byly v jeho varieté také dvě dívky - jedna velice ošklivá a jedna velice krásná.

Třetí příběh (C) vypráví životní o velice ošklivé Samur-Kız (Sobolí dívce)²⁹ a jejím „tvůrci“ Timofejovi Ankidinovi. Odehrává se na Sibiři v Jakutsku v roce 1648, v odlehlé oblasti, kde největší díl obživy pochází z lovu a prodeje kožešin veverek, lišek, hranostajů a zvláště sobola.

Timofej je lovcem, který přijíždí lodí a chce dojít k legendární řece Pogiča, kde je ráj sobolů a v každé díře v zemi se nachází rubíny. Cítil se pro tuto zemi vyvoleným, proto v myslí oslovoval Pogiči jako svou „perlovou paní“. Lod' ovšem ztroskotala, jeho přátelé umrzli. Kousek od toho místa se pod převráceným košem skrýval mladík, ještě holobrádek. Tři dny nejedl, choulil se ve tmě. Poslední, co viděl bylo mrtvé tělo jeho sestry, která se mohla stát šamanem, ale neuspěla ve zkoušce. I on se chtěl stát šamanem jako jeho sestra. Když se dozvěděl, že bude zkoušen, utekl a skrytý v koši čekal na znamení v podobě ať již ducha, člověka nebo zvířete.

„Ziyaretçi eğer bir insansa yürürken, kuşsa uçarken, balıksa yüzerken, ota karın altından boy verirken sepeti görecek ve gelecekti. Gelecek ve oğlanın, kabilesinin yeni şamanı olup olamayacağına karar verecekti.”³⁰ (str. 57)

²⁷ Překlad: Tohle všechno by nikdo kromě něj ani nedokázal vymyslet. Keramet Mumî Keşke Memiş Efendi byl mazaný. Jeho podivnost byla jasná již od narození.

²⁸ Překlad: Většina jich chodila pěšky. Kdo musel jet vozem, často se stal obětí svých snů. Někdy to šlo jako po másle, i když v potu krve, ale přeci koně dotáhli povoz až na vrchol. Někdy jen tak bezdůvodně vozy převrátily. Když bylo náledí, všichni cestující se skutálely dolů... Někdy přicházeli i na nosítkách. Krásné ženy z těchto honosných famílií se nesly na silných ramenech sluhů, kteří končili výstup na kopec s veselými očima. Ale jak to chodí, i ti se někdy převrhli.

²⁹ Samur: tur. sobol

³⁰ Překlad: Jestli bude návštěvník člověk, tak přijde pěšky, jestli to bude pták, přiletí, jestli ryba, připlave, jestli kůň, všimne si koše, který se rýsuje pod sněhem a přijde. Přijde a rozhodne, jestli chlapec bude nebo nebudete novým šamanem svého kmene.

Chlapec měl velké oči jako sobol, černočerné. Tři dny tam seděl schoulený, měl hlad a byl unavený čekáním i strachem. Pak něco vlezlo pod koš. Když se rozkoukal, viděl, že je to veliký sobol, čtyřikrát až pětkrát větší než normálně bývá. Hleděli jeden na druhého svýma velkýma černýma očima:

„Demek tıpkı gözleri gibi, ruhu da bu kıvrak hay vanınkiyle benzeşiyordu. Samur ve oğlan, göz göze durdular.

... Karşılıklı iki aynaydı onlar. Baktıkça, birbirlerinin içine akıp, birbirlerinde çoğaldılar. Sonra gözlerini yumdular. Sanki o daracık sepetin içinde değil de, ; açık arazidelermiş gibi rahat ve kıvrak başladılar samanların kadim dansına. Davullar çalıyordu fersah fersah uzakta. Tokmak davula her indiğinde, oğlanın ayakları hızla vuruyordu toprağa. Canı yanıyor, eti kaniyordu. Oğlanın yaralannı yalıyordu samur. Hayvanın dilinin değdiği her yara. anında kapanıp iyileşiyordu.

... Ve sevdiler birbirlerini. Yakında, sepetten çıktıklarında, her birinin gövdesi ait olduğu yere dönecek ama ruhlan birbirinden ayrılmayacaktıç Bu, onların sırrıydı. Ve bu an, onların anydı. Şaman ile hayvanın mahremi.³¹ (str. 58)

Timofej zahlédl velkého sobola, alespoň pětkrát většího než normálně a začal ho stopovat, až dorazil na místo, kde uviděl velký převrácený koš. Odklopil ho a tam spatřil clapce-sobola spojené v jedno stvoření:

„...samur ve oğlan, iki denk rah, iki kandaş varlık, iki hüüzün yumağı, iki yabansı çehre, iki karmaşık sanrı, oğlan ve samur... Ruhlarını birbirlerinde çoğaltarak teklikte erimek üzerelerdi ki, yarım kaldı vuslatları. Sepetin açılmasıyla birlikte pişkin bir tebessümle içeri daldı günışığı ve ardından, yabancınının nazarı. Oysa o an nasıl da mahremdi! Gözlerden uzak olmalı; katiyen görülmemeliydi. Tulsım bozuldu. Her şey yarım, her şey iğreti kaldı. Şimdi oğlan da samur da, kendi gövdelerinin yansını berikinden geri alabilmek için ümitsizce çırpınıyordu. Oysa ortada sadece bir tek gövde vardı. Vuslatın tam ortasında bozulduğu için tulsım, artık ne bir adım geri atıp eski hallerine dönebiliyor, ne bir adım ileri gidip dönüşümü tamamlayabiliyorlardı.

Karanlığı yırtan, mahremiyeti hiçe sayan ışık, geldiği gibi yok olduğunda, Timofei Ankidinov, ağzı şaşkınlıktan bir karış açık, gözleri dehşetten faltaşı gibi açılmış bir halde, Öylece bakmaktaydı sepetin altındaki mahluka.³² (str. 60)

³¹ Překlad: A hele. Tak jako oči, stejně i duše se podobala duši tohoto úžasného stvoření. Sobol a chlapec si hleděli z očí do očí. ... Byli si navzájem zrcadlem. Když se na sebe podívali, jeden do druhého se přeléval, jeden s druhým se množili. Potom zavřeli oči. Jakoby nebyli v tom těsném koši, ale na volném prostranství, a uvolněně začali šamanský tanec. Bubnování bubnů doléhalo znedaleka. Po každé, když palička udeřila do bubnu, chlapcovy nohy rychle dopadly na zem. Duše ho spalovala, tělo mu krvácelo. Sobol olizoval chlapcovy rány. Každá rána, které se jeho jazyk dotkl, se ihned zacelila. ... Zamílovali se do sebe. Až za chvíli opustí koš, ať je osud zanese, kam chce, jejich duše se nikdy nerozdělí. To bylo jejich tajemství. Tento okamžik byl jejich okamžikem. Šamanova a sobolova nejdůvěrnější chvílka.

³² Překlad: Jakmile odklopil koš, proniklo pod něj ostré světlo a hned po něm pohled cizince. Ale jak důvěrná to byla chvílka! Měla zůstat skryta zraku, měla být naprosto nespátřena. Kouzlo bylo přerušeno. Vše zůstalo napůl, nedodělané. Teď se jak chlapec, tak sobol snažili marně vstřebat zpět odraz svého těla. Ale už bylo jen jedno tělo. Kouzlo bylo přerušeno uprostřed a už to nešlo ani o krok zpět ani o krok vpřed. Když světlo, které zničilo tmou a důvěrnost té chvílky, jako by nikdy nebyla, Timofej Ankidinov zůstal hledět s vytřeštěnýma očima. Takhle hleděl na to stvoření pod košem.

Chlapec se nestihl proměnit v šamana, zůstal napůl člověk napůl sobol. Byl tak ošklivý, že ho Timofej odnesl ukázat vojenskému velitel do Tobolsku, který byl velice nadšen tímto objevem, a rozhodl se, že z něj udělá atrakci pro všechny, tak začal vydělávat na vystoupeních sobolího chlapce velké peníze.

„O kadar çirkin, o kadar acayıpti ki, sırf onu görebilmek için yolunu değiştirip Tobolsk'a uğrayanlar vardı.”³³ (str. 63)

Když sobolí chlapec onemocněl, pochopil vojenský velitel, že by mohl přijít o příjem, a tak nejen, že udělal vše pro jeho uzdravení, ale také mu přivedl ženu. Ta porodila dvojčata – jednoho člověka a jednoho napůl sobola napůl člověka. Tak se tato podivná stvoření množila; vždy se narodila dvojčata a z nich byl jeden člověk jeden sobolí člověk – někdy chlapec a někdy dívka. Po několika generacích potomek vojenského velitele již nechtěl dál světu ukazovat ošklivost sobolích stvoření a ošklivou Samur Kız prodal. Tak se dostala do varieté v Istanbulu.

V Istanbulu se pak stala hlavní atrakcí v zábavním stanu, kam se na ní chodí dívat zvědavci:

„Birbirlerini ne dualarında zikreden, ne de rüyalarına buyur eden bunca farklı kadının, burada, bu zorlu yokuşun tepesindeki vişne rengi çadırın batıya bakan kısmında buluşmalarının tek bir sebebi vardı: çirkinler çirkinini, hilkat garibesi, cibilliyet vebali Samur Kız'ı görebilmek!”³⁴ (str.)

Čtvrtý příběh (D): hlavní postavou je la belle Anabelle a Madame de Marelle. Odehrává se ve Francii v roce 1868. Podle vyprávění Madame de Marelle se příběh udál takto: zamilovala do překrásného chlapce z obrazu. Ten ji svedl a ona otěhotněla. Porodila dvojčata. První bylo ošklivé, zrzavé a ona měla radost, že je otcem její manžel, což bylo podle jeho vzhledu zřejmé, ale pak porodila druhé, bylo to krásné miminko, krásnější než jezulátko, toho se zřekla, protože bylo trestem za její hřích.

„Ardından, sırtı ikinci bebeğine, yüzü birinci bebeğine dönük bir halde, derin mi derin bir uykuya yattı”³⁵ (str. 121)

³³ Překlad: Byl tak ošklivý, tak divný, že jenom proto, aby ho mohli vidět, přijížděli mnozí, kteří se tak odklonili od své trasy.

³⁴ Překlad: Jediný důvod proč se tak rozličné dámy, které by se normálně nepotkaly, ani by jedna o druhé nepomyslely, že můžou existovat, scházely v oddělení u západních dveří višňově červeného stanu bylo: vidět tu nejošklivější ošklivku, podivnost stvoření, tu pohromu lidstva Sobolí dívku.

³⁵ Překlad: Potom se k druhému novorozenci odvrátila zády, otočila obličej k prvnímu a tak usnula hlubokým spánkem.

Pak vypráví stejný příběh její manžel. Ten, než se dozví, že je těhotná, žena si s ním dá schůzku. Manžel je velice překvapen, protože jeho žena se k němu nechovala v minulosti vlídně, sotva spolu mluvili. Sejdou se na stejném místě, kde se milovala s krásným chlapcem. Její manžel již dlouho snil o dědici, který by měl stejně zrzavé vlasy jako on, ale to, co následuje ho velice překvapí. Ona se mu zcela oddá a pak oslovujíc nepřítomnou třetí osobu říká, že už se nikdy neuvidí, stejně jako to řekla před tím chlapci, a utíká do zámku. Manžel vůbec nechápe, co se děje. Čtenář z toho pochopí, že žena se zbláznila, poté co viděla obraz krásného chlapce. Plete si manžela s knězem, který má mít také zrzavé vlasy, a propadá představám o přítomnosti krásného jinocha. Byla přesvědčená, že chlapec pracuje u místního kněze, kterého za to začala nenávidět. Ve svém stavu se domnělému chlapci snažila vyhýbat, proto se často sbalila a odjížděla ze zámku, ovšem nedojela daleko a vždy se vrátila.

*Derken birden, ahurın kapısı açıldı ve kâhya dışarı çıktı.*³⁶ (s. 118)

Až do porodu je žena čím dál divnější. Když se narodila dvojčata, madame de Marelle kojila pouze to ošklivé a pro to krásné museli najít kojnou. Ta se časem nejen starala o děti, ale i o pána.

„O andan itibaren de güzel bebeği ihmal etmeye başlayacaktı. Gerçi onu hâlâ emziriyordu ama artık bu malikânedeki esas vazifesi bebeği değil, babasını doyurmaktı.”³⁷ (str. 125)

Jednoho dne kojná poprvé přišla do pracovny za panem de Marelle a udivil ji obraz na stěně. Strašně se zhrozila a naléhala, aby obraz okamžitě zakryli, že prý je na něm legendární krásný mladík, který ženám bere rozum. Obraz prý nechala namalovat žena, která dřív na zámku bydlela. Zamílovala se do překrásného chlapce, svou láskou k němu moc trpěla. Jednoho dne našli jeho mrtvé tělo a ona podle něj nechala namalovat obraz.

*„... durgun bir sesle sordu: "İyi de nasıl gelmiş bu tablo buraya? Saklı olduğumu sanıyordum." "Geçen sene... Madeleine astı onu buraya. Madeleine..." Monsieur de Marelle lafını tamamlamıyordu. Beter bir ağrı saplanmıştı başına. Palas pandıras odadan fırladı. Koştura koştura bebeklerin yanına gitti ...”*³⁸ (str. 126)

³⁶ Překlad: Ale najednou se otevřely dveře do dvora a vyšel kněz.

³⁷ Překlad: Od té doby začala zanedbávat i druhé dítě. Sice ho stále ještě kojila, ale teď bylo její hlavní povinností na zámku ne ukojit dítě, ale touhy otce.

³⁸ Překlad: Klidným hlasem se zeptala: „jak se sem tedy ten obraz dostal? Myslela jsem, že je skrytý?“ „Vloni... Madeleine ho sem povésila. Madeleine...“ Pan de Marelle nedokončil větu. Na tváři se mu objevil hořký úsměv. Vystřelil z místnosti a honem běžel k dětem...

Pán si teprve tehdy všimne podobnosti s krásným dvojčetem a pochopí, co se stalo. Od té doby krásná Anabelle vyrůstá zcela bez zájmu. Až do dne, kdy si ji u říčky všimnou komedianti:

"Böyle bir güzelliği herkes görmeli!",³⁹ (str. 127)

a po domluvě s paní a panem de Marelle ji odváží do Istanbulu, aby z ní udělali hvězdu varieté:

*"Doğru'ya! Şehr-i İstanbul'a!"*⁴⁰ (str. 128)

Propojení příběhů z minulosti nastane v posledních třech podkapitolách (na stránkách 217 až 229). Příběhy jako by začínaly znovu, ale jinak:

*„Her şey başka türlü olabilirdi. Demek ki her hikâye başka türlü nakledilebilirdi. Tabii eğer her şeyin görülmesinin gerekmediği, baştan teslim edilseydi...”*⁴¹ (str. 216)

A o tom uvažoval i společník Timofeje:

*„Belki de bakmasak daha iyi olur. Avcılar için bir tuzak olabilir. Ya da bir Sibirya laneti!”*⁴² (str. 59)

Jednoho dne chce zahájit Mumi své představení, ale nemůže najít ani Samur kiz ani la Belle Anabelle. Obě zmizely. Zmizely proto, že nikdy nebyly stvořeny. Příběhy se vrací na své počátky. Madame de Marleine neotevře truhlici s obrazem krásného jinocha, a tedy ho nepotká a neotěhotní s ním. Timotej nenazdvihne víko koše a neuvidí, jak se chlapec miluje se sobolem.

„Eğer Timofei Ankininov görmemesi gerekeni görmekte ısrar etseydi, geçmişte işlenmiş bu kabahat yüzünden, korkunç çirkinliğiyle seyirlik insanlar arasına katılacaktı Samur-Kız. Ama kutu hiç açılmadığına göre, böyle bir şey olmadı. Hiç doğmadı Samur-Kız. Hiç olmadı böyle biri. Yoktu zaten. Ne denli çirkin olursa olsun, sırf seyirlik diye seyrine bakılacak suret yoktu. Çirkinler çirkinini, hilkat garibesi, cibilliyet vebali de olsa, hakkı vardı gözlerden irak kalmaya. O olmayınca, vişne rengi çadırın seyircilerinin gözlerini daha, daha da yummaları gerekmedi. Hiç olmadı Bir. Bir rakam eksildi.

...

*Koştura koştura çadırın doğuya bakan kısmına gitti. Her yere baktı, her kuytuyu aradı. Korktuğu başına gelmişti. La Belle Anabelle de kayıptı.*⁴³ (str. 220)

³⁹ Překlad: Takovou krásu musí každý vidět!

⁴⁰ Překlad: Na východ! Do města Istanbulu!

⁴¹ Překlad: Všechno to mohlo být jinak. Každý příběh se mohl vyprávět jinak. Samozřejmě kdyby se už na počátku nenaléhalo, že je nutné všechno vidět...

⁴² Překlad: Možná kdybychom se nepodívali, bylo by to lepší. Třeba je to past lovců. Nebo je to kletba Sibíře!

„Seyirlik dunya“⁴⁴ žije jen naším pohledem. Není-li zvědavosti, není ani touhy po zvláštnostech.

V románu je zřejmá symbolika čísel jedna dva tři, které stále opakuje dítě v dolmuši. Čísla odkazují na názvy kapitol jedna (zavři oči), dva (otevři oči), tři (mám tě), v té poslední se zpět odpočítává: od trojky v názvu kapitoly k názvu podkapitol: dvě, jedna, nula! Nula je tedy jak počátek, tak konec.

Současně čísla propojují příběhy z minulosti a přítomnosti; kromě samotného společného tématu vidění použila autorka také slovní hříčky a narážky jako:

*Hiç olmadı Bir. Bir rakam eksildi.*⁴⁵ (str. 220)

„Jednička se nestala“ znamená, že v kapitole jedna se Samur Kız nenarodila. Současně tak chybí také jedno číslo vystoupení. Stejně je vyjádřeno nenarození la Belle Anabelle:

*Hiç olmadı İki. Bir rakam eksildi.*⁴⁶ (str.218)

Všichni jsme stále pod dohledem svého okolí, všichni bedlivě sledujeme, co se děje kolem nás. Vidět svět znamená vnímat svět. Je to snad nejsilnější vjem, který člověk má. Takto vyznívá román, ovšem bylo by možné stejnou ódu na lidské smysly vybarvit i zvukomalebně a působit tak na sluch, nebo plasticky a působit tak hmat. Autorka zvolila oko, které je bránou, kterou vstupujeme do světa zrakových vjemů, ale současně bránou, kterou za sebou můžeme zavřít, vši zvědavosti tak být ušetřeni. Pohled je spojen s nejvyšší intimitou člověka. Slyšet o něčem a vidět to na vlastní oči jsou zážitky téměř nesrovnatelné. Mějme oči dokořán, ale chraňme si své soukromí. Jsem ovšem přesvědčena, že vyznění románu rozhodně není didaktické nebo moralizující. Je to dílo spíše sebekritické vůči společnosti, ve které žijeme zbaběle se skrýváme před zvědavými zraky, ale současně veselé, které nás uvádí v úžas nad krásou stvoření. Je to román, kde si čtenář užívá proplouvání mezi příběhy, vynořování a prolínání významů, které se tříbí na základě malých náznaků a indicií.

⁴³ Překlad: Kdyby Timofej Ankininov naléhal na to vidět, co nemá být viděno, Sobolí dívka by se zařadila mezi okukované ošklivky kvůli jeho zločinu spáchaném v minulosti. Ale protože truhlu nikdy neotevřel, nic takového se nestalo. Sobolí dívka se vůbec nenarodila. Nikdy žádná taková nebyla. Prostě nebyla. Ošklivka ošklivek, podivnost stvoření, pohroma lidstva měla právo zůstat skryta lidským zrakům. Když ona není, diváci ve vyšňově červeném stanu nemuseli ještě více zavírat oči. Jednička vůbec neexistovala. Bylo méně o číslo jedna. ... Honem běžel do oddělení západní dveří stanu. Kouknul se všude, prohledal každou truhlu. Vyděsil se. I La Belle Anabelle se ztratila.

⁴⁴ země stvořená pro koukání/ plná věcí zajímavých pro pohled.

⁴⁵ Překlad: Jednička se nikdy nestala. A bylo o jedno číslo méně.

⁴⁶ Překlad: Dvojka se nikdy nestala. A bylo o jedno číslo méně.

ii) Členění textu

Knih je rozčleněna na tři kapitoly, každá z nich má své podkapitoly, podle toho, kdo je jejich hlavní postavou. Ke knize je na počátku krátký úvod, který jsem označila jako *úvod 1*, po něm následuje úvod k první kapitole, který jsem označila jako *úvod 2*. Rozložení kapitol je znázorněno na obrázku č. 2. Časové rozdělení textu na minulost a přítomnost odpovídá dělení objemu knihy přibližně na poloviny. V rámci příběhů z minulosti pak jednotlivá vyprávění o hezké a ošklivé dívce zaujímají jen malou část, hlavní podíl připadá na příběh majitele varieté. Rozmístění příběhů v textu a jejich podíl na celé knize jsem znázornila na obrázku č. 3. Vycházela jsem z následujícího členění stránek v knize podle toho, kterým tématům se věnují.

Úvod 1 (úvod ke knize):

Str. 7-14 A: Be-Ce probudí svou družku ze snu o balonu, aby se šla podívat, jaké je venku pozdvižení. Poté následuje vyprávění, jak ženu z ulice odváží do nemocnice, to se odehrává v taxíku.

Úvod 2 (úvod ke kapitole 1):

Str. 17- 32 A: „Şişko” cestuje dolmušem. Zdrímala si a sní o balonu. Probudí ji dítě v vykulenýma očima vedle ní, které se nepokojně vrtí. Žena vypráví o své lásce k jídlu

Kapitola 1: Zavři oči

Str. 33-49 B: Jsou věnovány představení Mumího, tomu, jak se narodil, jak získal své jméno. Popisuje nám, jaký byl (cirkusový) „stan“, kde byl umístěn a proč, kdo tam chodil a jak.

Str. 50-65 C: Vypráví o příjezdu lovců na Sibiř, představuje Timofeje, který objevuje Sobolí dívku.

Str. 66-72 B: Popisuje složení představení ve stanu a vypráví o aktérech – třech ošklivkách, krotiteli hadů, loutkářce, Sobolí dívce a la Belle Anabelle.

Str. 73-100 A: Představuje Slovník pohledu, proč a jak ho Be-Ce píše. Dále vypráví o společné výpravě do kina, která čtenáři ukazuje jak Şişko s Be-Ce prožívají svou výjimečnost.

Kapitola 2: Otevři oči

Str. 101-113 B: Mumího opustila ho žena. Na odchodu na něj zdálky volá, že odchází do Pery. Čtenáři to vysvětluje, proč se Mumí rozhodl postavit stan právě v Peře.

Str. 114-128 D: Vypráví o Mme de Marelle, o tom, jak se potká s jinochem z obrazu a porodí dvojčata: la belle Anabelle a dítě zrzavé po tatínkovi.

Str. 129-137 B: Popisuje, jak Mumi koupí Anabelle a odjíždí s ní do Istanbulu.

Str. 138-170 A: Vypráví o další noční výpravě. Šiško se dostává k tématům, které po všech možných stránkách souvisejí.

Kapitola 3: Mám tě!

Str. 171-199 A: Se vrací do roku 1980 a přibližuje dětství hlavní hrdinky.

Str. 200-216 A: Na těchto stránkách se uzavírá příběh slovníku, je dopsán. Když Be-Ce odešel z domu, pustila si Šiško plyn.

Str. 217-218 D: Tato část je počátek návratu k začátku. Zahrnuje podkapitulu „iki“ (dvě), kdy Mme de Marelle neotevřela truhlu na půdě a nenašla obraz jinocha

Str. 219-221 C: zahrnuje podkapitulu „bir“ (jedna), kdy Timofej neodklopí koš a neobjeví Sobolí dívku.

Str. 222-229 A: Je podkapitola nazvaná „sifir“ (nula), kdy sousedky přijdou zachránit Šiško, ale náhle se vyprávění stáčí k začátku, opakuje se téma „unutmak: goz temizliği“. Vychází najevo, že hlavní hrdinka celou dobu snila a že realita začíná v úvodu ke kapitole 1, kdy usnula v dolmuši a probouzí se z dřímoty (na str. 226) na stejném místě. Poté se vrací domu a vše je v pořádku.

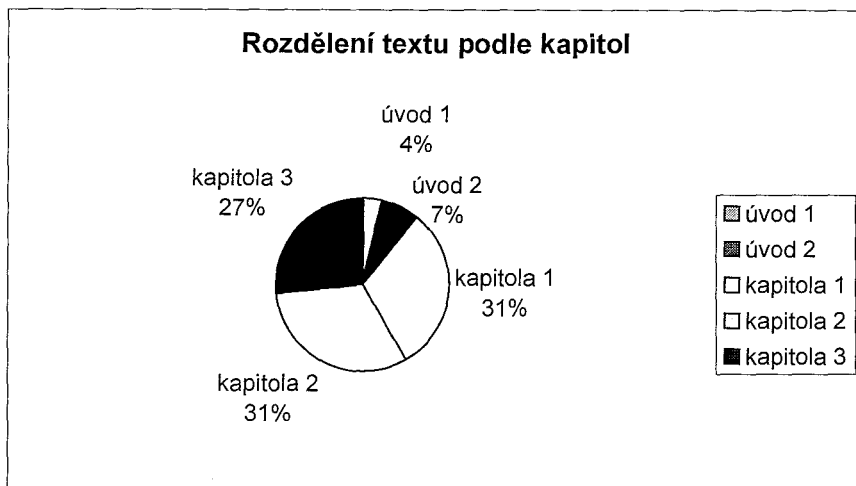
Přecházení mezi jednotlivými příběhy znázorňuje následující tabulka, kde plynutí textu představuje pohyb zleva doprava. Označená pole odkazují na to, v které části knihy autorka vypráví příběh uvedený v prvním sloupci.

obrázek 1

str:	7-14	17-32	33-49	50-65	66-72	73-100	101-113	114-128	129-137	138-170	171-199	200-216	217-218	219-221	222-229
	8	16	17	16	7	28	13	15	9	33	29	17	2	3	8
A															
B															
C															
D															
Kapitoly	ú 1	ú 2	kapitola 1			kapitola 2									
v počtu															
stránek	8	16	68	70			59								

Poslední řádek tabulky odkazuje na dělení knihy na kapitoly v počtu stran. Toto rozdělení je možné znázornit graficky následovně:

obrázek 2

Z obrázku je zřejmé, že hlavní tři kapitoly jsou víceméně rovnocenné, krátké úvody zabírají pouze malou část objemu knihy.

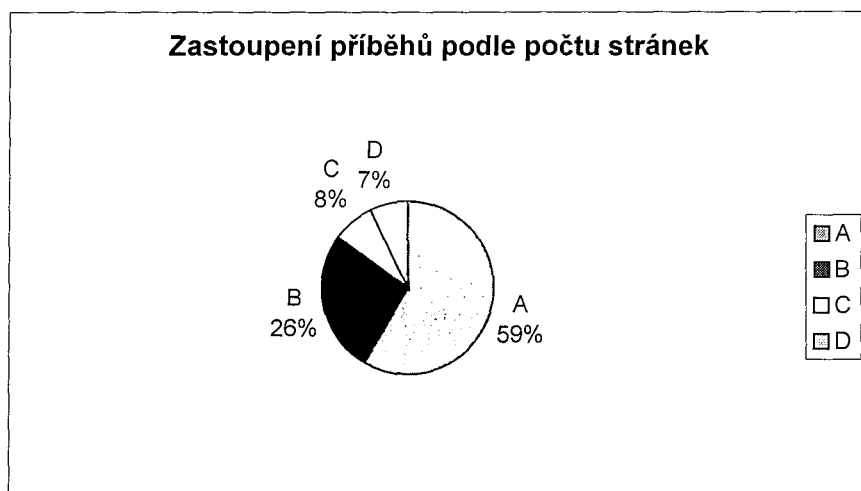
V úvodu jsem se zmínila o zastoupení jednotlivých příběhů. Na základě přehledu tématického uspořádání na stránkách jsem zapsala do následující tabulky počet stránek, které jsou věnované jednotlivým příběhům:

obrázek 3

Příběh	Počet stran	%
A	139	59
B	63	26
C	19	8
D	17	7

Toto rozdělení je možné graficky znázornit následovně:

obrázek 4

Z tohoto znázornění je zřejmé, že všechny tři příběhy z minulosti tvoří téměř polovinu (41%) knihy, zatímco hlavní hrdince je věnováno o něco více než polovina (59%). Považuji toto dělení za velice vyvážené a při čtení knihy nebylo přecházení mezi příběhy nijak násilné, naopak zcela plynule navazovalo, a vzhledem k tomu, že každá podkapitola nesla název podle hlavní postavy (odkazuje na místo a rok), byly posuny v čase (vzpomínky, návraty k počátku apod.) zcela srozumitelné. Výjimku tvořily pasáže, v kterých autorka úmyslně odkrývala nápovědy nutné k proniknutí do zápletky jen postupně, jednalo se o vztahy mezi příběhy, vyjádřené třeba jen jednoslovnými narážkami postav, které slouží jako indicie pro jejich plné pochopení. Provázanost příběhů na základě symbolů (slov či slovních spojení) je výsledek důmyslného užití jazyka, který nejen, že je prostředkem sdělení, ale stává se také okolností příběhů, charakteristikou postavy či sám jakousi šedou eminencí v pozadí, která řídí děj a jeho pochopení čtenářem.

e) Jazyk a styl: archaičnost nebo progresse?

Styl Elif Şafak se vyznačuje užitím bohatého slovníku, současně se nebojí používat v moderním díle archaické výrazy, což dodává jejím příběhům magičnost nebo závan starých dob. Je to možná nejsilnější charakteristika jejího stylu, která jej činí výjimečným a silně oslovuje čtenáře. Také je to ovšem přístup, který text komplikuje a na čtenáře klade vyšší nároky. Její díla nejsou snadné čtení pro odpočinek a čtenář, který nemá určité vzdělání,⁴⁷ se může při čtení setkat s obtížemi textu porozumět. Turečtí autoři často používali osmanská slova (a archaický jazyk vůbec) jako symbol politické orientace, ale v případě Elif Şafak (podobně jako jiných moderních autorů jako Oktay Anar) tomu tak (již) není. Na základě těchto pozorování chci charakterizovat výskyt a roli archaizmů v tomto moderním textu.

Výběr slovníku vzbuzuje u čtenářů protikladné reakce. Jeden čtenář se o jejím stylu zmiňuje takto: „Kullandığı dil açısından, bol bir kelime dağarcığına sahip. Tarihe, dile ve tarihsel düşünceye olan hassasiyeti ve merakı, onun hem modern hem de Osmanlıca kelimeleri sık sık kullanmasıyla sonuç veriyor. Şahsen bu benim için hiç te bir sorun değil, aksine insanın dağarcığını zenginleştiren bir durum. Ancak, günlük 200-300 kelime kullanım kapasitesine sahip bir çok okur veya okur adayı için yazdıkları fazlasıyla ağdalı gelebilir. Hatta birçok kişinin, "Ya nediyor bu hatun? Dediği bile anlaşılmıyor. Arı-duru yazsın da herkes anlasın" dediğini bile düşünüyorum.“⁴⁸ Myślím, že je to hodnocení velice přiléhavé.

⁴⁷ Alespoň gymnázium

⁴⁸ <http://kitapyorumu.blogcu.com/1698354/> (navštíveno 4.4. 2008). Překlad: Vzhledem k jejímu slovníku je zřejmé, že má velkou slovní zásobu. Její cit pro historii, jazyk a historické myšlení a zájem o tyto záležitosti vedou k tomu, že hojně používá jak moderní, tak osmanská slova. Pro mě osobně to problém není, naopak jsem

Setkala jsem se stejně dvoustranným hodnocením mezi tureckými studenty – některým zmíněná charakteristika imponuje, jiné naopak vede k tomu, aby její knihy odložili.

Vytváří novotvary, které jsou srozumitelné na základě původního významu slova, ale používá je ve tvaru, který není v turečtině běžný. Vyznění takového výrazu je pak velice silné. „Kar lapa lapa kutsuyordu, iştahla ağzını açan çukurlarda lime lime ayrılan cesetleri.”⁴⁹ (str. 73) Zdvojení *lapa lapa* se používá výhradně ve spojení *lapa lapa kar yağmak* (chumelit, dosl. padat sníh ve velikých vločkách), tzn. že v této větě si čtenář sloveso sněžit domyslí, automaticky mu vytane na mysl, protože předchází výraz sníh, nicméně je to užití nezvyklé, které v sobě obsahuje metaforu, že padal sníh a byl svěcenou vodou pro těla mrtvých.⁵⁰ Hned následující věta obsahuje zastaralý výraz *lime*, a to hned ve zdvojení *lime lime*, což by byla obdoba současného výrazu *parça parça* (na kusy), ale opět je to spojení nezvyklé. Výsledek tohoto výběru vytváří příjemný básnický styl, kde blízko za sebou následují příslovce: „*lapa lapa ... lime lime ...*“.

Použití neobvyklých zdvojení vytvořených od archaických slov je u autorky častý postup, jak zakomponovat řídkce užívaný výraz do toku textu. Například použije archaický tvar *aheste* (pomalu, ztěžka) a spojí jej s jiným nefrekventovaným (zastaralým) výrazem *revan* (jdoucí). Oba tyto výrazy se dnes používají řídkce a mohou patřit mezi slova méně srozumitelná. Autorka z těchto výrazů vytvořila spojení *aheste revan* ve významu „pěší a pozvolna“, které pak např. slovník moderní turečtiny TDK vůbec neuvádí. Autorka je v celém díle použila dohromady sedmkrát a vždy jako toto spojení. *Aheste revan* se vyskytuje jak v příbězích z minulosti, tak v příběhu hlavní hrdinky. Zmíněný výraz je v opozici k jinému původně perskému výrazu *tahtirevan*, což znamená nosítka. V textu jsou použita relativně blízko sebe a tvoří tak jakousi dvojici.

Jiným příkladem může být užívání historického *ehl-i osmaniye* ve významu osmanský lid, které uvádí pouze slovník osmanské turečtiny. Jiný řídký výraz arabského původu původně v plurálu je *ahval* (dosl. stavy), který použila ve výrazu *memleketin ahvalini seyran etmek* (projít a poznat vlast), který se objevil v příběhu Mumího, pak použila také v řeči Be-Ceho: „Bu gece birlikte dişarı çikalım. Nicedir tebdil gezmedik. Ahalinin ahvalini görmedik.

přesvědčen, že to obohacuje paměťovou kapacitu, ale čtenář, který používá denní slovní zásobu 200-300 slov, nebo mladý čtenář (dítě), může její psaní vnímat jako příliš složité. Dokonce si myslím, že někteří to mohou komentovat takto: „Hele, co ta ženská povídá? To vůbec nedává smysl. Ať to napíše pořádně, aby tomu každý rozuměl.“

⁴⁹ Chumelilo a sníh posvěťoval na kusy rozcupovaná, v hrobech uložená těla, která s chutí otevírala ústa.

⁵⁰ Výrazu je užito v části, která se odehrává v carském Rusku, kde jsou uložena těla zesnulých při epidemii v nezasypaných společných hrobech.

Hadi gidip görelim.”⁵¹ (str. 146) Ve stejné replice má i jiné zastaralé slovo *tebdil* – převlek, maskování. Její prolínání starého a nového jazyka umocňuje rozdělení období, kdy se děj odehrává, tzn. čím více jde do minulosti, tím více osmanských slov používá, což ovšem neznamená, že by ve vyprávění ze současnosti archaismy nepoužívala. Výraz *tebdil* užíla autorka pro charakteristiku Be-Ceho, ale v příběhu Mumího dala přednost užití moderního výrazu *mask* (maska). Opět je zajímavé jak se detailní znaky jejích postav mohou odvíjet od jediného slova. Pouhý jeden výraz *ahval* podtrhává společný charakter Mumího a Be-Ceho – oba rádi a pečlivě sledují své okolí a vše, co se děje. Používá archaismy zcela běžně bez dalšího vysvětlení, někdy v opozici k jejich moderním ekvivalentům, někdy samostatně.

V jejím textu výrazy tohoto typu „netrčí“ a soudím, že svědčí o její schopnosti skloubit takto odlišné jazykové roviny do kompaktního moderního textu. Má archaických slov relativně hodně (každé stránce několik), ale text působí moderně. Dává tak punc jejímu literárnímu stylu. Využívá frekvenci archaických slov vědomě. Za prvé tak podtrhává dobu, kdy se příběh odehrává, za druhé jich využívá proto, aby dodala textu obraznosti, a napodobuje básnický styl. Přestože používá archaismy i ve svých zcela současných textech, její psaní nepůsobí obstarožně a je čtenářsky atraktivní, což dokládá její popularita, i když jsou čtenáři, které to příliš neokouzluje. Domnívám se, že hlavním důvodem, proč se tento postup setkává s kladným přijetím čtenářů, je, že používá stará slova v dokonalé souhře s novými metodami (např. absurdita, imaginace, dílo v díle, humor, volné asociace, proud vědomí, hra s významy atd.) a poskytuje velice živé a skutečné obrazy. Na závěr bych jen zmínila, že je velice zřejmé, že případný překladatel musí vzít do úvahy všechny tyto rysy, aby se v překladu neztratilo to, co činí díla Elif Şafak tak poutavá.

⁵¹ Překlad: Dnes večer si vyrazíme. Už dlouho jsme se neprošli v převlečení. Neviděli jsme, co se kde děje. Šup, vyrazíme a podíváme se.

Stylistická analýza lexika

a) Cíl

Mým prvořadým zájmem při stylisticko lexikální analýze je zjistit, jaký vliv má výběr a užití slovníku (práce s daným sémantickým polem) na styl autorky. Cílem této části je prostudovat vybraný literární text z pohledu výběru a užití lexika, které přímo či nepřímo umocňuje téma románu. V předcházející části jsem se zmínila o roli archaismů v jejím stylu a věnovala jsem se dalším charakteristickým rysům autorky, které jsem hodnotila literárně stylisticky. Nyní pojmu text jako soubor lexikálních jednotek, jejichž frekvence podrobím statistické analýze, a tu pak opět lexikálně stylisticky interpretuji. Současně se budu věnovat jazykové interpretaci vybraných jevů nezávisle na jejich četnosti, což mi umožní pojednat o autorčině práci s významy a slovními spojeními.

Cíleně jsem nezvolila název této části „lexikální statistická analýza“, protože ta ve své podstatě vyžaduje důsledné užití kvantitativních lingvistických metod, a to není na tomto místě mým cílem, mně slouží statistické vyhodnocení pouze jako pomocná operace pro dokumentování mých tvrzení, nikoliv jako základ pro hledání pravidelností v opakování slov nebo jejich významů atd.⁵² Soustředím se především na sémantické vztahy. Vytyčila jsem si dva cíle stylisticko lexikální analýzy. Budu se věnovat dvěma okruhům: sémantickému poli *oko-vidět* a další autorčině práci s významy. Za prvé srovnám obecné vymezení sémantického pole *oko-vidět* a jeho konkrétní použití v románu jako významového prostředku závislého na osobní volbě autorky (viz podkapitola „Sémantická pole“), použiji k tomu statistické vyhodnocení souboru lexikálních jednotek vzhledem k jejich četnosti. Za druhé navážu na prvé pozorování a pomocí další analýzy pojednám o dalších charakteristikách stylu autorky, co se týče výběru slovníku díla a jeho užití (viz podkapitola „Speciální figury“), především se jedná o přesah lexika ze sémantického pole *oko-vidět* do jiných tematických okruhů (např. jídlo, hlad atd.).

Nebudu se věnovat celému slovníku díla, pouze jevům výjimečným (z estetického pohledu) nebo velmi četným. V tomto výběru jsem vedena snahou vyhnout se typologii za účelem sebe sama (an sich), tzn. že není mým cílem klasifikovat celý slovník díla a vzájemně jednotlivé třídy porovnat. Takový přístup by mě zavedl ke zcela jinému typu analýzy. Volím pouze taková kritéria, která odpovídají úzkému výběru zkoumaných jevů, neboť je mi zřejmé, že čím víc příznaků se bere do úvahy, tím se z teoretického hlediska kvalitativní i kvantitativní klasifikace stává bezvýznamnější. (porov. Wimmer et al. 2003:17).

⁵² O možnostech lexikální statistiky dále Těšitelová (1992:82)

Mým výchozím bodem je formulování předpokladu možných výsledků analýzy výskytu slovních jednotek (náležejících zvolenému sémantickému poli) v díle v porovnání s obecným vymezením tohoto sémantického pole. Nezávisle na výsledku bude tato analýza kvalitativní a stejně to platí i pro analýzu vybraných výrazů. Jedná se tedy o kvalitativní popis, který má za cíl přiblížit styl autorky. Použiji získaná statistická data jako výchozí materiál pro charakteristiku rozsahu knihy a slovní zásoby a současně stejná data poslouží jako argument některých mých domněnek.

b) Lexikální analýza: metoda a získání dat

Prvým krokem analýzy je získání dat z textu, což pro mě představuje frekvenční slovník/ konkordanci díla, na základě kterého zhodnotím vlastnosti a roli četných nebo jinak významných lexikálních jednotek. Pro sestavení slovníku jsem použila konkordanční software, který jsem aplikovala na lemmatizovaný text.

i) Lemmatizace

Na počátku jsem text celé knihy naskenovala a konvertovala do formátu MS-Word. Při následné lemmatizaci⁵³ textu jsem vycházela z faktu, že v turečtině jsou pády a záložky (ve funkci českých předložek) součástí slovního tvaru, neboť turečtina jako aglutinační jazyk využívá k vyjádření gramatické informace řadu sufixů. Text jsem upravila následovně: podstatná jména, přídavná jména, zájmena a číslovky jsem ponechala v nominativu, slovesa jsem zkrátila na slovesný kmen a označila pomlčkou (viz dále), ostatní slovní druhy zůstaly v základním tvaru (nejčastěji jediném možném). Celý proces víceméně spočíval v oddělování gramatických přípon od lemmat.⁵⁴ V případě, že se mění kmenová samohláska, přepsala jsem slovo do základního tvaru. Např. zájmena *bana* (mně) nebo *sana* (tobě) mění kmenovou samohlásku a bylo nutné je přepsat jako *ben* a *sen*, protože je v tomto případě považuji za identické lexémy.

Co se týče dělení slov, bylo na mé volbě, jak přistoupím k otázce slovních spojení typu: *gökyüzü* (obloha), *gözyaşı* (slza), které byly původně genitivním spojením dvou podstatných jmen, jejichž význam je přenesený jen z části (stejně jako původní význam), tedy mohly by se psát i zvlášť a informace o významu by byla zachována, protože *gök* = obloha, *üz* = tvář, přeneseně povrch, vzhled; podobně *göz* = oko a *yaş* = vlhký, vláha. Tato dvě

⁵³ upravení textu na základní lexikální tvary.

⁵⁴ lemma (mn. č. lemmata) označuje základní podobu (alolex) lexému (tedy slova nebo fráze), která se uvádí jako reprezentativní/ slovníkový tvar.

spojení jsou v románu psaná dohromady a stejně je uvádí i slovník Ústavu tureckého jazyka (TDK), ovšem je možné uvést i případy obdobné, které nejsou ve shodě. Např. výraz *gözbebeği* autorka píše dohromady, přestože slovník TDK jej uvádí pouze zvlášť. Jelikož respektuji výchozí text, rozhodla jsem se vytvořit soubor lexikálních jednotek tak, jak je používá autorka, a uvažovala jsem jako jednu lexikální jednotku taková spojení, která autorka psala dohromady, přestože se mohla rozcházet s údaji slovníku TDK. Stejně jsem postupovala i v opačném případě, když autorka psala odděleně slova slovního spojení, které slovník TDK uváděl psaná dohromady, a ponechávala jsem základní lexikální jednotky v souladu s verzí autorky. Je nutné zmínit, že v této otázce nejsou turečtí gramatici jednotní a pravidla týkající se formální grafické úpravy tohoto jevu se měnila, z čehož plyne, že se obě formy vyskytují v tureckém jazyce současně a jsou víceméně (dle období vzniku textu) obě správné.

Slovesa jsou označena jako slovesný kmen ukončený pomlčkou, který nahrazuje formální sufix *-mak/-mek* pro slovesný infinitiv. Např. sloveso *açmak* (otevřít) je souboru základních lexikálních jednotek naznačen jako *aç-*. Zápornost a modalita sloves nebyla brána v potaz, protože v turečtině nemá samostatné lexikální jednotky, ale pouze slovesné tvary, které zápor a modalitu vyjadřují. Např. *açabilir* (může otevřít) => *aç-*; *konaşamazdı* (nemohl promluvit, nemohl by byl promluvit) => *konaş-*; *görmeli* (musí vidět) => *gör-*; *bakabilecekti* (mohl by se býval podívat) => *bak-*. Ale pasivní tvary jsem zahrнула. Např. *görünüyor* (je viděn, vypadá) => *görün-*; *yapılır* (dělá se, je dělán) => *yapıl-*.

V případě, kdy se vyskytuje fráze nebo zdvojení, jsem použila značku „+“, která se pak v lematizovaném textu vyskytla např. následovně: *geç kalmak* => *geç+kal-*; nebo *aheste revan* => *aheste+revan*.

ii) Nástroje

Pro vyhodnocení souboru základních lexikálních jednotek a získání konkordance byl použit počítačový program **cibakaya**, který vytvořil Cemal Kaya (profesor Marmarské univerzity v Istanbulu). Jedná se o typ konkordančního programu, který vyhodnocuje soubory lexikálních jednotek podle jejich četnosti a umístění v textu, tzn. vyhledá celkový počet použití dané lexikální jednotky, který seřadí abecedně, a také určí seznam stránek, na kterých se daná lexikální jednotka vyskytuje. Současně generuje soubor, který obsahuje pouze seznam jednotek s četností výskytu. Seznamy je pak možné řadit jak abecedně, tak podle frekvencí. S takto získanou konkordancí pracuji dále. Získaný soubor slouží jako základ pro vlastní analýzu, především pro popis rozsahu díla a jeho slovníku a pro vytvoření soupisu slovních jednotek z vybraného sémantického pole.

Pro práci se sémantickým polem využívám jako základní zdroj **Tezaurus**⁵⁵, který byl původně používán jako „velký slovník zachycující veškerou slovní zásobu jazyka všech dob“. Dnes se jedná především o semasiologický slovník, tzn. slovník, který poskytuje soupis sémantických polí v daném jazyce. Zjednodušeně řečeno se jedná o slovník, který uživateli nabízí seznam synonym, někdy i antonym, často na základě hesel řazených věcně/ tématicky, případně abecedně. Tezaurus je také popsán jako řízený a měnitelný slovník deskriptorového a selekčního jazyka uspořádaný tak, že zachycuje vztahy mezi lexikálními jednotkami.⁵⁶

Pro tuto práci je podstatná charakteristika tezauru jako slovníku sémantických polí/ pojmových okruhů v daném jazyce. Tento význam tezauru přešel do češtiny z angličtiny. V souladu s ním Akademický slovník cizích slov (Petráčková, Kraus 1997) vykládá termín tezaurus jako: „pojmový, sémantický slovník řadící jazykové jednotky podle jejich významových vztahů“. Nejvýznamnější tezaurus je Rogetův (anglický) „Slovník slov a frází“⁵⁷, který vychází v úpravách od roku 1852 dodnes. Využívala jsem jeho online elektronickou podobu (anglicky).⁵⁸ Dále jsem čerpala z „Tezauru jazyka českého“⁵⁹ Aleše Klégra, který završil práci na projektu Komputerovaný tezaurus českého jazyka.⁶⁰ Pro inspiraci k vytvoření souboru lexémů daného sémantického pole jsem použila také Komenského „Dvěře jazyků odevřené“⁶¹ Všechny zmíněné publikace je možné použít jako učebnice jazyka, které pomáhají tříbit jazykové schopnosti mluvčího, ale pro mě je podstatné, že souhrnně a věcně pojímají slovní zásobu jazyka podle pojmových, respektive významových polí.

Drobnou komplikací při sestavování souboru lexémů náležejících sémantickému poli oko-vidět mohl být překlad. Je zřejmé, že výchozí text obsahuje prvky specifické pro turečtinu (jako výrazy kulturně i jinak specifické) a s tím souvisí lexikální asymetrie a neexistence ekvivalentu v češtině. Jak bylo zmíněno dříve, je pro mě závazný turecký text. Může se proto stát, že české výrazy neobsahují důsledně výraz „oko“ jako výchozí výraz, ale

⁵⁵ někdy také *thesaurus*, pochází z latinského slova „poklad, pokladnice“

⁵⁶ Mj. umožňuje ulehčit práci při nepřeborném množství informací, jako propojovací jazyk v informačních systémech. Využívá se především v knihovnách, informačních střediscích atd.

⁵⁷ Roget, P. M.: *Thesaurus of English Words and Phrases, classified and arranged so as to facilitate the Expression of Ideas and to assist in Literary Composition*. Longmann, Brown, Green and Longmans Com., 1852.

⁵⁸ www.thesaurus.com (navštíven opakovaně v průběhu leden až květen 2008)

⁵⁹ Klégr, A.: *Tezaurus jazyka českého, slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných*. Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2007

⁶⁰ čeština má k dispozici několik tématických tezaurů: *Český teologický tezaurus*, *Český pedagogický tezaurus*, *EUROVOC*, *AGROVOC*, ovšem pro mé účely jejich obsah není relevantní.

⁶¹ Je pravděpodobné, že jejich latinská verze byla do jisté míry předlohou Rogetova tezauru. Volba tématických celků a jejich řazení mj. odráží autorův světový názor.

český ekvivalent náleží stejnému pojmovému poli. V důsledku to potvrzuje tezi, že totiž všechna lexikální pole jsou nutně pole pojmová, ale neplatí to obráceně (Klégr 2007:11).

c) Vlastní analýza

i) Sémantické pole „oko-vidět“

Pro svou analýzu jsem vybrala sémantické pole *oko-vidět*, protože pokrývá základní téma románu. Jak vyplývá z románového syžetu (viz kapitola Román „Mahrem“), téma románu je kompaktní, má silné sémantické propojení, nikoliv propojení na základě společně prožitých událostí, nebo na základě místa, kde se děj odehrává. Naopak, setkání hlavních postav románu není klíčové pro jednotlivé příběhy. Postavy příběhů z minulosti se sice potkají ve varietě, ale podstatný je děj, který se odehrává předtím. Vypravěčka a tyto tři postavy se pak nepotkají vůbec, vystupují ve zcela odlišném čase a provázání příběhů je pouze (ale silně) tématické. Spojuje je téma všudypřítomného pohledu, zvědavosti, pozornosti, tajemství viděného a neviděného. Na tuto skutečnost ukazuje jednoznačně i podtitul románu „o tom, co je vidět a co se vidí (viděném a neviděném)“. Tak jako stačí na něco pomyslet, abychom to přivedli k životu, tzn. něco vymysleli, objevili, oživil, tak stejně stačí něco vidět, abychom tomu dali nový význam. První přečtení knihy mě tedy vedlo k hypotéze, že hlavním prostředkem pro vyjádření této všudypřítomnosti „ostrých očí“ bude vysoká frekvence použití slov nebo frází, které obsahují výraz oko nebo jejichž významy jsou úzce spjaty se sémantickým polem „oko-vidění“.

Hlavním cílem sémantické analýzy bylo zhodnocení autorčiny práce s daným sémantickým polem *oko-vidět* a rozbor jeho stylistické role. První krok pro zpracování analýzy je obecně vymezit s pomocí Tezauru sémantické pole *oko-vidět*. Vybrala jsem proto slova, která jsou v tomto sémantickém poli významná a podrobila je analýze. Poté jsem vymezila lexikum použité v díle s podobnými významy nezávisle na jejich frekvenci. Cílem bylo tyto dva soubory porovnat a zhodnotit, do jaké míry je u autorky pojmání tohoto sémantického pole totožné s obecným vnímáním tohoto pole dle tezauru a jak je ovlivněno tématem a smyslem románu, tzn. kterým významovým rovinám a sémantickým vztahům dává přednost apod.

Toto srovnání mohlo přinést tři rozdílné výsledky:

- Slova náležející sémantickému poli dle Tezauru a slova v románu týkající se tématu vidět jsou shodná

- Slova náležející sémantickému poli dle Tezauru se částečně shodují s výčtem slov z románu
- Slova náležející sémantickému poli dle Tezauru se v porovnání s užitými slovy v daném poli v románu shodují řídce

Zdálo se mi nejpravděpodobnější, že se dostanu k druhé variantě, tzn. oba soubory se budou částečně překrývat a v díle budou navíc užity volné asociace mimo toto specifické významové pole, např. v důsledku odvozování slov, užívání slovesa *görmek* jako frázového, nebo používání opisu či širšího kontextu.

Následně jsem získané informace zhodnotila vzhledem k frekvenci slov ze seznamu. Pro znázornění jsem použila tabulku (viz dále).

Obecně vymezené sémantické pole oko-vidět.

Slova, která jsem našla ve zmíněných publikacích, uvádím jako citaci, aniž bych pozměnila řazení. V případě Komenského Dvěří jsem vybrala tyto pasáže:

- „Str.43: 246: Zřítelnice oka v bělmě sedící zrcadlo jest, naproti postavených věcí v se beroucí
- 247: Tu víčka mhouráním obvlažují: víčkové pak chloupky a obočí ohražují.
- 248: Ale koutkové oči slzy (z sebe) potí
- str.48: 333: Zrakem barvy (z nichž bílá a černá pokrajní jsou [nejdál od sebe stojící], jiné prostřední) rozdělujeme tak:
- Str. 49: 346: Takové věci podobizny (bud' dávno, bud' v nově vtlačené) k zase spatření bráti vzpomenouti jest.

Klégrův Tezaurus obsahuje daleko obsáhleji zpracovaná záhlaví, jejichž jednotlivá hesla jsou uvedena s četnými synonymy. Uvádím tedy jen záhlaví a hesla:

Téma 370 Vidění:

sb: vidění, vnímání, oční vada, šeroslepost, zrakové ústrojí, oči, pohled, pohlédnutí, podívaná, přehled, divák, optický přístroj, brýle, optický klam. adj: vizuální, krátkozraký. vb: vidět, zahlédnout, dívat se, pohlédnout, prohlížet, pozorovat. adv. na viděnou, před očima, pouhým okem.

Odkazuje dále na heslo 372 Viditelnost:

sb: viditelnost, zřetelnost, očividnost, nápadnost, dohlednost. adj: viditelný, zřetelný, očividný, nápadný, dohledný. vb: být nápadný, být viditelný, objevit se, zviditelnit, zviditelnit se, dohlédnout. adv: viditelně.

Odkazuje dále na heslo Vyčnění a Vystavení, která nejsou relevantní. Ale zmíním heslo 373 Neviditelnost:

sb: neviditelnost, nezřetelnost, nenápadnost, skrytost, špatná viditelnost, ukrytí. adj: neviditelný, stěží viditelný, nezřetelný, nenápadný, skrytý. vb: být neviditelný, zmizet, skrýt. adv: z dohledu, tajně.

Odkazuje na heslo Beztvarost, Šero, Skrytost, Skrývání, které nepoužiji. Ale v návaznosti na heslo Skrytost uvádím heslo 468 Tajemství:

sb: tajemství, tajemnost, hádanka, utajenost, zachovávání tajemství, tajivost, tajnůstkář. adj: tajemný, nejasný, tajný, skrytý, pokoutní, tajnůstkářský. vb: mít tajemství, tajit, skrýt. adv: tajně, důvěrně, tajnůstkářsky.

Pro doplnění hesla viditelnost zmíním heslo 374 Světlo:

sb: světlo, osvětlení, jasnost, lesk, paprsek, záblesk, probleskování, záře, světélkování, hra světla, záření, odraz. adj: světlý, jasný, lesklý, žhnoucí. vb: svítit, třpytit se.

(Všechna hesla záhlaví v plném znění viz příloha č.1)

(Podtržení jsem použila já pro zdůraznění shodnosti užitých sémantických polí, viz dále.)

Slovník TDK obsahuje téměř 120 hesel (viz příloha č.), které jsou slovní spojení s „göz“, které jak fyzické vlastnosti oka a jeho okolí – vyjmenování očních víček, podočních kruhů atd., tak také metaforické použití, například jako trn v oku, hladové oči (velké oči), oči dokořán atd.

Tento seznam není vyčerpávající, ale je dostatečně reprezentativní. Jak je zřetelné dle záhlaví hesel, pojala jsem do tohoto souboru více příbuzných okruhů, které bezprostředně souvisí s tématem, jak ho představuje název knihy „Mahrem – o tom, co je vidět a co se vidí“ a tvoří tak obecně vymezené sémantické pole oko-vidět.

Soubor lexikální jednotek náležející poli oko-vidění, které byly použité v knize.

Vybrala jsem všechna slova z frekvenčního slovníku, která náležejí tomuto sémantickému poli. V tabulce je vedle základního tvaru uveden také počet výskytů (tuto informaci použijí později):

tabulka 1

göz	575 kör	25 kirpik	7 sobe	2 gözcülük	1
gör-	466 hatırla-	20 faltaşı	6 astronomi	2 göz+kırp-	1
bak-	393 gözyaşı	19 körlük	6 süslen-	2 göz+hapsine+al-	1
yüz	136 merak+et-	18 seyirt-	5 gözücu	2 göz+göze+dur-	1
görün-	82 gözlük	18 meraklı	5 yan+gözle+arkaya+bak-	1 göz+göre+göre	1
görül-	76 incele-	16 gösteril-	5 yalın göz	1 göz+dik-	1
seyret-	73 görüntü	16 benzer	5 süsleme	1 göz+çık-	1
Sahne	59 aydınlık	15 badem	5 süsle-	1 gösteri+yap-	1
ayna	58 televizyon	14 ressam	4 seyrettir-	1 göster	1
göster-	55 cadı	14 resmet-	4 seyret	1 görünüş-	1
nazar	52 süz-	13 rasathane	4 seyrelte+seyrelte	1 görünüm	1
rüya	51 hafıza	13 keşfedil-	4 seyrediliş	1 görüntüle-	1
bakış	46 günah	13 hayali	4 seyredilebil-	1 görünmezlik	1
benze-	43 görünüş	13 göz kapağı	4 seyredal-	1 görül	1
resim	35 acayip	13 gözcü	4 seyran+et-	1 görsel	1
seyirci	34 şeffaf	12 göz-	4 seyirtir-	1 görse	1
ışık	34 ört-	12 görüş	4 sahtelik	1 görme	1
seyirlik	31 maske	12 izlen-	3 sahtekarlık	1 görkemli	1
fotoğraf	31 çirkinlik	10 güzelleş-	3 rüya+gör-	1 gören-	1
açık	31 vitrin	8 gözlemeci	3 resmedil-	1 görebil-	1
surat	30 tablo	8 görüş-	3 izlenim	1 gör	1
pencere	29 gösteri	8 esrar	3 güzelleştir-	1 gönül+gözüyle+gör-	1
güzellik	28 acayıplik	8 ekran	3 gözyaşı+dök-	1 gizlilik	1
sır	27 tiyatro	7 basiret	3 gözüpek	1 gizli+gizli	1
sakla-	25 sinema	7 baka+baka	3 gözlemle-	1 gizlen-	1
merak	24 gözetle-	7 gözlem	2 göz kamaştırıcı	1 gezdiril-	1
gözbebeği	24 dikkat+et-	7 gözden+kaybol-	2 gözetlen-	1 gezdir-	1
gölge	24 seyredil-	6 gözde	2 göze+al-	1 gariplik	1
tuhaf	23 saklı	6 gözbağı	2 gözden+ırak+ol-	1 açık göz	1
saklan-	23 görür+görmez	6 gözbağcı	2 gözden+ırak+kal-	1 açgözlülük	1

Badem (mandle) se v knize vyskytlo pětkrát, z toho pouze jedenkrát ve smyslu mandle = jídlo, v ostatních čtyřech případech šlo o přirovnání tvaru oka mandli (viz symboly v osmanské poezii). Naopak výraz *cadı* (čarodejnice) je použit v románu ve svém původním významu, ale jeho vazba na téma románu je zřejmá; byl to symbol pro oko v osmanské poezii, pro oko, které může uhranout (podobně výraz *nazar*). Výraz *açık göz* je zase například zajímavý posunem významu. Doslova znamená „otevřené oko“, které je připravené využít každé příležitosti, kterou uvidí, a má význam vychytralý, mazaný. Podobně je posunutý výraz *açgözlülük* => nenasytnost.

Odvozování slov tvořením slovních spojení jako například užívání slovesa *görmek* jako frázové mohlo zvýšit frekvenci výrazu *gör-* v souboru, ale vzhledem k tomu, že jsem taková spojení označovala samostatně, jejich výskyt se nepromítl do rozšíření sémantického

pole. Autorka navíc používala sloveso *görmek* v naprosté většině v základním významu a přímém odvození při zachování smyslu „vidění“ (1. „vidět“ 2. „vnímat, pochopit“ 3. „zažít“, které jsou všechny metaforou vidění jako použití smyslu za účelem komunikace se světem, získání informace). Použitá spojení v textu jsou: *Rüya görmek*, které náleží zkoumanému významovému poli, jiná spojení jako *eziyet görmek* (trpět) se vyskytla jedenkrát, *münasip görmek* (považovat za vhodné) a *kabul görmek* (být vnímán kladně, být přijmut) také jen jedenkrát

V seznamu slov náležejících sémantickému poli oko-vidět dle Tezauru, jsem podtrhla slova, která se opakovaně nebo pomocí synonym vyskytují v knize. Podobně jako bylo při sestavování české tezauru potvrzeno, že je možné vycházet z tezauru v jiném jazyce a opřít se nejprve o jeho překlad (Klégr 2007:11), potvrdilo se i ve vazbě na turečtinu, že pojmová pole nejsou primárně vázaná na lexikální jednotky, ale vychází spíše z idejí. Tedy směrem od Tezauru k tureckému seznamu jsem mohla konstatovat, že turecký soubor se v naprosté většině kryje se souborem sestaveným dle Tezauru. V úvaze nad souborem tureckým směrem k českému pak přibyla další hesla jako divadlo, kino, mazanost či zvědavost. Potvrdila se tak má domněnka, že slova náležející sémantickému poli dle Tezauru se částečně shodují s výčtem slov z románu a navíc jsou v díle užity volné asociace mimo toto specifické významové pole (viz výše).

Pokud jsem chtěla hodnotit slova s nejvyšší frekvencí, bylo třeba vyřadit neplnovýznamové jednotky, jako pomocná slovesa, neurčitý člen a spojky/předložky.

Například z tohoto souboru:

tabulka 2

bir	1983	Gibi	329
ol-	1037	Ki	323
o	727	Daha	323
bu	675	Şey	314
ve	644	Ama	303
göz	574	Için	297
de	573	kadın	287
da	540	zaman	286
ben	467	gel-	278
gör-	466	Yer	265
her	451	kendi	260
ne	431	çık-	259
bak-	393	çocuk	250
Kadar	366	de-	240

jsem vyřadila: *bir* (neurčitý člen), *ol-* (pomocné sloveso), *o* (tamtem), *bu* (to), *ve* (a), *de/da* (také), *her* (každý), *ne* (co), *kadar* (kolik, tolik), *gibi* (jako), *ki* (že), *daha* (více), *ama* (ale), *için* (aby, pro), *kendi* (zvrátané zájmeno) a vznikl tak soubor třiceti nejfrekventovanějších plnovýznamových slov, který jsem použila pro cílenou (v obou tabulkách je opět uvedena frekvence daných slov):

tabulka 3

Göz	574	yap-	212
Ben	467	Gün	206
gör-	466	Var	204
bak-	393	Iste-	199
Şey	314	git-	190
Kadın	287	İki	181
Zaman	286	Ev	181
gel-	278	değil	181
Yer	265	Çok	177
çık-	259	bil-	169
Çocuk	250	El	167
de-	240	Be-Ce	167
Sonra	238	üzeri	166
Iç	236	An	166
kal-	232	insan	154

Slova „oko“, „vidět“ a „koukat“ (označená v tabulce č.3) jsou zcela nejfrekventovanější slova v textu. Pokud zhodnotím soubor výše uvedených 150 slov, které náleží sémantickému poli oko-vidět a jsou uvedena v knize, dojdou k následujícímu závěru:

Knihy je dlouhá 58 649 slov, z toho 3 129 náleží sémantickému poli oko-vidět, což představuje 0,053%. Slovní zásoba knihy je 6 932 lexikálních jednotek, z čehož 150 náležejících sémantickému poli oko-vidět představuje 0,022%. Z porovnání je zřejmé, že se jedná o relativně málo lexikálních jednotek v poměru ke slovníku díla, ovšem s velice vysokou frekvencí (20,86), která představuje více než dvojnásobek průměrné frekvence lexikálních jednotek (8,46). Toto srovnání je relevantní i s přihlédnutím k tomu, že oba soubory obsahují přibližně 40% hapax legomena (3053 ze 6932 v celé knize a 59 ze 150 v seznamu sémantického pole), což vytváří přibližně stejné charakteristiky srovnávaných souborů.

Navíc autorka umocňuje zrakový smysl básnickým jazykem a barvitým popisem, ke kterému využívá především velký počet přídavných jmen. Přestože by čtenář podle podtitulu mohl očekávat příběh o tajemství či hledání neviditelného, rovina se posouvá více do asociací s viděním. Tzn. od tajemství před zraky lidí k soukromí, ke studu, ke skrytým hodnotám, k tvořivé i ničivé síle pohledu, závidění, k zakázanému a dovolenému. Vše má společnou

podstatu – vše zmíněné vzniká pouze, pokud je to viděno. Máme tady další odkaz na svědectví, svědomí nebo uvědomění. Vidět na vlastní oči bývá nejsilnější důkaz existence čehokoliv a přitom právě zrak může být různým způsobem oklamán, ať již úmyslně nebo ne, a nejoklamatelnějším lidským smyslem.

ii) Závěr I

Zastoupení výrazů, o kterých jsem pojednala výše, je v knize velice významné. Statistické vyhodnocení potvrdilo, že tato slova se vyskytují nadprůměrně často a současně jsou vůbec mezi nepoužívanějšími slovy v textu (mají dvojnásobnou průměrnou frekvenci).

Mé očekávání se naplnilo v tom smyslu, že zvolené významové pole silně podporuje příběh, který je založený na prolínání asociací (ne)vidění. Dodává tématu na intenzitě a silně jej propojuje s běžným životem díky přímým významovým vztahům s jinými tematickými okruhy. Není to román o kvalitě vidění – dobře/ špatně; z blízka/ z dálky; zahlédnutí/ pozorování. Je to román o velice rozličných asociacích s viděním – tajemství, skrytost, soukromí, okázalost, imaginace atd. Tím román zcela naplňuje svůj podtitul „O tom, co vidíme, a o tom, co je vidět“, který odkazuje především na předmět, který (ne)vidíme, nikoliv na způsob.

iii) Hra s významy

Podtitul románu nás navádí otevřít oči. Nikoliv nastražit ušit, jak tomu často bývá u poutavých vyprávění. V celé knize čtenáře provází pocit potřeby aktivovat všechny vjemy, důraz je ale kladen na zrak, protože je dle románu prostředkem naší prvotní komunikace s okolím.

„Aslında galiba onun anlattıklarını dinlemiyorum, anlatışını seyrediyordum.”⁶² (s.143)

Podobnou metaforu, že oko je bránou do světa vnímání a chápání použil i americký básník Wallace Stevens, který přirovnal k oku jazyk: „the tongue is an eye“. Jeho verš pak použili Aleš Klégr a Jan Čermák v předmluvě ke stejnojmenné sbírce statí sebraných na počest Libuše Duškové. Svou volbu zdůvodňují takto: „Language, to Stevens, is a means

⁶² Překlad: Vlastně jsem neposlouchala, co vyprávěl, ale koukala jsem na jeho vyprávění.

both of perceiving and communicating our vision of the world.“⁶³ I pro autorku Mahremu je oko prostředkem jak vnímání světa, tak komunikace s ním.

Autorka používá několik významných prostředků, jak umocnit vyznění myšlenky. Uvedu jich několik, ale jsem si vědoma, že další analýza by napomohla odhalit i jiné.

Opakování vět:

Jako připomínku situace, která už se jednou udála, opakuje autorka stejnou myšlenku a často využije formulaci naprosto totožné věty. Někdy jsou si tato „dvojčata“ v textu velice blízko, jindy slouží jako dlouhé vlákno, které propojuje relativně vzdálené pasáže, jejichž vypravěči nemusejí být nutně totožní.

„Kâhya, Madame de Marelle'in geçmişi ile bugünü arasındaki tek bağıdır. (s.117)

... Kadın nefret ediyordu kâhyadan. Bilhassa da saçlarından. Pas rengiydi kâhyanın saçları küstah bir edayla kıvr kıvr dökülğyorlardı omuzlarına. (s.118)

... Yağlı bir urgan ya da emektar bir saban nasıl ve ne kadar gereklirse, kâhya da öyle ve o kadar gereklidi. (s.118)

... Gene de gereklidi kâhya. Yağlı bir urgan ya da emektar bir saban nasıl ve ne kadar gereklirse, kâhya da öyle ve o kadar gereklidi.⁶⁴ (s.120)“

Stejně postupuje autorka, když popisuje Mme de Marelle při porodu. Opakuje tuto větu:

„Konuşabilse, lapa lapa kar yağdırmasını isteyecekti Tanrı'dan.“⁶⁵ (s.114 a 121)

Tady opakování umocňuje zatrpkllost Mme de Marelle.

Při pohledu na strop místnosti, kde rodí, vytanou Mme de Marelle tyto myšlenky:

„Tavani gökyüzü kadar uzak, tabanı güvercin kanadı kadar yumuşak odada, direkleri oymalı, ceviz kaplama karyolada acısını haykırıyordu yaşam. (s.114)

... Gökyüzü kadar yüksek tavanda, sarışın ayçiçeği tarlasında dolaşan mini mini, kaymak tenli meleğin kanatlarında takılmıştı gözbebekleri.“⁶⁶ (s.121)

⁶³ Klégr, A., Čermák, J. (eds.) (2000) The Tongue is an eye. Studies presented to Libuše Dušková. Praha, Ústav anglistiky a amerikanistiky FF UK.

⁶⁴ Překlad: Kněz byl jediným pojítkem dneška s minulostí Mme de Marelle. ... Paní kněze nenáviděla. Zvláště pak jeho vlasy. Knězovy vlasy byly zrzavé. Drze se mu stáčely v kudrlinách na ramenou. ... Stejně jako je potřeba šibenice, nebo ošoupaný pluh, tak byl potřeba kněz. ... Stejně byl kněz potřeba. Stejně jako je potřeba šibenice, nebo ošoupaný pluh, tak byl potřeba kněz.

⁶⁵ Překlad: Kdyby mohla mluvit, prosila by Boha, aby začalo chumelit.

⁶⁶ Překlad: V místnosti se stropem vysokým až do nebe, která byla jemná jako křídla holubic, by měli nasázet sloupy; život vzdychal bolestí na pelestích z ořechu. ... Zorničky nemohla odtrhnout od krémových křídel maličkých andělů, kteří se procházeli po žlutých slunečnicových polích na stropě vysokém až do nebe.

Spojení „strop vysoký až do nebe“ používá stejně důsledně jako „višňově červený stan s dveřmi otevřenými na západ“ (viz dále). Soustředí se na detail do té míry, že čtenáři evokuje každou slunečnici nebo anděla, které pozoruje Mme de Marelle.

Stupňování:

Autorka záměrně používá opakování stejných slov, nepoužívá opisu. V následující větě by např. v českém ekvivalentu mohla použít výrazy „taková krása“ a „taková nádhera“, nebo by mohla použít stupňování „to nejkrásnější“, ale ona vyjádření stupňování použije opakování, což dodává textu živost.

„Ama insan böyle bir güzelliği görünce, bir daha asla aynı gözle bakamıyordu dünyaya. İnsan böyle bir güzelliği görünce, tahammül edemez oluyordu onu yansıtmayan hiçbir ana ve hiçbir varlığa.“⁶⁷ (s.116)

Metafory:

Výstavba románu dává obrovský prostor pro hluboká zamyšlení nad různými tématy. Během čtení románu může čtenář fakticky použít své oči pouze pro přenos informace v textu, tedy pro dekódování psaného textu na systém myšlenek, ovšem vnitřní vidění a vidění světa není přímým odrazem vnímání zrakových vjemů. To si myslím, se podařilo autorce umělecky výborně použít. V důsledku text působí velice silně i na všechny ostatní smysly. Uvádím několik příkladů.

Navazuje velmi silné pouto mezi uspokojením očí a naplněním žaludku. Oba výrazy spojuje sloveso *doyurmak* (naplnit, nasytit), jakoby jedno mohlo doplnit druhé, nebo snad nahradit.

Madem midemi doyuramıyorum, bari gözümü doyurayım diye, televizyonlardaki bütün yemek programlarını izliyor, gazetelerin verdiği yemek eklerini biriktiriyor, lokantaların cömertçe sergilediği tepsileri uzun uzun seyrediyor, süpermarketlerde bol kalorili ürünlerle dolu reyonları dolaşiyor, gittiğim her yerde maharetli gördüğüm her aşçıdan ayrıntılı tarifler öğreniyor ve bütün gün yemek sayıkladığım için nihayet bir şeyler yediğimde, bir türlü doymuyordum.⁶⁸ (s.146)

Na první pohled je to kniha věnovaná ženám, snad i výhradně těm, které trpí nadváhou, ale přestože obezita, hlad a hubnutí jsou významnou charakteristikou vypravěčky,

⁶⁷ Překlad: Ale člověk už vůbec nemůže na zemi pohlížet stejně, jakmile spatří takovou krásu. Jakmile člověk spatří takovou krásu, není schopen vystát ani jedinou chvíli ani stvoření, které ji neodráží.

⁶⁸ Překlad: Když už jsem nemohla nasytit svůj žaludek, alespoň jsem chtěla nasytit své oči. Sledovala jsem v televizi všechny programy o vaření, sbírala jsem všechny novinové přílohy o vaření, dlouze jsem sledovala táci s jídlem štědře vystavené ve vitrínách restaurací, procházela jsem se v supermarketu uličkami přeplněnými vysokokalorickými produkty, učila jsem se všude, kam jsem šla, nové recepty od kuchařů, ale protože jsem celý den myslela jen na jídlo, nemohla jsem se nakonocet dojít, jakmile jsem něco pozřela.

nestávají se důležitým tématem románu. Příběh je mnohem složitější a obsese hlavní hrdinky jsou jen symboly a prostředky; její stav a případně jeho analýza není tématem románu. Hlavní hrdinka se sice nachází v krizi, protože nedokáže svůj vzhled vylepšit, tzn. zhubnout, ale nemáme před sebou psychologický román, který by nám poskytoval živý obraz do nitra trpící ženy, snad ženy na pokraji zhroutení, který nám vypráví o svých depresích. Naopak. Hlavní hrdinka je plná života. Hlavním motivem románu je „svět jak ho vidíme“, svět, který bychom bez zraku nebyli schopni vnímat, poznat. Člověk a každý jiný živý tvor či neživé předměty na zemi je neustále pozorovaný něčím okem. Stačí jediný pohled a změní se osud.

Výjimkou je noc, kdy se oči – to kouzelné i strašlivé médium - uzavírá a ukládá ke spánku:

„Gece, bu seyirlik dünyada kimsenin kimseyi görmediği tek zamandı”⁶⁹. (s.137)

Oko je zároveň nejčastější příčinou klamu. Snad nejznámější vizuelní klam je fatamorgana, nebo stíny, které mění předmět v šeru. To jsou běžná vnímání vizuelního klamu, ale autorka použije jiné přirovnání, které je součástí hesla *Nazar Sözlüğü*. Nejde jen o klam způsobený slabostí našich očí, ale o úmyslnou manipulaci:

„korse: Korse bir göz aldatmacasıdır. Gövdeyi olduğundan ince gösterir.”⁷⁰ (s.158)

Poukazuje na to, že každý pokus o zkrášlení je podvod.

Podobně nezvyklý, magický či pohádkový je klam, který diváci ve varieté spatří v očích kouzelného hada:

„Yılanın gözleri tersine dünyanın aksiydi. Gözlerinin aynasının gösterdiği dünyada bekârlar duldu, efendiler kul.”⁷¹ (s.69)

Popis:

Autorka se soustředí na co nejbarvitější popis. Například kdykoliv mluví o cirkusovém stanu, důsledně používá označení „yokuşun tepesindeki batıya bakan kapısı olan vişne rengi çadır”⁷², které sice různě obměňuje (mění se pořadí přívlastků), ale snaží se vždy klást důraz na všechny vlastnosti. I v případě, že mluví jen o “stanu”, uvádí celé *vişne rengi çadır*. Celý tento barevný a barvitě popsáný stan se pak stává součástí popisu Mumího. Podobně, když popisuje hlavní hrdinku, soustředí se na všechny aspekty přídavného jména “şişko”. Vypravěčka se soustředí i na stereotypy spojené s danými výrazy. Například se vyhrazuje

⁶⁹ Překlad: Noc je jedině období, kdy na této okukované zemi nikdo nikoho nevidí.

⁷⁰ Překlad: Korzet: Korzet podvádí oči. Ukazuje pas štihlejší než je.

⁷¹ Překlad: V odrazu hadích očí byla celé zem naopak. Na zemi, kterou ukazovalo zrcadlo jeho očí, byli svobodní vdovci, páni otroky.

⁷² Překlad: Stan višňové barvy umístěný na kopečku s dveřmi na západ.

vůči představě, že tlustí lidé přeci mají rádi děti, protože jsou trpěliví. Hlavní hrdinka je naopak svým stavem znervózňována. Jako hlavní charakteristiku tloušťky neuvádí objemnost, ale viditelnost, výjimečnost, která přitahuje pozornost. Dokonce toto slovo rozkládá na jednotlivá písmenka, která mají vlastní tloušťku, vlastní váhu, vlastní život. Burçe Kaya (Kaya 2006:584) autorčino používání přídavných jmen a jiných atributů popisuje takto: „yoğun sıfat kullanımı ve kişilerin karakter özellikleriyle örtüşen sembolik dil kullanımları anlatıma canlılık ve gerçekçilik kazandırırken okurun detaylı görüntülerin oluşmasına yardımcı oluyor.”⁷³

I v rámci popisu užívá pojítka uvnitř knihy. Stejně jako stan, také Hayalifener Apartmanı, ve které vypravěčka s Be-Ce bydlí jsou na kopečku.

Básnický styl:

Vedle hojných zdvojených intenzifikativních forem podle stávajícího paradigmatu jako *mişil mişil, harıl harıl, ışıl ışıl, bangır bangır* apod., autorka používá onomatopoická slova, která nutně nemusejí mít v turečtině smysl, ale používají se jako příslovce. Např.:

„... tingir mingir sallanıyor” (s.175),

Forma, kdy se první výraz opakuje, ale zamění se jeho první hláska na *m*, často používá v mluveném jazyce.

Jindy zase používá zdvojení, která jsou velice neobvyklá jako:

... sere serpe uzanmış ... aheste revan geziniyorlar“

Vytváří také nová přirovnání, kde navazuje na vyprávění hlavní hrdinky. Jestliže víme, že myslí na jídlo, nepřekvapí čtenáře přirovnání *sütlaç beyazı çorapları*, tzn. ponožky bílé barvy jako sutlač,⁷⁴ nebo *ağdalanmış çilek reçeli renginde ayakkabıları*, tzn. boty v barvě červené jako hustá jahodová marmeláda.

iv) Závěr II

Pojednala jsem o některých významových prostředcích, které autorka používá za účelem umocnit vyznění tématu. Uvedla jsem jich celkem pět, jejich rozbor mě vedl

⁷³ Její symbolický jazyk, který je ozdoben hojným používáním přídavných jmen a typických charakteristik hlavních postav, dodává jejímu vyprávění živost a opravdovost a podporuje u čtenáře představivost detailními obrazy.

⁷⁴ rýžový puding

k závěru, že opakování používá buď jako stupňování nebo jako tématické propojení různých pasáží a záměrně neužívá opisu, což udržuje čtenářovu pozornost. Metafory jí pak umožňují plynule přecházet mezi významy slov, čímž vytváří široké tématické celky, které jsou vnitřně scelené. Autorka silně oslovuje čtenářovy smysly, nejen zrak, který je tématem knihy. K tomu je jí prostředkem například barvitý popis, kterého dociluje hojným používáním adjektiv a adverbíí. Po zvukové stránce obohacuje text onomatopoickými slovy, nejčastěji ve formě zdvojení, která připomínají básnický styl.

d) Poznámky

i)

Dokonce i zdánlivě obyčejná interpretace procentuálního zastoupení daných lexikálních jednotek vyžaduje formulování předpokladu, z kterého by badatel vycházel. Jak jsem uvedla dříve, druhá kapitola mé práce přináší hypotézu, že autorka využívá daný typ lexika pro umocnění tématu díla, a tuto hypotézu jsem doložila statistickým vyhodnocením frekvencí lexikálních jednotek. Jejich interpretace je však intuitivní, nikoliv vědecká ve smyslu testovatelnosti (Wimmer et al 2003:24). To také osvětluje, proč jsem první část nazvala stylistickou analýzou, nikoliv lexikálně statistickou či kvantitativní. Ač jsem operovala s významy a jejich frekvencemi, a použila jsem tedy matematické operace a základní statistickou metodu a zhodnotila jsem tím také kvantitativní stránku, nepohybovala jsem se rozhodně na poli kvantitativní lingvistiky. V předcházející části navržená hypotéza, že obecně definované sémantické pole má nebo nemá nějaký vztah (je nebo není shodné) se sémantickým polem použitým tím či oním autorem, je netestovatelná. Neexistují návrhy, jak takovou shodu srovnat. Není objeven zákon, který by takový vztah definoval. Jednalo by se o psychologicko sociologickou analýzu, kde by se především zkoumala kapacita jedince formovat svou slovní zásobu a používat ji. Záměrně se chci vyhnout užití pojmu slovní bohatství, neboť tato práce není komparativní, pomínu-li, že sám pojem „slovní bohatství“ nereprezentuje měřitelnou veličinu.⁷⁵ Bez srovnání s jiným textem nelze interpretovat ani frekvenční aspekt (Wimmer et al. 2003:125), bodové charakterizace (tamtéž s.134), průběhové charakterizace (tamtéž s.140) či akční kvocient (tamtéž s.183) apod. To ovšem ani

⁷⁵ Neznamená to, že tento jev nebyl v minulosti kvantifikován, některé vzorce na definování slovního bohatství viz Těšitelová 1992:80, ale neexistuje pro něj hypotéza, která by jej vysvětlovala pomocí jazykového zákona.

nebylo mým cílem, proto jsou mé závěry nad frekvencemi lexikálních jednotek pouze instinktivní, založené na mé vlastní interpretaci a na mé vlastní sadě asociací.

ii)

Sémantické pole je možné za jistých podmínek zaměnit s polem asociací. Sémantická pole a slovní asociace spolu bezpochyby souvisí. Volným asociacím se věnují především psychologové. Jejich metodu lingvisté rozvinuli a soustředili se na konsekvence slovních asociací v textu. Z toho nám plyne následující členění. Můžeme pozorovat asociace mezi slovy, pak mezi slovy v textu a pak mezi větami v textu (tj. agregáty či hřeby, viz dále). Wimmer et al (2003:192) jejich vlastnosti popisuje takto:

„1. Asociace slov s jinými slovy v mozku osob (ne v textu) se v psychologii rozvinulo do té míry, že v různých jazycích byly vypracovány celé slovníky asociací. Asociace jsou často zdrojem změny významu, amplifikace významu, anebo vzniku nového významu. Je možné ukázat, že i tyto asociace podléhají jistým zákonům (Hřebíček 1997).

2. Asociace slova s jinými slovy v textu. Jejich výzkumem se dá zjistit nejen asociální struktura textu, ale také latentní asociace autora textu. Tato oblast se stala nejen podkladem obsahové analýzy (content analysis), ale i pro gramatický, lexikologický a sémantický výzkum jazyka.

3. Asociace vět s větami. Tento výzkum překračuje hranice věty, předpokládá nadvětné (sémantické) vztahy, jejichž část se nazývá reference, tvoření agregátů/ hřebů. I tady lze ukázat, že pro ně platí mnohé zákony.“

Prvému a druhému typu asociací jsem se částečně věnovala v prvních dvou kapitolách této práce. Třetímu typu asociací – asociacím na nadvětné úrovni, referencím, agregátům - se věnuji v následující kapitole, která je nazvaná kvantitativní analýza textu. Jedná se o teorii nadvětných struktur, která oproti právě použité metodě poskytuje metodický a matematický aparát pro testování, kde by osobní přístup testujícího čtenáře neměl změnit zásadně ani soubor dat, ani výsledky testu.⁷⁶ V tomto jsou obě analýzy metodicky zcela odlišné, a proto se nabízí jejich srovnání, které bude závěrem mé práce.

⁷⁶ Pouze do té míry, že konstruování dat a tudíž výsledek, jsou citlivá na zvolení kritérií.

Kvantitativní lingvistická analýza sémantických textových struktur

a) Cíl

V této části své práce jsem zvolila k aplikaci kvantitativní metodu podle teorie Luďka Hřebíčka (viz dále), která má svůj základ v analýze textů, používá lingvistickou interpretaci Zipf-Alexejeva distribučního zákona a Altmanova mocninového zákona ve věci funkčního vztahu jazykových konstituentů (od fonémů po nadvětné struktury). Po krátkém úvodu se budu v této kapitole věnovat výhradně nadvětným strukturám – agregátům/ hřebům (tento termín vysvětlím později) jako nové jazykové úrovni.

Česká (československá) literatura postrádala monografii, která by shrnovala nejdůležitější poznatky v oboru analýzy textů, proto bylo významným počinem vydání Úvodu do analýzy textů autorů Wimmera, Altmanna, Hřebíčka, Ondrejoviče a Wimmerové v roce 2003 v Bratislavě.⁷⁷ Tato práce představuje různé směry, kterými se kvantitativní analýza textů může ubírat a představuje základní metodologická východiska pro empirický výzkum a současně poskytuje praktické příklady. Kniha je koncipována jako učební text pro studenty lingvistiky, ale svým záběrem a přehledností zasahuje širší okruh čtenářů. Je cenným zdrojem pro zpracování kvantitativní analýzy na mnoha jazykových úrovních (fonetika, slovo, věta, nadvětné struktury, lineární struktury atd.), z toho důvodu je to základní metodologická příručka pro tuto práci.

Z významných představitelů kvantitativní lingvistiky a textových lingvistů významných v druhé polovině dvacátého století bych uvedla: Gustav Herdan, Pierre Guiraud, Charles Muller, Reinhard Köhler, Gabriel Altmann, Luděk Hřebíček, Ludmila Uhlířová, Marie Těšitelová, Juhan Tuldava, P. Aleksejev, Emília Nemcová, Gejza Wimmer, Lubomír Kubáček, Slavomír Ondrejovič.

b) Kvantitativní analýza textů: teoretický úvod

i) Kvantitativní metody

Používám v této části práce výhradně kvantitativní metody, neboť je mým cílem kvantitativní analýza textu. K tomuto účelu čerpám z doposud zpracovaných rozborů na toto téma a opírám se o publikace věnované kvantitativní analýze textů (Hřebíček, Altmann, Wimmer et al., viz seznam použité literatury).

⁷⁷ Wimmer, G., Altmann, G., Hřebíček, L., Ondrejovič, S. Wimmerová: Úvod do analýzy textov. Bratislava, VEDA, 2003.

Kvantitativní lingvistika je podoborem matematické lingvistiky, která jako disciplína vznikla až ve 20. století a kterou lze charakterizovat jako obor, který se soustředí na vazby mezi konstituenty textu/ jazyka na všech jazykových úrovních a analyzuje je (nejčastěji pak pracuje s textem v jeho psané formě pro snazší uchopitelnost) s pomocí matematických metod. Tyto metody jsou dvojího druhu:

- kvantitativní metody (statistika, pravděpodobnost, matematická statistika atd.), které se používají v kvantitativní lingvistice;
- nekvantitativní metody (algebra, teorie grafu, teorie algoritmů, teorie jazyků, typologie, matematická logika atd.), které se používají v algebraické lingvistice (Těšitelová 1992:8).

Jako objekt zkoumání je text literárního díla nejčastěji objektem literární analýzy, tedy obsahové a stylové. Je ovšem zřejmé, že je možné jej analyzovat i řadou dalších způsobů, mezi které patří také analýza kvantitativně lingvistická, během níž se text může odpoutat od své estetické hodnoty a může být vnímán především jako realizace jazyka a bude sloužit jako výchozí bod k analýzám různého typu.

Významným průkopníkem použití matematiky v lingvistice byl G. K. Zipf, který se stal zakladatelem synergetické lingvistiky a podle kterého Gabriel Altmann nazývá tuto větev jazykovědy „Zipfovou lingvistikou“ (Altmann 2002): „G.K. Zipf discovered the dynamic character of language and opened the door for the entry of the systemic view in linguistics.“ Od základních pozorování na první pohled „uchopitelných“ konstruktů jako jsou fonémy, morfémy či slova (Zipfovy zákony) se kvantitativní analýza dostala k hledání vnitřních struktur textu, které již jsou „nehmatatelné“, „nečitelné“ v uspořádání slov, jedná se např. o nadvětné struktury (práce G. Altmanna, L. Hřebíčka). Matematika pak poskytuje analogie s původním jevem od základních funkcí k složitým matematickým modelům. S pomocí matematiky se kvantitativní lingvistika stejně jako textová lingvistika snaží najít a potvrdit zákonitosti jazyka. Matematicky definované hypotézy se pak testují opět matematickými nástroji.

Kvantitativní lingvistika je a priori empirická. Jako taková se formovala teprve ve dvacátém století, ale má již za sebou významné výsledky a před ní se otevírají nové obzory. První pokusy o matematické metody v lingvistice se nesetkaly s pochopením. Herdan (1964:9) popisuje postavení kvantitativních lingvistů na počátku prosazování nových (statistických) metod takto: „When statistical methods were first applied to language, the usual or typical objection was that language was all deterministic and had nothing to do with chance. There is however, and fortunately, if truth is to prevail, such a thing as a proof in

scientific method, and it was simply proved that chance, as well as choice, had a big part to play in language.“ Dle Wimmera et al. se v druhé polovině dvacátého století mnohé myšlenkové proudy jako strukturalismus přespříliš upnuly k opisům, a to vedlo lingvisty, pod vlivem teoretiků vědy, jako byl Karl Popper či Mario Bunge a další k tomu, přenést lingvistiku do nové vědecké etapy. Matematika v lingvistice a formulování matematicky testovatelných hypotéz mělo vymýtit bujnou představivost, která se stává posedlostí a která se neopírá o empirický výzkum. Byla to snaha učinit z lingvistiky exaktní vědu.

ii) Vznik textové lingvistiky a testovatelné hypotézy

V následující části vyberu významné vývojové předstupně dnešní kvantitativní analýzy textů, což mi poskytne příležitost přiblížit metodologický rámec mé práce. Stručně přiblížím vznik textové lingvistiky a vazbu na použití testovatelných hypotéz.

Od 20. let 20. století rozvíjela Zipfova „dynamická filologie“, která hned od počátku stavěla na hypotézách o vztazích mezi měřitelnými pojmy (Zipf 1935, 1949). Tato vědecká větev přibližuje lingvistiku teorii systémů, synergetice – synergii, fyzice či exaktní filozofii (Wimmer et al 2003:13) a formuluje kvalitativní hypotézy, které převede do matematického jazyka a poté je na souboru dat otestuje. Výsledky interpretuje nejprve statisticky, poté lingvisticky. Tato metoda poskytuje přesnější a detailnější popis jevů, ať již pomocí čísel, křivek, matic, grafů apod. (Wimmer et al 2003:18 a Bunge). Současně nabízí formulování teorie, které se v jazyce neobejdou bez kvantitativních pojmů, neboť „v rámci teorie se zachytávají souvislosti jevů a exaktně se vyjadřují funkcemi a regresemi. Nenumerická analýza dovoluje sice opsat například pravidla gramatiky, klasifikovat texty a hudební skladby zhruba do žánrů apod., ale nedovoluje konstruovat teorie“ (Wimmer 2003:18). Např. Hřebíček souhlasí s tvrzením Karla Poppera, že lingvistika zatrnula ve fázi pseudovědy, která „zůstala v zajetí prázdného verbalismu a jalové scholastičnosti.“ (citován Popper 1994:16 dle Hřebíček 2002:19). Hřebíček dále charakterizuje dva základní cíle kvantitativní lingvistiky takto:

„A: docílit, aby hypotéza byla formulována „na ostro“

B: umožnit testování hypotézy.“

„Na ostro“ znamená formulovat hypotézu tak, že jsem si vědom, že jí buď budu schopen potvrdit, nebo bude vyvrácena, a pak ji budu muset zamítnout. Hypotéza musí být mj. formulována natolik přesně, aby bylo možné ji testovat, neboť hypotéza bez testování by nepřekročila hranici slovíčkaření a hádání (srov. Bunge). Testovatelnou hypotézu, která má

dostatečně obecnou platnost (např. pro „jazyk“, tzn. jazyk jako systém), je možné považovat za zákon, pokud se dostatečně empiricky potvrdí. (Wimmer et al. 2003:30). Tento přístup mj. vyzývá k novému přístupu spočívajícímu na jedné straně v odpoutání se od tvoření pravidel, která se mají používat, a na straně druhé ve snaze o hledání zákonů, které vysvětlí sledovaný jev, neboť „zákony platí, pravidla se používají“. (Wimmer et al. 2003:31). Je zřejmé, že jazykové zákony mají rozdílnou povahu od zákonů matematických, proto vlastně není možné hypotézu navždy potvrdit (nelze udělat dostatek empirických šetření a být si stoprocentně jistý, že v jazyce nemůže nastat stav, který hypotéza nepodporuje), lze ji však nevyvrátit (viz falzifikovatelnost hypotéz u Poppera).

Není podstatné kolika termíny operuje vědecká disciplína. O oprávněnosti disciplíny svědčí definování nových veličin a jejich kvantifikování v rámci testovatelných hypotéz, protože pro něco vymyslet termín a umět ho definovat není pro „vědeckost“ vědy dostatečné. Bunge (1967) tvrdí, že „věda, které chybějí hypotézy, je protověda a věda, jejíž hypotézy jsou netestovatelné, je pseudověda“. Wimmer et al. (2003:13) soudí, že na této pseudovědecké úrovni ztroskotala i strukturalismus, významná filologická škola, která nebyla ochotná přejít od kvalitativních pojmů ke kvantitativním, měřit, formulovat hypotézy, testovat je a spojovat je do systému hypotéz. Carnap (1969) tuto fázi nazval „etapou magie slova, neboť pojmenování jevu znamená pro badatele odhalení a ovládnutí jevu, což vedlo k bujení pojmů, nikoliv nutně k vědeckému pokroku.“(citováno dle Wimmer et al. 2003:13). Dá se říci, že strukturalismu a jiné směry tehdejší jazykovědy nebyly v tomto smyslu vědecké, ale na její obhajobu je třeba dodat, že se úspěšně soustředily na praxi. Podobně ani zastánci strukturalismu nebudou souhlasit, že ztroskotala, protože strukturalismus si nestanovil takové cíle, které by od něj očekávali kvantitativní lingvisté. Navíc je zřejmé, že jsou lingvistické disciplíny (i matematické), které na strukturalismus navázaly a dále jej rozvíjely. Např. Herdan (1964:3) říká: „My theory that mathematical and especially statistical linguistics is essentially the quantification of de Saussure's theory of language has received a welcome confirmation: quantitative linguistics appears to be what de Saussure meant by the term *langage* a distinct from both language and parole.“

Lingvistika byla do 60. let 20. stol. převážně zaměřena na gramatiku a měla vést ke dvěma cílům. Za první kultivovat mateřštinu, takže se určovala závazná jazyková forma, a za druhé měla dát veřejnosti prostředky tyto pravidla se naučit (jak v mateřštině, tak v cizích jazycích), tzn. vytvářela mluvnice, slovníky a učebnice.(Hřebíček 2002:13), kde testovatelné hypotézy „nebyly potřeba“. Tato větev lingvistiky je dnes nazývána aplikovaná lingvistika. Oproti tomu cíle kvantitativní lingvistiky zmiňuje Hřebíček (2002a:22) mj. takto: „Měla by

formulovat vedle statistických hypotéz též hypotézy lingvistické, které výslovně charakterizují povahu jazykových struktur.“ Domnívá se, že je vhodné nahradit dojmy a domněnky založené na „nevědeckém“ (protože netestovatelném) pozorování, čili popisu, za obecně platné jazykové zákony. Zaměření na obecně platné jazykové zákony vychází ze zodpovězení základních otázek jako, zda se operování lidské mysli s jazykem a sémantickými systémy změnilo v průběhu historického vývoje, zda byl text něčím jiným než je dnes, či zda jsou struktury textu dnes a v minulosti odlišné. (Hřebíček 2002:49). Odpověď bez teoretického výkladu na všechny otázky zní: „ne“. To vybízí ke snaze potvrdit hypotézu, že lidé po celém světě vybaveni stejnými fyzickými předpoklady používají jazyk, ať již se naučí jakýkoliv, jej používají (konzumují i tvoří) na základě nějakých platných zákonů. Proto je cílem textové analýzy najít takové zákony, které platí pro všechny jazyky, tzn. pro jazyk jako systém lidské komunikace nezávisle na tom, o jaký konkrétní jazyk se jedná a v jaké době byl text realizován.

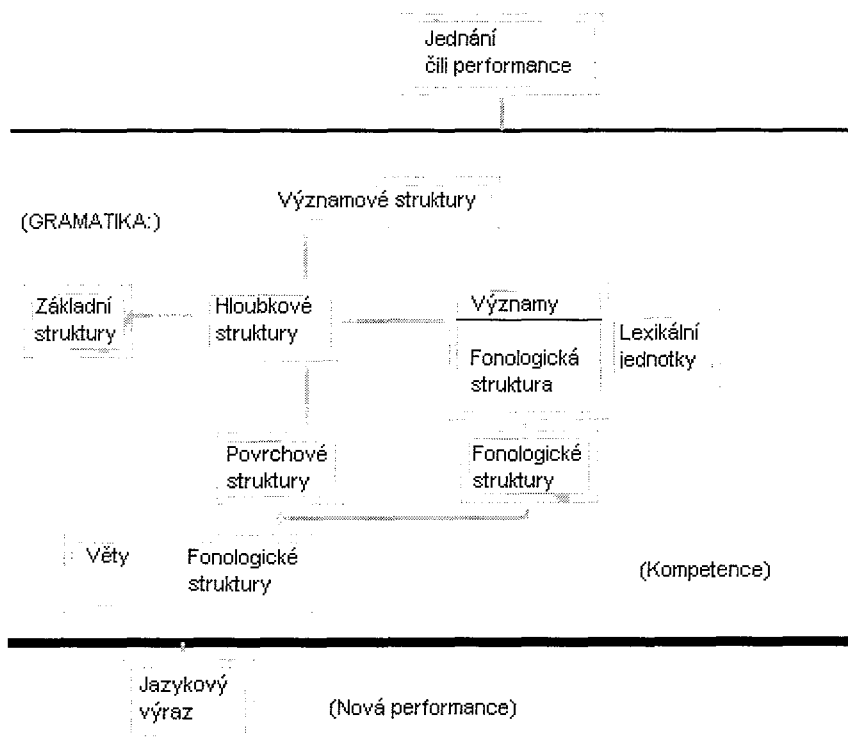
iii) Cesta za jazyk

Přechod od analýzy textu k jazykovým zákonům není přímý. Zakládá se na předpokladu, že realizace jazyka = text odráží to, jak s ním naše mysl nakládá. Hřebíček (1990:48) říká: „We suppose that structure of a text represents an imprint of the instant (or the approximately instant) state of the speakers (authors, producer's) memory“. Hledání obecných jazykových zákonů potřebovalo nový přístup k jazyku. Zmíním se o jazyce jako předmětu vědeckého výzkumu, a to výzkumu v druhé polovině dvacátého století, kterému se věnují kvantitativní – textoví lingvisté.

Nový pohled na výzkum jazyka přinesl Louis Hjelmslev, zakladatel dánské lingvistické školy: „Jazyk není, ani v tom případě, je-li předmětem vědy, cílem sám o sobě, nýbrž prostředkem: prostředkem k poznání, jehož základní předmět leží mimo samotný jazyk, třebaže je úplně dostupný snad jen skrze něj.“ (Hjelmslev 1972:8) Hjelmslev tím říká, že lingvistiku nemá zajímat jazyk, nýbrž to, co je za jazykem. (Hřebíček 2002:25). Textoví lingvisté se přestali omezovat na lingvistický výzkum na větné úrovni, jako to doposud činil strukturalismus nebo deskriptivismus. Cílem mělo být dozvědět se více o významech a zjistit, jak přibližně s nimi lidská mysl operuje. Podle Hřebíčka (2002) není pravda, že "myslíme jazykem", myšlení se může obejít bez jazyka. Jazyk není totožný se sémantickým systémem, v němž operuje lidský mozek. Tvrdí opak, a to, že jazyk není prostředek myšlení, ale jeho produkt. Jeho hlavním argumentem je, že jazyk je teprve prostředkem předání toho, co bylo

vymyšleno, a my se můžeme pouze domnívat, že struktura jazyka odpovídá struktuře našeho myšlení, nikoliv že by snad mohlo být možné považovat tyto systémy za identické. Hřebíček říká (Hřebíček 2002:33), že změnou směrem k nadvětným strukturám byla publikace Halliday a Hasanové (1976), která se věnovala teorii koheze textů a byla náznakem odklonu od Saussurovy opozice la langue versus la parole, která nedokázala dát žádnou představu o vazbách nadvětných struktur.

Textoví lingvisté zamítají představu, že gramatika je centrem jazyka, a zdůrazňují, že základní vlastností textu je, že představuje nadvětný útvar, proto se soustředí na vztahy vnitřních (i nadvětných) textových/ jazykových struktur (Hřebíček 2002:37). V důsledku této změny se od 70. let objevují práce, které se zabývají nadvětnými celky. Náznak tohoto pohybu směrem „za jazyk“ předznamenal i Chomského pokusy vidět za syntaktickými strukturami jakési významové struktury, které lze znázornit následovně:

(viz diagram Hřebíček 2002:27)

šlo mu o tzv. hloubkové struktury. Například ve své knize „Language and problems of knowledge“ má Chomsky kapitolu „Principles of Language structures or the View Beyond“, kde tvrdí, že poznání znamená mít jisté schopnosti a vlastnosti. Odmítá, že by jazyk byl systémem návyků a dispozic, protože je možné dočasně (následkem nehody) ztratit

schopnosti produkovat a chápat jazyk, ale neztratíme tím nutně také vědomosti, z čehož plyne, že lidská schopnost používat jazyk a učit se jsou na sobě nezávislé lidské vlastnosti (Chomsky 1999:9, 26). Podobně odmítá tvrzení Michaela Dummetta, že jazyk a myšlení jsou propojeny sdílenými myšlenkami, které jsou vyjádřeny „společným jazykem“ (a common public language), protože každý mluvčí má jen částečnou a do jisté míry chybnou znalost jazyka, který by existoval i bez něj (Chomsky 2000:18). Chomsky se tak sice snaží najít nějakou obecnou zákonitost (viz jeho univerzální gramatika) ve vztahu k lidské schopnosti mluvit, ale pořád se pohybuje na úrovni věty, částečně zmiňuje sémantiku, ale pak rovnou přechází na úroveň jazyka. Zavedl abstraktní jazykovou kategorii (hloubkovou strukturu), ale neformuloval vědecký zákon. Hřebíček se domnívá, že tak slibný výzkum zakrněl, mj. proto, že nepřešel k další fázi, tj. k použití matematiky“. (Podobně hodnotí Wimmer et al osud Fourierovy analýzy s.249).

Matematika je tak důležitá pro exaktní vědy, protože představuje „univerzální řeč, která není specifická pro jazykovědu, ale je použitelná v různých vědních oborech. Chomsky předznamenal hledání struktur nad větami, ale podle Hřebíčka (2002:28) se dostal do slepé uličky: „Chomsky navrhoval oddělit od gramatiky každého jednotlivého jazyka množinu pravidel vlastní každému jednotlivému jazyku a získat tak základní struktury společné všem jazykům. Nic pak nebrání vidět v nich to, co je vrozeno každému jednotlivému člověku. Logičnost tohoto postupu je ovšem pouze zdánlivá. Ve skutečnosti nejsme schopni říci, zda popis gramatických struktur je natolik objektivní a zda může být natolik jednoznačný, abychom v základních strukturách mohli konečně spatřit to, co je za jazykem, a nikoliv to, co jsme do jazyka vnesli svým způsobem deskripce.“(tamtéž)

Stejným směrem jako Hřebíčková úvaha se ubírá Altmannovo vnímání organizace textu, která generuje vzory, a ty jsou buď tvořené vědomě nebo nevědomě. Pokud jsou tvořeny nevědomě, pak je to důsledek podřízení se nějakému zákonu. Tyto hypotézy organizace pak Hřebíček a Altmann (1996 citováno dle Wimmer et al 2003:32) společně propracovali a seřadili následovně: 1-nominální organizace, 2-rangová organizace, 3-sekvenční organizace, 4- samoregulační organizace. Toto je základ důležitý pro teorii agregátů/ hřebů, proto se jí tu budu věnovat podrobněji:

1-nominální organizace vede k nominální klasifikaci (je to činnost, kterou běžně provádíme, a vzniká tak přirozený jazyk, toto ale představuje pouze pojmotvorný stupeň vědy).

2-rangová organizace je organizace podle stanovení komparativního pojmu a pravidel jeho použití (řazení podle obtížnosti textu, tvrdosti kamene apod.), nicméně v jazyce není

možné srovnávat jen jednu vlastnost a pravděpodobně více vlastností je na sobě ještě vzájemně závislých.⁷⁸

3- sekvenční organizace dává důraz na lineárnost textu a jeho sekvenční organizaci, v rámci které je dále možno rozeznat šest linearizačních postupů (Wimmer et al 2003:34). Tento pohled je základním kamenem pro hypotézu agregátu, proto se mu budu věnovat podrobněji. „Text vzniká konstrukcí z nelineárního poznání, které se vysloví lineárně. Formu textu naslouchající interpretuje, čímž vzniká interpretovaný text, který se zase v mozku naslouchajícího uskládá nelineárně“ (Hřebíček 1995). Z tohoto hlediska je text jazykový produkt linearizace myšlení: „který je možné považovat za lineární prostředek přenosu (nelineárního) poznání.“ Základní druhy linearizace dle Wimmer et al (2003:32-41) jsou:

mentální linearizace: při té postupujeme stejnou cestou, jakou vzniklo naše vlastní poznání v naději, že je to optimální cesta na utváření těch stejných gnozeologických struktur u naslouchajícího – za předpokladu, že nelžeme;

kontextová linearizace, kde rozlišujeme (a) užší kontext (vymezený syntaktickou konstrukcí, např. větou), b) širší kontext neboli hřeb (všechny syntaktické konstrukce, ve kterých se vyskytuje daná lexikální jednotka), které jsou ve vzájemném působení a zpřesňují význam dané lexikální jednotky;

gramatická linearizace spočívá ve stanovení slovosledu a v lokalizaci příznaků signalizujících sounáležitost jednotek věty. Tu používala především generativní lingvistika pro popis a u popisu také zůstala. Pro vědecké účely byla vnímána věta též nelineárně, např. jako hierarchie;

poetická linearizace představuje členění díla podle estetických konstrukcí (anafory, rýmu apod.);

stochastická linearizace se zabývá zkoumáním výskytu náhodných jevů v toku textu, které jsou produkovány mluvčím nevědomě: „jestliže vyjdeme z toho, že vyskytující se podvědomé stochastické (náhodné) pravidelnosti se řídí skrytými zákony, zatím co vědomé, či evidentní pravidelnosti, které si je možné osvojit (tj. naučit se je), se řídí explicitním aparátem pravidel, hned se nám ukáže, že teoretický výzkum by se měl koncentrovat víc na latentní vzory, jakkoliv jsou nám jejich generující mechanismy neznámé.“ (tamtéž s. 38). Pak je možné sledovat různé typy pravidelnosti opakování daného jevu.

⁷⁸ „matematici vytvořili celou řadu metod pro multidimenzionální řazení, používané dost hojně v analýze textů, ale jejich výsledky nevedou k teoretickým poznatkům, mají vysvětlující, induktivní charakter a jsou významné pro praxi a pro opis. Můžou se však stát iniciátory hypotéz.“ (Wimmer et al 2003:34).

Chaotická linearizace se týká sekvencí, kde nelze nalézt „pravidelnost“, ovšem je dokázáno, že i nepravidelnost má svá pravidla. Pro určování vztahů uvnitř těchto sekvencí se používá teorie chaosu a atraktorů (Bunge 1967, Watts 1999)

4- samoregulační organizace předpokládá existenci zákonů, čímž následně texty vykazují jisté pravidelnosti, které však člověk netvoří vědomě. “Současně vidíme, že tyto entity vykazují typické analogie k živým systémům, což umožňuje aplikovat terminologii a hypotézy teorie systémů. Jazyk je plný atraktorů, mezi kterými přechází a současně si udržuje jakousi rovnováhu“ (Wimmer et al 2003:42). Díky užití teorie systémů má lingvistika prostředky, jak jazykový systém uchopit. Není mým cílem aplikovat teorii systémů na jazyk, ale považuji za důležité zmínit, že jazyk je dynamický systém (tamtéž s.217), což především znamená, že se skládá z entit, které jsou ve vzájemném vztahu a může pro ně být vytvořen matematický model.⁷⁹

Toto jsou již závěry kvantitativních lingvistů, kteří navázali na předchozí myšlenkové proudy a teorie a prohlubují dále poznání jazyka, a jsou to také výsledky desetiletých výzkumů. Pro tuto práci je podstatné, že etablování kvantitativní lingvistiky a další analýza textů přinesla nové metody a teorie, z nichž tady některé použiji. Pro pochopení vztahů jazykových struktur, zákonů jejich organizace a vztahu k sémantickému systému, s kterým operuje lidská mysl, bylo milníkem formulování Menzerathova-Altmanova zákona.

c) Mocninový zákon – Menzerathův-Altmanův zákon

Mocninový zákon platí pro tyto úrovně jazyka: úrovně fonémů, morfémů/ slabik, slov, vět a nadvětých struktur (Altmann, Hřebíček). Mocninový zákon byl pojmenován podle německého lingvisty Paula Menzeratha, který se soustředil na vlastnosti slabik a jejich variabilitu podle délky slova, a došel k závěru, že:

„čím více je ve slově slabik, tím víc se slabika jaksi smršťuje“ (Menzerath 1964).

Sám se pak dlouho věnoval fonetice, nicméně dal tak první podnět k úvahám o vzájemném vztahu jazykových úrovní. Gabriel Altmann pak zavedl pojem konstrukt a konstituentu a zobecnil Menzerathovo pozorování. Ověřil, že mezi jazykovými úrovněmi existuje tento vztah a nazval ho Menzerathovým zákonem:

„Čím delší je v jazyce nějaký konstrukt, tím kratší jsou v průměru jeho konstituenty.“ (Altmann 1980, Wimmer et al 2003).

⁷⁹ Systém se obvykle skládá z *komponent* (nebo *elementů*), které jsou spojeny za účelem umožnění toku informací, materiálu nebo energie – v případě jazyka se jedná o informaci.

i) Jazykové úrovně

Základní jazykové úrovně, kterým se budu věnovat (a kde platí Menzerathův-Altmanův zákon, jak bylo zmíněno výše) jsou slovo, věta, nadvětné struktury, kdy každá z nich má své konstituenty (nižšího řádu). Ovšem kategorie jako úrovně, konstrukty či konstituenty nám jen napomáhají jazyk uchopit a jsou to segmenty, které badatel použije, protože „text is a continuous formation in a natural language that can be segmented into sentences and words“ (Altmann, Hřebíček 1993:1, podtržení je pro zdůraznění, nikoliv v původním textu), tzn. že jazyk přirozeně není segmentovaný, ale je segmentovatelný a může mít tolik segmentů, kolik jsme jich schopni identifikovat. Ve výsledku vždy lze pozorovat, že: „text is observed as unity“ (tamtéž).

Slovo: je textová jednotka s mnoha vlastnostmi, pro potřeby vědy o textu – textologii – je zásadní najít pravidla, jak vymezit slovo v textu; je nám již zřejmé, že slovo není „přirozená“ jednotka (Wimmer et al 2003:87). O to víc je pro mě tato teoretická otázka důležitá v rámci mé práce, kde vymezení tureckých slov musím vhodně zvolit. Tomu jsme se již konkrétně věnovala v předchozí části (získání dat pro konkordanci). Stejná pravidla pro lemmatizaci uplatním i zde. Současně je má zvolená segmentace slova nejvíce ve shodě s Menzerethovým zákonem.⁸⁰ Wimmer et al (2003:88) jmenuje tyto základní vlastnosti slova, které jsou relevantní pro textologii a které můžeme v obměněné podobě použít pro další jazykové jednotky. Jsou tyto aspekty slova:

- každou vlastnost, která sleduje nějaký distribuční (pravděpodobnostní) zákon, považujeme za náhodnou proměnnou. Sem patří například délka slova nebo jeho jednoduchá frekvence.
- slovo (anebo jeho vlastnosti) má vztah k podřízeným nebo nadřazeným jednotkám (jde především o Menzerathův zákon, který může mít v každém textu jiné parametry).
- Lineární uspořádání slov v textu způsobuje vznik stochastických anebo chaotických sekvencí jistých vlastností.

⁸⁰ V turečtině se setkáme s morfémami, které mají funkci předložky/ záložky, ale gramaticky je to pouze pádová koncovka. V případě, že pak je v textu použita záložka, je možné ji samostatně interpretovat jako příslovce či jméno. Z tohoto důvodu se i v této části budeme držet systému z první části, kde od základního slova odtrhneme osobní a pádové koncovky, neboť pro naše potřeby jsou nevýznamné. Výjimkou budou jen ty osobní koncovky a zájmena, která budou odkazovat na lexikální jednotky obsažené ve zkoumaném souboru, tzn. náležejí kontextu nebo naznačují kohezi textu.

G.K. Zipf (1949) ukázal, že délka slova koreluje s jeho frekvencí a významovým bohatstvím. Délce slov se věnovat nebudu, i když základní data pro sledování distribucí bych měla z první části této práce.

Frekvence slov/ rangy souvisí se zákony rozdělení slov v textu. Zipfův zákon zní:

$$f(s) = \frac{A}{s^\alpha}$$

kde s je slovo determinované svým rankem a $f(s)$ je relativní frekvence jeho výskytu (vůči celkovému počtu slov). Exponent α je o něco málo vyšší než 1 a A je normalizující konstanta. Tento zákon ovšem platí u slov s rankem $100 < s < 2000$ (Montemurro 2001:1), což není ve většině případů reprezentativní část slovníku.

Tuto teorii dále obohatil Mandelbrot, když zkoumal lexikografické stromy. (Mandelbrot 2003:137, Montemurro 2001:1) a upravil vzorec tak, že více odpovídal frekvencím slov, kdy $s < 100$:

$$f(s) = \frac{A}{(1 + C s)^\alpha}$$

C je zde druhý parametr, který se stanoví podle získaných dat. Pro $s > 2000$ začínají platit poněkud odlišné vztahy, ale byla pozorována jistá pravidelnost (Montemurro 2001:3).

U tohoto rozdělení je možné konstatovat, že: „při empirickém výzkumu se dá zjistit, že čím kratší texty, tím lepší „sedí“ uvedené rozdělení, ale čím delší je „chvost“⁸¹ rozdělení, tím více vzrůstá neshoda mezi daty a modelem“ (Wimmer et al 2003:119), což platí i u následujících distribucí/ rozdělení⁸² délky slov jako Poissonovo, pozitivní Poissonovo, binomické, pozitivně binomické, negativně binomické, pozitivně negativně binomické, (pozitivně) hyperpoissonovské, (pozitivně) Conwayovo-Maxwellovo-Poissonovo, (pozitivně)

⁸¹ Chvost rozdělení jsou ty hodnoty, které jsou buď moc velké nebo moc malé, a v důsledku danému rozdělení buď neodpovídají (jedná-li se o model) nebo jsou zanedbatelné pro interpretaci. V grafickém zobrazení je pak chvost ta část křivky, která se blíží asymptotě a již neposkytuje vysokou informaci o průběhu funkce.

⁸² Rozdělení pravděpodobnosti nebo pravděpodobnostní distribuce je funkce, která přiřazuje pravděpodobnosti událostem nebo tvrzením, neboli tímto rozdělením se určuje pravděpodobnost výskytu daného jevu. Distribuce se používá jako model pro výskyt frekvencí, či jiných vlastností slova a odkazují tak na zákonitosti výskytu takových jevů.

hyperpascalovské, Palmovo-Poissonovo, Pólyovo, dále Hiratovo-Poissonovo, Consulovo-Jainovo-Poissonovo a další (Wimmer 2003:92-93 a 96-97)⁸³.

Věta: vycházejme z grafického rozdělení textu, kdy tečka naznačuje konec věty. Nicméně je to jen jedna z mnoha možností ohraničení věty v textu, neboť věta, především v mluveném jazyce, není žádná „přirozená jednotka“. Shodně se považuje za větu celek, obsahující predikát (tím ovšem přibývají do souboru věty vedlejší). V prvním zmíněné možné vnímání věty zahrnuje i rozvitá souvětí, tomuto pojetí dám přednost.

Délka věty je charakteristikou autora. Je možné jí měřit pomocí počtu slov anebo klauzí. Altmann ukazuje, že je možné je zachytit jediným modelem (Altmann 1988a dle Wimmer et al 2003:154:). „Počtem klauzí“ se pak rozumí počet finitních sloves, pakliže existují i věty bez finitního slovesa, je délka věty $x=0$ opodstatnělá, tj. větu bez finitního slovesa lze označit délkou 0. (Hřebíček 1995, 1997, Wimmer et al 2003:162).

Vztah délky konstituentů věty a věty:

Menzerathův zákon byl až do 1964 uplatňovaný pouze na fonetiku, teprve poté bylo přeformulováno znění jeho zákona a byla formulována hypotéza (Altmann 1980):

„čím větší je jazykový konstrukt, tím menší jsou jeho komponenty.“

Tento zákon má široké důsledky i např. v biologii (paralela k allometrickému zákonu), široce je uplatňován v synergetické lingvistice (Köhler 1986, Wimmer et al 2003:103). Tento zákon platí také „ob úroveň“, tzn. že není nutné dodržet přirozené řazení úrovní a můžeme větu měřit jak v počtu slov, tak v počtu slabik (Wimmer et al 2003:168, 172), což lze vysvětlit tím, že jazyk je fraktál (Hřebíček 2002) a Menzerathův zákon je tak založen na soběpodobnosti. Současně také umožnil zavést termín nadvětné roviny jako nového typu konstruktů (viz dále).

Nadvětné struktury: představa o významu slova v textu je součástí pojmu kontext.

Hřebíčkovy agregáty, které představují nadvětné konstrukty, a mají za konstituenty věty, jsou samy konstituenty textu a jejich vztah lze vyjádřit mocninovým zákonem. Tato rovina textu je daná za předpokladu, že existují její definovatelné jednotky. „Elementy hřebu (klauze nebo věty) nemusí stát v textu za sebou, mohou být přerušeny jinými klauzemi či větami. Hřeb je tedy v zásadě nespojitá jednotka textu. Jedna věta může přitom patřit současně více hřebům.“ (Wimmer et al 2003: 34-36). Hřebíček popisuje agregáty takto: „with

⁸³ Pravděpodobnostních distribucí existuje celá řada, viz. např.: <http://www.rst-gmbh.de/altmann/fitterDNAMES.htm> (navštíveno 15.4.2008) a pro jejich určení pak Altmann zpracoval software Altmann-Fitter: <http://www.gabrielaltmann.de/englisch.htm> (navštíveno 15.4.2008)

the help of semantically identical lexical units and/or with the help of text references, sentences are connected to sign aggregations.“ (Hřebíček 1990:48).

Dále uvádí, proč se text nemůže skládat rovnou z vět. Tvrdí, že je to v rozporu s Altmannovým zákonem, protože pak by muselo platit, že čím delší je text, tím kratší jsou věty, což evidentně neodpovídá pozorování (tamtéž s. 50).

Hřebíčková teorie pak zní:

„Nechť jsou dané hypotetické textové konstrukty skládající se z nějakých (hypotetických) komponentů. Jestliže se dá ukázat, že velikost komponentů je funkcí velikosti konstruktů, pro které platí Menzerathův zákon, tak i konstrukty i komponenty tvoří textové jednotky a pro obé existuje osobitá textová rovina (Wimmer et al 2003:43, Hřebíček 1997:24).

V kontextové linearizaci, která je tudíž referenční linearizací, představuje agregát širší kontext. Mocninový zákon se pak projeví jako vztah užšího a širšího kontextu (Wimmer et al. 2003: 205). Pro oba tyto kontexty byla formulovaná hypotéza o jejich závislosti takto:

čím je kontext b) delší (=početnější v počtu vět a nebo klauzí), tím je pro danou lexikální jednotku kontext a) kratší (když ho měříme např. v počtu slov, hlásek a nebo jiných jednotek).

„Jestliže je význam slova komplikovaný tak, že vyžaduje zpřesnění v širším kontextu, není potřebné prodlužovat útvary, v kterých se vyskytuje v užším kontextu. Kontexty (a) a (b) jakoby spolu tvořily spojitě nádoby... To znamená předpoklad, že významy se v textu kombinují tak, aby se jakýmsi způsobem „sčítali“, aby vytvořily celek textu.“(tamtéž s. 206)

Všechny výše uvedené teorie je možné uplatnit na všech textových úrovních. Délka slov v počtu hlásek/ slabik, nebo délka věty v počtu slov může být reprezentována pravděpodobnostními distribucemi. Zipf se věnoval distribuci frekvence slov a shrnul své pozorování do jediné věty: „the relation between r (the various ranks) and f (respective frequencies) is not hap-hazard“ (Zipf 1949:23). Následně pak formuloval svůj zákon. Podobně i frekvence slov v textu a distribuce délek vět v hřebu se řídí Zipfovou-Aleksejevovou distribucí⁸⁴, která se již hodnotila jako zákon (Wimmer et al 2003:239). Její vzorec zní:

$$P_x = C \cdot x^{-(a+b \cdot \ln x)} \quad x = 1, 2, 3$$

⁸⁴ jedná se o distribuci odvozenou ze Zipfovi distribuce, která vyjadřuje závislost frekvence na frekvenčním pořadí.

Kde C je konstanta rovna prvnímu členu souboru ($P_{x=1}$), proto je možné ji přepsat také takto:

$$f_x = f_1 \cdot x^{-(a + b \ln x)}$$

Hřebíček (1997, 2002) ukazuje, že uvnitř Zipfova-Aleksejevova vztahu je skryt vztah formulovaný Menzerathovým-Altmanovým zákonem.⁸⁵

ii) Vyjádření mocninového zákona

Mocninový zákon platí pro všechny doposud testované úrovně: fonémy/morfémy, slova, věty a v neposlední řadě také pro nadvětné struktury – agregáty a je možné díky němu vyjádřit hierarchické vztahy. Mocninový zákon nazývá Luděk Hřebíček Menzerathův-Altman zákon a má tvar:

$$y = A x^{-b}$$

kteřý lze zjednodušeně převést do slovního vyjádření, že mezi konstruktem a jeho konstituenty je nepřímá úměrná vztah.

Tento výraz je možné odvodit spojitou cestou. Na základě slovního vyjádření získáme:

$$\frac{y'}{y} = \frac{b}{x}$$

kde y je konstituent, x je konstrukt a b je záporná konstanta. Poté pokračuje úprava:

$$\ln y = b \ln x + c$$

Pokud se dosadí parametr $A = e^c$, získáme vzorec Menzerathova-Altmanova zákona:

$$y = A x^b, \text{ kde } b \text{ je vždy záporné. (Hřebíček 1997:24)}$$

Podstatné je i odvození Menzerathova-Altmanova zákona nespojitou formou (Hřebíček 1997:26), z kterého především vyplývá, že „jde o vlastnosti jazyka, ne o vlastnost kódu, do kterého si příslušné vztahy překládáme při kvantitativním vyjádření.“ (Wimmer et al

⁸⁵ Pro linearizovaný text se pak dále využívají metody z jiných věd jako třeba časové řady a posloupnosti zaměřené na zkoumání frekvence slov, délek vět hřebu, distribuci přízvuků, poetických stop apod., ale tomu se věnovat nebudu.

2003:172). Je to důležité proto, že jazykový konstrukt není veličina, která může nabývat jakékoliv hodnoty, a je proto nespojitá.

Pro sledování Manzerarthova-Altmanova zákona je třeba zvolit optimální délku textu. Tak jak se tomu věnoval Montemurro (2001), Zipfovo rozdělení přestává platit u nadměrně dlouhých textů. To ovšem Hřebíček vysvětluje především přirozenou tvorbou textů autorem, který také nepíše „na jeden zátaħ“. Stejně tak dlouhý text může „překrýt“ tendenci v textu. (Wimmer 2003:159). Jako příklad uvádí několika svazkové romány, které mají stěží na prvé a poslední straně konstrukt a jeho kontext. Proto předpokládá, že sémantický systém má omezenou kapacitu, kterou disponuje lidská mysl, tzn. myšlení uživatele jazyka. (Wimmer et al 2003:222)

Pro pozorování úrovně agregátů/ hřebů je třeba si uvědomit, jakých nabývá agregát vlastností. Může to být agregát o délce jedné věty až hřeb o délce součtu vět v textu (tamtéž s.214). Pro krajní typ hřebů, kde $x=1$, je klíčové, že obsahují hapax legomena. „Tak například až doteď jsme díky geniální intuici starých filologů věděli, že hapax legomena jsou velmi důležitá složka textu, na základě teorie a jejich analogií s jinými strukturami teď víme, proč to tak je. Je to tak proto, že lidská mysl s významy zachází způsobem, jehož důsledky opisuje Menzerathův-Altmanův zákon v aplikaci na hřeby a na slovní asociace.“ (Wimmer et al 2003:218). Počet hapax legomena má pak mnohem větší význam než frekvence nejčastěji se opakujících slova, což vychází z povahy mocninového zákona.

iii) Další vlastnosti jazyka

Syntaktické vlastnosti věty jako hloubka, centralizovanost atd. nejsou relevantní pro tuto práci. Ale co naopak je zajímavé v této souvislosti jsou slovní asociace. Je to operace uplatňovaná v psychologii a je dokázáno (Altman 1992b dle Wimmer 2003:210), „že nejlépe odpovídá Zipf-Alexejevovo rozdělení, které také v následující části použiju. Zipfovo-Alexejevovo rozdělení se shoduje s hodnotami pozorovanými psychology mimo jiné proto, že jeho formulace v sobě implicitně zahrnuje Menzerathův-Altmanův zákon. To je také důvod, proč je možné jej aplikovat na vztah délky agregátu a slovní frekvence. Wimmer et al (2003:211) dále popisuje důsledky uplatnění psychologických pozorování při práci se slovními asociacemi: „V souvislosti se slovními asociacemi se můžeme domnívat, že Menzerathův-Altmanův zákon vyjadřuje určitou vlastnost lidské mysli, která operuje s významy realizovanými v slovní zásobě. Jde tu o čisté významy navrstvené na lexikální jednotky, neboť v slovních asociacích úplně chybí to, na základě čeho bychom mohli odvodit

agregát/ hřeb, tj. kontexty obou druhů. Pokusná osoba vedle sebe klade výrazy v té nejčistší podobě bez ohledu na jakýkoliv kontext. Řídí se jen tím, co je uložené v její mysli jako význam. Význam slova v této podobě není definován kontextem. Na základě této úvahy se můžeme domnívat, že Menzerethův-Altmanův zákon na nadvětné úrovni hřebů je sémantický vztah.“

Povaha jazykových úrovní je celkem tedy odvozená od úrovní v jakých je informace uložena v našich myslích. „To zároveň znamená, že celá struktura jazyka se formuje těmi vlastnostmi lidské mysle, které umožňují lidem zacházet s významy a s jejich pomocí myslet. Jen celkem okrajově se na struktuře jazykového kódu účastní artikulační schopnosti dané lidsko fyziologií. ... Je možné se domnívat, že sémantický systém je cosi, co je vlastní jen lidské mysli. Jazykové konstrukty, o kterých jsme si zvykli uvažovat jako o sémantických jednotkách, na významy v lidské mysli jen odkazují.“ (tamtéž s. 213)

Jazyk je systém a vzhledem k některým jeho specifickým vlastnostem je možné ho považovat za dynamický systém a tak s ním také dále pracovat, tzn. především možnost používat terminologii teorie systémů. Současný závěr nad touto otázkou zní, že jazyk je dynamický systém s rovnovážným bodem, který je stabilní (attracting) a ne nestabilní (repelling)“ (tamtéž s. 217). Tento dynamický systém se pohybuje od konstituentu ke konstruktu a nebo naopak. Je to mimo jiné jeden z důvodů, proč se ve svých posledních pracích Hřebíček soustředí na jazykové atraktory (Hřebíček 2006).

V následující části se pokusím teorii jazykových konstruktů a konstituentů uplatnit na víceméně náhodně vybraný turecký text (na základě uplatnění literárních kritérií, které nejsou pro tento test relevantní). Jestliže tento zákon platí, pak předpokládám, že vybraný text jej bude splňovat a mým cílem je stanovit, za jakých okolností tomu tak je.

d) Aplikace - analýza

Teorii založenou na Menzerathově-Altmanově zákoně jsem zvolila jako metodu pro kvantitativní analýzu tureckého textu. Nadvětná struktura – agregát – je vytvářena větami obsahujícími danou lexikální jednotku a představuje novou jazykovou rovinu (Wimmer et al 2003:36). Nadvětné struktury jsou zásadní jazykovou jednotkou, na kterou se budu v této části mé práce soustředit. Agregát může být také nazýván hřeb, ale jedná se pouze o terminologii, nikoliv o rozdíl v teorii. Dávám přednost označení agregát, protože ho ve svých pracích používá Luděk Hřebíček (označení hřeb zase upřednostňuje Gabriel Altmann). Jelikož se zabývám tureckým textem, budou pro mě klíčové Hřebíčkovy analýzy, především pak jeho

novější práce (od 90.let). Současně jsem pro analýzu zvolila agregáty jako jazykovou rovinu proto, že zhruba odpovídají první analýze sémantického pole – jsou to jednotky spojené významy/ kontextem, ovšem oproti prvé části se objeví zcela nové souvislosti. Mezi jednotkami, které kontextuálně nějak souvisí vyplynou vztahy, které odpovídají uskupení nadvětných struktur (hřebů/ agregátů), což vůbec nebylo předmětem předcházející analýzy. Tyto vztahy vyjádřím funkcí a jejím grafem.

Přestože mám k dispozici konkordanci z první části práce, tzn. frekvence slov, bylo nutné je upravit podle frekvenčních pořadí, což jsem dělala manuálně. V důsledku toho je uplatnění této metody bez speciálního softwaru relativně náročné a vzhledem k tomu, že jsem si stanovila sledovat průběh funkce frekvenčního pořadí v celé knize, byla jsem nucena úměrně tomu zúžit výběr kritérií, na která je možno Zipfovu-Alexejevovu distribuci a Menzerathův-Altmanův zákon uplatnit. Nevěnovala jsem se například vztahu délky vět v počtu slov s délkou slova v počtu slabik.

i) Zipfova-Aleksejevova distribuce

V následující tabulce je ukázka frekvenčních pořadí a příslušných frekvencí pro všechny oddíly knihy (pro všechny kapitoly i knihu jako celek) pro prvních 50 x:

tabulka 4

X	celá kniha	úvod 1	úvod 2 kapitola 1	kapitola 2	kapitola 3	
1	3053	566	969	2091	1900	1465
2	1138	144	263	662	564	485
3	560	70	97	331	303	210
4	366	40	62	185	175	171
5	272	23	32	112	123	101
6	188	12	24	108	82	71
7	160	15	20	62	64	57
8	130	7	17	48	61	34
9	89	4	14	36	38	25
10	81	7	10	32	39	31
11	71	5	8	33	26	23
12	55	4	5	28	25	28
13	72	2	7	20	23	20
14	36	2	1	16	19	11
15	34	1	3	11	16	11
16	46	1	3	17	15	10
17	25	2	5	10	7	14
18	31	0	3	10	10	10
19	17	4	2	6	11	9
20	27	1	3	9	11	7
21	21	0	1	5	10	6
22	15	1	2	11	6	7
23	16	0	2	5	5	5
24	19	0	0	10	11	3
25	21	0	3	4	3	2
26	18	0	0	9	1	5
27	19	1	0	10	5	3
28	17	0	0	2	1	2
29	13	0	1	2	3	7
30	7	0	2	2	2	4
31	12	0	0	4	5	7
32	8	0	0	2	3	4
33	10	1	1	5	8	1
34	10	0	1	2	1	0
35	6	0	1	3	4	2
36	3	0	0	5	2	2
37	7	0	2	4	1	1
38	9	0	1	2	4	2
39	6	0	0	2	5	5
40	4	0	1	0	4	4
41	9	0	0	2	2	1
42	7	0	0	1	3	0
43	6	0	0	2	3	2
44	10	0	0	1	1	2
45	5	0	1	0	0	1
46	4	0	0	2	3	4
47	4	0	1	5	3	1
48	6	0	0	1	1	3
49	4	0	0	1	3	2
50	5	0	0	0	1	1

První řádek v tabulce pak pro každou kapitolu znamená počet hapax legomena.

Zipf se věnoval vztahu mezi frekvencemi slov a jejich distribucí v textu. Jeho pozorování pak upravovali další jako Mandelbrot, Aleksejev či Altmann (viz výše). Vyjádřila jsem vztah frekvence a frekvenčního pořadí všech plnovýznamových lexikálních⁸⁶ jednotek z textu a srovnala je s výsledky pravděpodobnostní distribuce podle Zipfova-Aleksejevova rozdělení. Cílem mé analýzy bylo vypočítat parametry rozdělení frekvencí v textu a interpretovat tento průběh lingvisticky. Současně jsem vedena snahou porovnat charakteristiky v příbězích, které se snaží ukázat archaický styl.

Podrobila jsem analýze každou kapitolu zvlášť. Výsledky tohoto šetření uvádím v následujících tabulkách (pouze výřezy), příslušná grafická znázornění jsou uvedena v příloze.

Požítý vzorec pro Zipfovu-Aleksejevovu distribuci:

$$f_x = f_1 \cdot x^{-(a + b \ln x)}$$

kde:

f_x ... frekvence; tabulce označuji $f_x = y'$ (očekávané hodnoty)

f_1 ... je první člen řady

x ... frekvenční pořadí

a, b ... parametry

⁸⁶ Při lemmatizaci jsem ze souboru dat vypustila gramatická a neplnovýznamová slova (pomocné sloveso *olmak* a neurčitý člen *bir*).

Úvod 1

tabulka 5

X	Y	y'
3	70	74,05886
4	40	40,16932
5	23	24,43338
6	12	16,03967
7	15	11,12184
8	7	8,037389
9	4	5,9998
10	7	4,597514
11	5	3,59988
12	4	2,87035
13	2	2,324371
14	2	1,907587
15	1	1,583928
16	1	1,328791
17	2	1,328791
19	4	1,328791
20	1	1,328791
22	1	1,328791
21	0	1,328791
27	1	1,328791

a= 1,633
b= 0,1986

Výsledek Wilcoxonova testu:

$T=67 > T_{0,05}(21) = 58$

Úvod 2

tabulka 6

X	Y	y'
1	969	969
2	263	283,9895
3	97	126,7898
4	62	68,77044
5	32	41,83029
6	24	27,46014
7	20	19,04075
8	17	13,76012
9	14	10,27174
10	10	7,871008
11	8	6,163046
12	5	4,91408
13	7	3,979355
14	1	3,265816
15	3	2,711707
16	3	2,274908

a= 1,633
b= 0,1986

Výsledek Wilcoxonova testu:

$T=49 > T_{0,05}(15) = 25$

Kapitola 1

tabulka 7

X	y	y'	y'
1	2091	2091	
2	662	680,2727	
3	331	337,1901	
4	185	200,846	
5	112	132,8406	
6	108	94,05878	
7	62	69,881	
8	48	53,81389	
9	36	42,61014	
10	32	34,49792	
11	33	28,44351	
12	28	23,81085	
13	20	20,19128	
14	16	17,31255	
15	11	14,98774	
16	17	13,08509	
17	10	11,50958	
18	10	10,19138	
19	6	9,078196	
20	9	8,130294	
21	5	7,317049	
22	11	6,614558	
23	5	6,003952	
24	10	5,470181	
25	4	5,001125	
26	9	4,586942	
27	10	4,219573	
28	2	3,892371	
29	2	3,599815	
30	2	3,337291	

a= 1,55
b= 0,101

Výsledek Wilcoxonova testu:

$T=154 > T_{0,05}(29) = 126$

Kapitola 2

tabulka 8

x	y	y'	y'
1	1900	1900	
2	564	618,134	
3	303	306,3898	
4	175	182,4999	
5	123	120,7064	
6	82	85,46709	
7	64	63,4978	
8	61	48,89832	
9	38	38,71796	
10	39	31,34675	
11	26	25,84537	
12	25	21,63588	
13	23	18,34693	
14	19	15,73116	
15	16	13,61871	
16	15	11,88984	
17	7	10,45825	
18	10	9,260461	
19	11	8,248958	
20	11	7,387642	
21	10	6,648682	
22	6	6,010359	
23	5	5,455528	
24	11	4,970513	
25	3	4,544303	
26	1	4,167953	
27	5	3,834141	
28	1	3,536827	
29	3	3,270994	
30	2	3,03245	

a= 1,55
b= 0,101

Výsledek Wilcoxonova testu:

$T=179 > T_{0,05}(29) = 126$

Kapitola 3

tabulka 9

X	y	y'
1	1465	1465
2	485	496,8536
3	210	252,3397
4	171	152,9221
5	101	102,5068
6	71	73,37904
7	57	55,02355
8	34	42,71332
9	25	34,06051
10	31	27,75087
11	23	23,01179
12	28	19,36464
13	20	16,5
14	11	14,2106
15	11	12,35337
16	10	10,82698
17	14	9,558069
18	10	8,492449
19	9	7,589416
20	7	6,817916
21	6	6,153932
22	7	5,578659
23	5	5,077202
24	3	4,63765
25	2	4,250379
26	5	3,907556
27	3	3,602748
28	2	3,330637
29	7	3,086794
30	4	2,86751

a= 1,49
b= 0,101

$T=210 > T_{0,05}(29) = 126$

Pro všechny kapitoly jsem vypočítala očekávané frekvence podle Zipfova-Aleksejevova rozdělení, které poukazuje na vztah mezi frekvencemi a frekvenčním pořadím slov. Vzhledem k tomu, že jsem vyřadila případy, kdy se stejná lexikální jednotka vyskytovala v jedné větě víc než jednou, je možné považovat za nevýznamný rozdíl mezi frekvencí slova a délkou agregátu v počtu vět. Potom slova s frekvenčním pořadím $x = 1$ jsou hapax legomena a současně jsou to hřebíky o délce 1 věta. Aplikovala test právě na tato data, kde x je frekvenční pořadí, neboť jsem vycházela mj. z předpokladu, že: „slovo (anebo jeho vlastnosti) má vztah k podřizeným nebo nadřazeným jednotkám (viz výše vlastnosti slova). K tomuto vztahu pak např. Altmann říká: „The shape of some distribution is characteristics not only of the given entity but can tell us something about a property of text.“ (Altmann 2001:14).

Symbole v použitých tabulkách zastupují tyto veličiny:

x ... je frekvenční pořadí/ délka agregátu

y ... je počet výskytů slov s danou frekvencí/ agregátů s danou délkou.

y' ... je očekávaný výskyt slov s danou frekvencí/ očekávaný výskyt agregátů s danou délkou.

Wilcoxonův test potvrdil, že není důvod zamítnout hypotézu, že toto rozdělení je vhodným modelem pro daný vztah frekvence a frekvenčního pořadí/délky agregátu. Současně všechny dvojice pozorovaných a očekávaných hodnot vyhověly chi-testu.

Texty měly délku v počtu slov:

Text 1 (úvod 1): 2 133 (z toho lexikálních jednotek: 915; tj. 42,90%)

Text 2 (úvod 2): 4 429 (z toho lexikálních jednotek: 1578; tj. 35,63%)

Text 3 (kapitola 1): 18 037 (z toho lexikálních jednotek: 3977; tj. 22,05%)

Text 4 (kapitola 2): 18 909 (z toho lexikálních jednotek: 3668; tj. 19,40%)

Text 5 (kapitola 3): 15 141 (z toho lexikálních jednotek: 2920; tj. 19,40%)

Nezávisle na délce textu bylo možné uplatnit Zipf-Aleksejevovu distribuci. Pro dva kratší texty jsem použila stejné parametry a a b . Delší text, vzhledem k tomu, že v něm dochází k jiné dynamice, tzn. obsahuje více hřebů, více referencí apod., se vyznačuje jinými parametry, s tím že první a druhá kapitola mají stejné parametry, zatímco třetí kapitola ne. Je i zřejmá podobnost výchozích dat, např. délka textu a podíl lexikálních jednotek na délce textu. Text 3 a 4 jsou přibližně stejně dlouhé, zatímco text 5 je o poznání kratší. Můžu předpokládat, že tento faktor měl největší vliv na změnu parametrů pro text 5.

ii) Menzerathův-Altmanův zákon

Vzhledem k rozsahu mé práce jsem zvolila pouze krátký úryvek textu (kapitola „iki“, str. 217-218, označím jej jako Text 6), ve kterém jsem sledovala vztah délky agregátu (=konstrukt) v počtu vět a délky věty (=konstituentu) v počtu slov, který by měl být podle Lud'ka Hřebíčka (1997, 2002 a další) řízen Menzerathovým-Altmanovým zákonem. Při přípravě dat jsem musela zohlednit více kritérií, především reference mezi významem slova agregátu a nevyjádřeným podmětem. Text č. 6 byl dlouhý 398 slov, z toho bylo 225 různých lexikálních jednotek. Celkem jsem identifikovala deset agregátů s délkou dvě věty a více. Získaná data představuje následující tabulka:

Text 6:

tabulka 10

x	g	w	y=w/(xg)	y'
1	103	930	9,029126	9,029126
2	27	458	8,481481	8,450791
3	11	266	8,060606	8,129815
4	7	248	8,857143	7,909499
5	1	34	6,8	7,74273
6	3	165	9,166667	7,609082
7	1	50	7,142857	7,497886
8	1	57	7,125	7,402879
9	1	75	8,333333	7,320076
29	1	203	7	6,546161

x ... délka agregátu v počtu vět

g ... počet agregátů s danou délkou

w ... součet slov v g agregátech

y ... je průměrná délka věty v agregátu v počtu slov

y' ... je její očekávaná hodnota vypočítaná podle $y' = A x^{-b}$, tedy podle Menzerath-Altmanova zákona; $b = -0,0955$.

Podle Wilcoxonova testu není důvod zamítnout hypotézu, že vypočítané hodnoty by mohly být modelem pro hodnoty y, protože $T_w = 15 > T_{0,05}(9) = 5$

Vzhledem k tomu, že se jedná o relativně krátký text, bylo možné předpokládat, že hodnoty budou silně oscilovat, ale i přesto je možné vzít tento pokus v úvahu a konstatovat, že výsledky jsou v souladu s dosavadním pozorováním vlastností agregátů.

e) Shrnutí výsledků kvantitativní analýzy

Objevení Menzerathova-Altmanova zákona je zřejmě největším přínosem textové lingvistiky. Byla potvrzena jeho platnost na všech úrovních až po větu a Luděk Hřebíček jej pak uplatnil na nadvětné úrovni. Jeho testování potvrdilo, že není nutné tuto hypotézu zamítnout ani pro vztahy na nadvětných úrovních. Testování platnosti Menzerathova-Altmanova zákona napříč úrovněmi přineslo další otázky pro textové lingvisty. Wimmer et al popisují, jak vypadají výsledky testů, pokud se zkombinují úrovně od fonémů po nadvětné struktury. Vychází z předpokladu, že vlastnost konstruktů je funkcí jeho konstituentů a tak zapsal vztah jednotlivých jazykových úrovní jako řadu a dosadil do ní pozorované hodnoty. Došel k tomuto závěru: „je zřejmé, že nižší jazykové úrovně až po větu na sebe plynule navazují. Ovšem teorie a skutečnost se rozcházejí, pokud se aplikuje na úroveň hřebů, přestože Menzerathův-Altmanův zákon stále platí. ... Zatím je možné argumentovat tím, že hřeby nepochybně představují ve vztahu k větám strukturu silně ovlivněnou sémantikou (přechod do jiné fáze, jak je možné to přiblížit), pro kterou platí ty stejné zákonitosti jako jsme objevili v distribuci slovních asociací. Jde tu nepochybně o významy v jakési téměř čisté podobě. (Wimmer et al 2003:220)“. Jak bylo dokázáno v mnoha pracích Ludka Hřebíčka, Menzerathův-Altmanův zákon platí pro nadvětné konstrukty, pokud jsou funkcí jejich přímých konstituentů, tzn. vět. Čili je pochopitelné, že není řešením zamítnout celý model, naopak je teď na stole nová výzva, jak vysvětlit „skok“ v řadě na předělu úrovně věty, který Wimmer et al. předběžně označil za důsledek sémantických vztahů, které nevystupovaly na nižších úrovních.

Můj test několika kapitol tureckého románu Mahrem je plně v souladu se závěry teorie o textových/ jazykových strukturách, které se řídí Menzerathovým-Altmanovým zákonem a tím pádem i Zipfovou-Aleksejevovou distribucí. Ukázala jsem, že vztah agregátů k jejich délce je ve všech kapitolách řízen stejným mocninovým vztahem, pouze se liší jeho parametry. Rozdílné parametry je možné připsat různé délce jednotlivých částí textu a různé míře kontextu. Dvojice krátkých kapitol a trojice dlouhých kapitol vykazují podobnou dynamiku dle jejich podobné délky v počtu slov. Vzhledem k tomu, že autorka používá archaismy stejným stylem jako moderní výrazy (viz kapitola stylisticky lexikální analýza), není možné zaznamenat nějakou změnu charakteristiky ve vztahu frekvenčního pořadí a frekvence v závislosti na volbě lexika. Jedná se jen o záměnu odpovídajících moderních lexikálních jednotek za archaické. Lze předpokládat, že v případě použití dlouhých vět, které mají také archaizující účinek, by se změna dynamiky projevila v rozdílných hodnotách

parametrů, ovšem na takovou hypotézu zatím neexistují empirická šetření, která by vedla ke stanovení vztahu mezi délkou vět a parametry mocninového zákona. Jako závěr tedy uvádím, že bez ohledu na výběr chronologické vrstvy lexika, platí v textu stejný zákon, a tím je Menzerathův-Altmanův zákon. K podobnému závěru došel i Hřebíček (2004), když našel stejné vztahy mezi konstrukty a konstituenty ve staré a moderní poezii, respektive v osmanských gazelech a jejich překladech.

Nepoužila jsem sice výpočet pro verifikaci vztahu délky vět v počtu slov a délky jejich konstituentů, ale je vysoce pravděpodobné, že bych také došla ke shodnému výsledku, tak jak již byl tento vztah mnohokrát testován dříve. Tak jako platí Menzerathův-Altmanův zákon na různých úrovních, platí pro texty různých časových období, z čehož lze tím pádem odvodit souvislost s danými charakteristikami lidského myšlení, které se odráží do používání jazyka. Věřím, že důsledky Hřebíčkovy teorie, že struktury jazyka odpovídají strukturám ukládajícím významy v lidském mozku a že díky jejich zkoumání můžeme pochopit více o sémantických systémech, budou ještě dlouho předmětem zájmu a nejen v řadách lingvistů, ale i třeba badatelů s lékařským vzděláním, kteří by tuto hypotézu mohli testovat. Tato myšlenka byla koneckonců mou hlavní motivací pro výběr kvantitativní analýzy jako části mé práce.

Jednota textu

Lexikální analýza díla se sice zaměřuje na lexikum, ale lexikální pole samotné neposkytuje jedinou možnou či správnou metodu, jak k řešení přistoupit. Stanovila jsem si jako cíl „široce“ analyzovat dílo Mahrem s pomocí tří základních okruhů zájmu. Byly to za prvé literární přiblížení díla, kde jsem zohlednila výstavbu děje a jiné prostředky použité pro uspořádání díla, za druhé lexikální zvláštnosti stylu autorky a za třetí kvantitativní analýza sémantických/ textových struktur. Všechny části jsem doprovázela ukázkami z díla, nebo jinými daty a každý oddíl jsem jednotlivě shrnula.

Ve své podstatě má každá kapitola svou metodu, ale při bližším pohledu je zřejmé, že prvé dvě kapitoly jsou si příbuzné. Kapitola jedna a dvě se soustředí na literární, stylistickou, a tedy estetickou stránku díla s úzkou vazbou na slovní zásobu, zatímco kapitola třetí proniká do nitra textu, za text. Obě metody se věnují kontextům daných lexikálních jednotek, navíc i kvantitativní analýza byla lexikální v tom smyslu, že jako výchozí data byly použity vlastnosti lexikálních jednotek (jako frekvence nebo příslušnost k významovým agregátům). Je možné říci, že první část je předstupněm druhé analýzy, protože nám poskytuje prostor pro vytvoření hypotézy. Ve své podobě jsou to však metody nesrovnatelné, protože staví na zcela odlišných předpokladech. Prvá představuje početní souhrn, který podporuje má tvrzení, je to metoda popisná a vzhledem k dodržení metodických postupů je sice vědecká ovšem neověřitelná. Druhá je „exaktně vědecká“, a to proto, že je důsledně empirická, a tudíž i ověřitelná.

Co se týče výsledků mnohostranné lexikální analýzy díla Mahrem, rozdělila bych je do tří okruhů:

- i. Intimita za úsvitu: výjimečnost autorčina stylu v tomto díle zvláště pak po stránce stylisticko lexikální.
- ii. Literární dílo jazykem čísel: dynamika sémantických struktur a uplatnění Menzerathova-Altmanova zákona.
- iii. O metodách v této práci: srovnání dvou odlišných metod, které se soustředí na různé aspekty textu.

V následujícím oddíle pojednám o jednotlivých okruzích samostatně.

i) Intimita za úsvitu

O literárních kvalitách děl Elif Şafak není nutné spekulovat. Svědčí o tom počet jejích věrných čtenářů, četná literární pojednání a v neposlední řadě literární ocenění. Nejen díky konfliktu s tureckou justicí se stala známou osobností na mezinárodní úrovni. Pochopitelně

jako každý autor je také terčem kritiky, často za to, že píše o citlivých otázkách (Bastard of Istanbul) nebo že používá příliš složitý jazyk. O druhé ze zmíněných charakteristik jsem pojednala v prvních dvou kapitolách mé práce. Její styl vzbouzí zájem i nelibost. Konkrétně na román Mahrem (Intimita) je velice mnoho protichůdných názorů čtenářů a především pak kvůli použití slovníku. Má lexikální analýza sice potvrdila, že Elif Şafak používá mnoho archaických slov, která mohou být méně známá běžnému čtenáři, ale jsem přesvědčená, že jejich užití je umělecky dobře zapracováno a přispívá ke zvýšení kvality díla.

Věnovala jsem se různým výrazovým prostředkům v románu Mahrem. Kromě silného užití slov ze sémantického pole oko-vidět, která silně umocňují téma románu, používá autorka také další literární postupy jako opakování vět, důmyslné stupňování, metafory, onomatopoická slova či náznaky básnického stylu. Autorka, která sama nosí básnické jméno – úsvit – pracuje s velmi poutavými metaforami. Působí na všechny smysly čtenáře, přestože se tématicky zaměřuje na zrakové vjemy. Přes zrak se dostává do nejintimnějších oblastí lidského života. Soukromí má být především chráněno před zvědavými zraky, nicméně zvědavost jako by byla součástí lidské podstaty. Podle románu se svět točí kolem toho, co vidíme, a co je vidět. Celkově pak román působí magicky stejně jako realisticky. Na jedné straně přivádí čtenáře do imaginárního světa legend a snů, na druhé straně se věnuje zcela běžným životním situacím jako je cesta dolmušem. Lexikální analýza mi poskytla prostor pro pojednání o všech těchto aspektech autorčina stylu, především pak potvrdila, že autorčin výběr slovníku umocňuje téma knihy a dodává mu silné vyznění.

ii) Literární dílo jazykem čísel

Kvantitativní analýza používá výhradně matematické metody, z nich pak ty, které jsou kvantitativní, ale to neznamena, že převádí text do jazyka čísel. Textoví lingvisté sice považují za bezpodmínečně nutné kvantifikovat literární „veličiny“, ale současně nepouštějí ze zřetele nutnost všechna kvantitativní pozorování zpět lingvisticky interpretovat tak, aby přinesli nové poznatky o jazyce. Analýza textových struktur otevírá cestu k výzkumu sémantických systémů v mysli mluvčích všech jazyků, neboť se zdá, že jazyk je v současné době jediným prostředkem, který nám poskytuje přístup k pochopení lidské schopnosti produkovat jazyk. Menzerathův-Altmannův zákon, stejně jako s ním související jiné zákony, odkazuje na hierarchické uspořádání jazykových úrovní, tak jak je člověk nevědomě v komunikaci vytváří a přijímá. Právě neuvědomělost tohoto procesu mj. dokládá, že se jedná o jazykový zákon podobný přírodním zákonům. Textoví lingvisté jsou pak otevření novým šetřením, neodmítají, že by současnou teorií nemohla vystřídat teorie jiná, ale doposud

všechna zkoumání tento zákon potvrzují a nabádají k rozšiřování jeho konsekvencí. Menzerathův-Altmanův zákon vysvětlil základní vztah mezi konstrukty a jejich konstituenty, který není ani lineární, ani logaritmicko-normální, ale je to vztah mocninový. Výzkum může jednoho dne vést k obměně matematického vyjádření tohoto zákona, ale zdá, že vnitřní struktury jazyka jsou neodiskutovatelně přítomné a je jen na badatelích, aby je dále zkoumali.

Pro kvantitativní analýzu byl román Mahrem v podstatě náhodně vybraným textem. Dle předpokladů se ukázalo, že jeho vnitřní struktury odpovídají Menzerathovu-Altmanovu zákonu. Tato analýza doplnila předcházející část této práce a ukázala jinou stránku textu, která je vždy latentně přítomná nejen v textu samotném, ale zdá se, že také v myslích čtenářů.

iii) O metodách v této práci

Zmínila jsem se, že chci srovnat dvě odlišné metody analýzy. Není mým cílem dokázat v čem se oba přístupy liší, je zřejmé, že každý se soustředí na zcela jiný aspekt textu, ale mým zájmem je ukázat, jak se tyto metody doplňují a jaké další zkoumání mohou evokovat.

Zdá se, že literární postupy v díle se zásadně nepromítají do kvantitativní analýzy. Ani výběr lexika, ani používání většího kontextu nemá vliv na přítomnost textových struktur, pouze se změní jejich dynamika (parametry mocninového zákona). Po hlubším zamyšlení je toto tvrzení zřejmé. Text, který se skládá z dvou a více vět, které spolu (logicky) souvisí, je nutně útvar, který „drží pohromadě“ díky mnoha faktorům. Jeho gramatická správnost, stejně jako stylistická (ne)obratnost autora či volba lexika nemohou mít vliv na samotnou podstatu jazyka jako systému komunikace. Je proto jasné, že i když chce být autor originální a přináší nové myšlenky, nové příběhy, nová spojení nebo nová (ne)chronologická uspořádání textů, zůstává vnitřní jazyková struktura stejná ve svém principu. Nezávisle na použití literárních postupů musí být text realizován jako souvislý a takzvaně logický, jinak by nebyl srozumitelný. Text je pochopitelný, dokud nějaký smysl dává. Pokud bychom naskládali vedle sebe věty bez kontextu, nemohli bychom předpokládat, že má tento „text“ nadvětné sémantické struktury, neboť byl sestaven náhodně, bez ohledu na obsah a vztah vět. Navíc pro označení takového shluku vět za „text“ není argumentem ani gramatická správnost jeho jednotlivých vět. Vnitřní harmonie či samoregulační organizace textu jsou nedílnou součástí realizace jazyka. Textové struktury by pak bylo lze přirovnat k pevné, avšak prázdné konstrukci, na kterou se teprve „zavěsí“ slova a výrazy, která nesou partikulární význam a vytvoří pochopitelné, tzn. opačným postupem dekonstruovatelné, sdělení. Například i

surrealistická díla mohou „navenek“ působit „bláznivě“, protože se zdají být nelogická a je náročné je pochopit, ale právě podvědomé vnímání struktur jazyka odhalí výpověď textu díky jeho vnitřní jednotě. Lexikální jednotky nesoucí význam a textové struktury jsou nutně součástí jazyka, jsou kompatibilní a jsou na sobě vzájemně závislé, neboť neexistuje jedno bez druhého a text musí nutně obsahovat obojí. Bylo by chyba domnívat se, že jsou totožné. Textové struktury jsou sice sémantické struktury, ale nejsou tvořeny ze slov. Skládání slov a jejich významů v text jaksi pozorovatelné struktury naplňuje. Sémantická analýza zkoumá významy podle toho, jak souvisejí s reprezentovaným polem idejí. Analýza textových struktur a jejich dynamiky vypovídá o uspořádání vzájemných vztahů mezi výrazy v textu. V případě, že při užití významů dojde k nějaké nezvyklosti, textová analýza může doplnit sémantickou analýzu v tom smyslu že „sjednotí odlišnosti“, což potvrzuje, že každá nepravidelnost má pravděpodobně svou vnitřní pravidelnost, podobně jako je tomu v teorii chaosu. Tzn. že i každá výrazová výjimečnost či odlišnost v textu, ať již na lexikální či syntaktické úrovni, je propojena něčím, co jí dodává vnitřní jednotu.

Uvedla jsem, že se každá z mých analýz soustředila na jiný aspekt textu, ale společně vedly k jeho uchopení a pochopení jako jednotného celku. Domnívám se, že je správné podtrhnout, že se jedná o jiné aspekty textu nikoliv o jiné části či podsystémy textu, protože při obou analýzách jsem měla vždy na zřeteli, že přistupuji ke zkoumanému textu jako k celku a skrze jeho partikulární vlastnosti se snaším uchopit jeho vlastnosti opět jako vlastnosti celku, protože žádná z pozorovaných charakteristik nenáleží pouze některé jeho části. Krátce připomenu, jaká byla data, která vstupovala do analýzy a jak se lišil přístup k nim.

Práce se sémantickými poli mě přivedla k potřebě použít semasiologický slovník, abych měla své srovnání o co opřít. Český tezaurus je publikace nová (2007), ale již ji podobná díla (i když zdaleka ne tak obsažná) předcházela. Turečtina na podobný slovník ještě čeká. Bylo přínosné potvrdit si díky mé analýze, že k podobnému „normování“ lze použít seznam sémantických polí v jiném jazyce než, s kterým přímo pracuji, protože systém idejí a tématických polí je u mluvčích různých jazyků velice podobný. Tímto způsobem jsem sestavila seznam obecně vymezeného sémantického pole. Na druhé jsem z frekvenčního slovníku vybrala ty lexikální jednotky, které tomuto poli náležejí. Graficky jsem to znázornila tabulkou obsahující 150 lexikálních jednotek, která vzájemně tématicky souvisejí. Srovnala jsem je poté jak se seznamem sestaveným na základě Tezauru, tak také se statistikou celého díla. Došla jsem k závěru, že dílo obsahuje většinu výrazů (nebo alespoň idejí) náležejících danému sémantickému poli, a současně jsem konstatovala, že mají významnou funkci v rámci celého slovníku díla.

Pro kvantitativní analýzu jsem pro setavení dat také použila frekvenční slovník díla, ale tentokrát jsem se věnovala distribuci všech lexikálních jednotek v díle a tomu, jaké vytvářejí vzájemné vztahy nikoliv na základě významu, ale v závislosti na jejich frekvenci. Je zřejmé, že distribuce lexikálních jednotek je především řízena jejich významem v rámci textu, ale kvantitativní analýza se nevěnovala tomu, co způsobuje tento typ distribuce, ale o jaké vlastnosti jazyka to vypovídá. Výsledek analýzy byl, že platí teoretická distribuce frekvencí podle Zipfova-Aleksejevova zákona, tzn. byl potvrzen předpoklad existence vnitřních zákonů v textu, což je důležitá vlastnost jazyka. Analýza krátké kapitoly z románu, kde jsem důsledně identifikovala všechny agregáty a průměrné délky vět, které je tvoří, zase vypovídá o přítomnosti nové roviny textu a tou jsou nadvětné struktury. Vzala jsem tedy v úvahu jinou vlastnost lexikální jednotky a došla jsem poznatku o jiné vlastnosti textu. Zde jsem využila podobnosti struktury jedné kapitoly a struktury celého díla a konstatovala jsem, že pozorované sémantické struktury jsou vlastní celému textu, ovšem nebylo by logické zkoumat pravidelnost frekvencí slov z jednoho sémantického pole za účelem zkoumání vlastnosti celého textu, protože slova náležející jednomu sémantickému poli netvoří text. Je sice pravděpodobné, že i v rámci tohoto pole by bylo možné pozorovat distribuci odpovídající nějakému zákonu, jak naznačují hodnoty v tabulce č. 1, kde počet výskytů slov neúměrně klesá vůči růstu jejich frekvenčního pořadí, ale nebylo by zřejmě možné z těchto výsledků vyvodit něco, co je platné pro celý text.

Kvantitativní analýza textu se podobně jako práce se sémantickými poli v různých jazycích zdá být univerzální. Doposud byla uplatněna na texty v několika světových jazycích různých jazykových rodin a výsledky potvrzují stávající teorii. Je tomu mimo jiné proto, že Menzerathův-Altmanův zákon stanoví základní vztah mezi konstrukty a konstituenty, a tak, zdá se, zachycuje něco, co je vlastní jazyku samotnému.

V souhrnu bych uvedla, že nebylo mým cílem najít co nejlepší metodu, jak uchopit zkoumané dílo. Využila jsem různé přístupy, které se soustředily na různé aspekty textu a nejsou proto vzájemně nahraditelné, ale doplňují se. Stylisticko literární část přinesla závěry nad použitím výrazů v rámci tematického pole, druhá analýza pak na základě stejného frekvenčního slovníku ukázala přítomnost textových struktur, ke kterým je možno proniknout s pomocí kvantifikace vlastností lexikálních jednotek a sémantické analýzy (identifikace referencí, tzn. agregátů). Jsem přesvědčená, že je v zájmu badatele, aby různé metody nestavil proti sobě, ale snažil se najít pojiťko mezi nimi, neboť text je jednotný a i naše další a další bádání by nás mělo dovést k vnímání a identifikování této jednoty různými prostředky a na různých úrovních. Dvě různé analýzy se vzájemně doplnily a poukázaly na různé vlastnosti

textu, které vytvářejí jeho jednotu. Lexikální jednotky ve vybraném sémantickém poli jsou uspořádány do sémantických struktur a stejné struktury jsou přítomné v celém textu. Nová analýza by možná přinesla jiné výsledky, ale domnívám se, že by vypovídaly o dalších vlastnostech tohoto textu, aniž by nutně vyvrátily výsledky mého zkoumání.

Na závěr bych zmínila, jak je možné stávající výzkum rozšířit. Jsou to oblasti, na které v mé práci nezbyl prostor. Například slibně se zdá působit uplatnění komparativního přístupu. Sestavila jsem vlastně frekvenční slovník tohoto díla a podobně bych mohla aplikovat stejné metody na jiné turecké texty, nebo dokonce provést srovnání s texty v jiném jazyce, např. v arabštině. Nabízí se rozvinutím zkoumání koincidencí slov v nějakém rámci, tzn. srovnání vzájemných vzdáleností, kde by bylo lze použít slova z vybraného sémantického pole či slova s nejvyšší frekvencí. K jiné analýze může nabádat například již publikovaná práce Dolphina (1977), ve které autor sestavil lexikograf (graf lexikální jednotky) pro slovo oko. Podobně cestou jiným směrem by bylo sestavení asociačního grafu. To a mnoho dalšího, je možné uplatnit na stávající text. a rozšířit tak tuto práci za její současné hranice.

Bibliografie:

- Altmann, G. (1988). Wiederholungen in Texten. Bochum: Brockmeyer.
- Altmann, G. (2001). Theory building in Text Science. In: Uhlířová, L. (ed.) (2001). Text as a linguistic paradigm: levels, constituents, constructs: Festschrift in honour of Luděk Hřebíček. Trier: Wissenschaftlicher Verlag. Str. 10-20.
- Altmann, G. (2002). Zipfian Linguistics. In: Glottometrics 3/2002 (To Honor G. K. Zipf). Lüdenscheid: RAM-Verlag. Str. 19-26.
- Bordag, S., Heyer, G. A Structuralist Framework for Quantitative Linguistics. Leipzig. [online]: <http://wortschatz.uni-leipzig.de/~sbordag/papers/BordagHeyer05.pdf> (navštíveno 15.2.2008)
- Bunge, M. (1967). Scientific research I-II. Berlin: Springer.
- Bunge, Mario (ed) (1973). The methodological unity of science. Dordrecht: Reidel
- Caner, B. (1998) Türkische Literatur: Klassiker der Moderne. Zürich: Georg Olms Verlag
- Carnap, R. (1969). Einführung in die Philosophie der Naturwissenschaften. München: Nymphenburger Verlag.
- Černý, J. (1996). Dějiny lingvistiky. Olomouc: Votobia.
- Černý, J. (1998). Úvod do studia jazyka. Olomouc: Rubico.
- Dilçin, C. (1983) Örneklerle Türk Şiir Bilgisi. Ankara: TDK
- Dolphin, C. (1977). Evaluation probabiliste des cooccurrences. In: David, J., Martin, R. (eds.), Etudes des statistique linguistique. Paris: Klincksieck. Str. 21-34.
- Ecevit, Y. (2001) Türk Romanında Postmodernist Açılımlar. Istanbul: İletişim yay.
- Gürsel, N. (1994). Başkaldıran Edebiyat. Istanbul: Yapı Kredi Yayınları
- Halliday, M.A.K; and Hasan, R. (1976): Cohesion in English. London: Longman
- Herdan, G. (1964). Quantitative Linguistics. London: Butterworths.
- Hjelmslev, L. (1943/1953/1972). O základech teorie jazyka. (z dánského originálu s přihlédnutím k amer. vydání Prolegomena to the theory of language (1953) přel. František Čermák)
- Hřebíček, L., Altmann, G. (eds) (1993). Quantitative Text Analysis. Trier: WVT Wissenschaftliche Verlag Trier.
- Hřebíček, L. (1990). Menzerath-Altmann's Law on the semantic level. In: Glottometrika 11, Quantitative Linguistics, Vol. 48, str. 47-56. Bochum: Brockmeyer.

- Hřebíček, L. (1992). Text in Communication: Supra-Sentence Structures. In: Quantitative Linguistics, Vol. 48, Bochum: Brockmeyer.
- Hřebíček, L. (1997). Lectures on Text Theory. Praha: Oriental Institute.
- Hřebíček, L. (2000). Variation in Sequences. (Contributions to General Text Theory.) Praha: Oriental Institute.
- Hřebíček, L. (2002a). Vyprávění o lingvistických experimentech s textem. Praha: Academia.
- Hřebíček, L. (2002b) Zipf's law and text. In: Glottometrics 3/2002 (To Honor G. K. Zipf). Lüdenscheid: RAM-Verlag. Str. 27-38.
- Hřebíček, L. (2004) The Semantic Space and Turkish Ghazels. In: *Archív orientální*, Vol. 72/2004, Praha: Oriental Institute. Str. 175-191.
- Hřebíček, L. (2005) Text Laws. In: Köhler, R., Altmann, G., Piotrowski, R.G. (eds) (2005). Quantitative Linguistik: ein internationales Handbuch (Quantitative linguistics: an international handbook. de Gruyter: Berlin, New York. Str. 348-361.
- Hřebíček, L.(2006). Semantic Attractors in Text Structures: the Case of Turkish. In: *Archív orientální*. Vol. 74/2006, Praha: Oriental Institute. Str. 461-471.
- Hřebíček, L., Altmann, G. (1996). The levels of order in language. In: Glottometrika 15, s.38-61.
- Chomsky, N. (1956). Three Models for the Description of Language. IRE Transactions on Information Theory, IT-2(3):113-124. New York: Institute of Radio Engineers.
- Chomsky, N.(1957). Syntactic Structures. Mouton.
- Chomsky, N. (1988) Language and Problems of Knowledge, the Managua Lectures. The MIT Press, 10. vydání 1999
- Chomsky, N. (1993). Language and Thought. Rhode Island and London: Moyer Bell, 5. vydání 2000.
- Kaya, B. (2006). Elif Şafak'ın Mahrem Romanının Biçimsel İncelemesi ve Çevirimi Bekleyen Zorluklar. (Stylistická analýza románu "Mahrem" autorky Elif Şafak a potíže čekající na překladatele). In: Yıldız, C., Beyreli, L. (eds) (2006): Dilbilim, Dil Öğretim ve Çeviribilim Yazıları (Marmara Üniversitesi Atatürk Eğitim Fakültesi Uluslararası V. Dil, Yazın, Değişimibilim Sempozyumu), Part 1. Str. 582-587. Ankara: Pegem A Yayıncılık.
- Klégr, A. (2007). Tezaurus jazyka českého, slovník českých slov a frází souznačných, blízkých a příbuzných. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Klégr, A., Čermák, J. (eds.) (2000) The Tongue is an eye. Studies presented to Libuše Dušková. Praha: Ústav anglistiky a amerikanistiky FF UK.

Köhler, R. (1986). Zur Linguistische Synergetik. Struktur und Dynamik der Lexik. Bochum: Brockmeyer.

Köhler, R., Altmann, G., Piotrowski, R.G. (eds) (2005). Quantitative Linguistik: ein internationales Handbuch (Quantitative linguistics: an international handbook. de Gruyter: Berlin, New York.

Köprülü, M. F. (1989) Edebiyat Araştırmaları. Istanbul: Ötüken.

Köprülü, M. F. (2006) Divan Edebiyatı Antolojisi. Ankara: Akçağ Yayınları

Mandelbrot, R.: Information Theory and Psycholinguistics: A Theory of Words Frequencies. In: Lazafeld, P., Henry, N. (eds): Readings in Mathematical Social Science. Cambridge, MA, MITT Press. 1966.

Mandelbrot, B. (1983) The Fractal Structure of Nature. New York: Freeman.

Mandelbrot, B. (2003). Fraktály: tvar, náhoda a dimenze. (z fr. orig. *Forme, hasard et dimension*. Paris: Flammarion, 4. vyd. 1995 přel. Jiří Fiala), Praha: Mladá fronta. (citováno dle českého překladu)

Menzerath, P. (1964). Die Architektonik des deutschen Wortschatzes. Bonn: Dümmler.

Montemurro, M. A. (2001). Beyond the Zipf-Mandelbrot Law in Quantitative Linguistics. arXiv:cond-mat/0104066v2 [online]: http://arxiv.org/PS_cache/cond-mat/pdf/0104/0104066v1.pdf (navštíveno 15.2.2008)

Petráčková, V. a Kraus, J. (eds) (1997). Akademický slovník cizích slov: [A-Ž]. Praha: Academia.

Popper, K. R. (1994). Otevřená společnost a její nepřátelé. (z orig. *The Open Society and Its Enemies* (1964) přel. Jana Odehnalová), Praha: Oikúmené (citováno dle českého překladu)

Roget, P. M. (1852). Thesaurus of English Words and Phrases, classified and arranged so as to facilitate the Expression of Ideas and to assist in Literary Composition. Longmann, Brown, Green and Longmans Com.

Şafak, E. (2000): Mahrem (Görmeye ve Görülmeye Dair Bir Roman). Istanbul, Metis yayınları (10. vyd., 2006).

Těšitelová, M. (1992). Quantitative Linguistics. Praha, Academia.

Türkçe sözlük. (2005). Ankara: Türk Dil Krumu (TDK), 10. vyd.

Uhlířová, L. (ed.) (2001). Text as a linguistic paradigm: levels, constituents, constructs: Festschrift in honour of Luděk Hřebíček. Trier: Wissenschaftlicher Verlag.

Uhlířová, L. (2005). Quantitative linguistics in the Czech Republic. In: Köhler, R., Altmann, G., Piotrowski, R.G. (eds) (2005). Quantitative Linguistik: ein internationales Handbuch (Quantitative linguistics: an international handbook. de Gruyter: Berlin, New York. Str. 129-135.

Tuldava, J. (1995). Methods in quantitative linguistics. Trier: WVT, 1995

Watts, D. J. (1999). Small Worlds. The Dynamics of Networks between Order and Randomness. Princeton : Princeton University Press.

Wimmer, G., Altmann, G., Hřebíček, L., Ondrejovič, S. Wimmerová, S. (2003). Úvod do analýzy textov. Bratislava: VEDA.

Zipf, G. K. (1935). The psycho-biology of language. An ontroduction to dynamic philology. Boston: Houghton Mifflin.

Zipf, G. K. (1949). Human Behavior and the Principles of Least Effort. Cambridge: Addison-Wesley.

Zipf, G. K. (1965). The Psycho-Biology of Language, An Introduction to Dynamic Philology. Cambridge MA: MIT Press.

Internetové odkazy:

Roget's II: The New Thesaurus, Third Edition. [online]: www.thesaurus.com

<http://www.rst-gmbh.de/altmann/fitterDNames.htm> - seznam distribucí

<http://www.gabrielaltmann.de/englisch.htm> - software Altmann-Fitter

<http://kitapyorumu.blogcu.com/1698354/>

Přílohy:

1. ukázka hesel ze sémantického pole oko, vidět podle Tezauru českého jazyka.
2. ukázka TDK heslo oko a vidět
3. ukázka konkordance *cibakaya*
4. slovníček
5. graf pro pozorované frekvence lexikálních jednotek ve všech oddílech
6. grafy pro Zipfa-Aleksejevova
7. grafy pro Menzeratha-Altmanna

strunný nástroj smyčcový, chrotta, rebec, fidula, gigue, giga, baryton, viola di braccio, viola da gamba, viola di bordone, vihuela, viola, altové housle, housle, skřipky, violoncello, cello, basa, kontrabas, gusle;

bicí nástroj, bicí nástroj laditelný, tympán, zvony, zvonková hra, zvonkohra, ocelová hra, celesta, xylofon, vibrafon, flexaton, marimba, bicí nástroj neladitelný, činel, gong, talíře, triangl, trojhranec, buben, tamtam, kotle, tubafon, bonga, chřestidlo, tamburína, kastaněty, vozembouch;

idiofon, nástroj samozvučný, samoznějící nástroj, idiofon bicí, činely, gongy, zvony, rolničky, řehtačky, chřestidla, sistrum, xylofon, marimba, idiofon třecí, skleněná harmonika, kanadská pila, hřebíčkové housle, hřebíčkový klavír, idiofon drnkací, brumle, idiofon dechový, bzučák;

membranofon, nástroj blanzvučný, bicí nástroj, bubny, tympány, membranofon třecí, fanfnoch, bukač;

chordofon, strunný nástroj, chordofon drnkací, kytara, loutna, harfa, cembalo, chordofon smyčcový, housle, viola, violoncello, kontrabas, chordofon bicí, klavír, cimbál, chordofon dechový, Aeolova harfa;

aerofon, dechový nástroj, nástroj flétnový, podélná flétna, příčná flétna, retná varhanní píšťala, flétna, nástroj jednoplátkový, klarinet, dudy, jazykové varhanní píšťaly, nástroj dvouplátkový, hoboj, fagot, nástroj nátrubkový, roh, lesní roh, trubka, pozoun, harmonika, ústní harmonika, foukací harmonika, akordeon, harmonium;

elektrofon, elektrofonický nástroj, elektronický nástroj, elektrofonické varhany, Hammondovy varhany, elektrická kytara, elektrofonická kytara, kvákadlo, syntezátor, syntetizátor, synták, Moogův syntezátor, modulární syntezátor, klavifon.

<569 Nástroj>

370 Vidění

sb. *vidění*, zrak, zření, paření, bystrozrak, bystrozrakost, ostrozrak, rozlišovací schopnost oka, zraková ostrost, vizus, emetropie, binokulární vidění, stereopsie, stereoskopie, monokulární vidění, denní vidění, fotopické vidění, noční vidění;

vnímání, zrakové vnímání, vizuální percepce, pozorování, vize, prozření, vhléd, vizualizace, tělesný zrak, rozumový zrak, vnitřní zrak, kontemplace, představivost, obrazotvornost, imaginace, duševní zrak, jasnovidectví;

oční vada, porucha zraku, porucha vidění, snížené vidění, refrakční vada oka, anetropie, krátkozrakost, myopie, hypometropie, dalekozrakost, hypermetropie, stařecká dalekozrakost, starozrakost, astigmatismus, vetchozrakost, presbyopie, tupozrakost, amblyopie, chabozrakost, astenopie, šilhání, strabismus, lehká šilhavost, heteroforie, barvoslepost, porušený barvocit, daltonismus, achromázie, achromatopsie, parachromatismus, deuteranopie, dichromazie, dichromatopsie;

šeroslepost, hemeralopie, nyktalopie, chromatopsie, makropsie, megalopsie, mikropsie, anopsie, dvojité vidění, díplopie, polyopie, zákal, cink, nebula, šedý zákal, katarakta, zelený zákal, glaukom, bílý zákal, leukom, xeroftalmie;

zrakové ústrojí, organum visum, oko, oculus, oční koule, bělimá, rohovka, živnatka, cévnatka, duhovka, iris, zornice, zřítelnice, panenka, pupila, sítnice, retina, fotoreceptory, světločivné tyčinky, zrakové čípky, sklivec, čočka, řasnaté těleso, oční komora, komorová tekutina, víčka, spojivka, slzné ústrojí, zrakový nerv, okohybné ústrojí;

oči, kukadla, bulvy, okále, očiska, očka, zřítelnice, zornice, zory, zrcadlo duše, jiskrné oko, kalný zrak, slídivé oko, oči jako jehličky, oči na stopkách, ostříží zrak, zamilované oči, cukrbliky, zlý pohled, uhrančivý pohled, gazelí oko, buličí oko, prasečí očka, sokolí oko;

pohled, pohlédnutí, oční kontakt, upřený pohled, dlouhý pohled, letmý pohled, zběžný pohled, kradmý pohled, kouknutí, juknutí, mrknutí, omrknutí, zkouknutí, číhnutí, očíhnutí;

prohlédnutí, prozkoumání, zkoumání zrakem, aspekce, inspekce, prohlídka, dohled, dozor, pozorování, obhlídka, obhlédnutí;

podívaná, podívání, dívání, pohled, pohledění, čuměná, čumenda, zření, vid, vzezření, ozrač, hrůza na pohled, pastva pro oči, potěcha pro oko, milý obraz, úchvatné divadlo, špektákl, špektákl;

přehled, patnost, rozhled, duševní rozhled, obzor, světozor, výhled, vyhlídka, prospekt, perspektiva, nadhled, ptačí perspektiva, podhled, žabí perspektiva;

divák, přihlížející, pozorovatel, očitý svědek, diváctvo, publikum;

optický přístroj, dalekohled, refraktor, čočkový dalekohled, reflektor, zrcadlový dalekohled, Galileiho dalekohled, Keplerův dalekohled, Schmidtův dalekohled, Newtonův reflektor, Cassegrainův reflektor, ekvatoreál, hvězdářský dalekohled, teleskop, Wolterův teleskop, rentgenový dalekohled, Hubblův kosmický dalekohled, brachyteleskop, zenitteleskop, okulár, helioskop, meridián, pasážník, fotodalekohled, altazimut, lovecký dalekohled, obzorka, triedr, kukátko, operní kukátko, divadelní kukátko, binokl, binokulár, periskop, zvětšovací přístroj, -skop, mikroskop, drobnohled, optický mikroskop, elektronový mikroskop, polarizační mikroskop, rastrovací tunelovací mikroskop, ultramikroskop, zvětšovací sklo, lupa, verant, duplet, dichroskop;

brýle, brejle, brejličky, cvikr, skřípec, lomět, lorňon, okuláry, sklíčka, monokl, binokl, korekční brýle, dioptrické brýle, bifokální brýle, trifokální brýle, vylučovací brýle, okluzní brýle, kontaktní čočky, lennonky, stereoskopické brýle, datová přílba, ochranné brýle, sluneční brýle, tmavé brýle, černé brýle, růžové brýle, barevné brýle, zrcadlovky, automobilové brýle, motocyklové brýle, pilotní brýle, svářečské brýle, potápěčské brýle, lyžařské brýle, sjezdové brýle, sjezdostroj, ideologické brýle;

optický klam, zrakový klam, fotismus, geometricko-optický klam, optická inverze, zrcadlové obrazy, trompe l'oeil, iluze, halucinace, pseudohalucinace, mylné zdání, klamná představa, mámení, mam, přelud, blud, bludička, šalba, chiméry, vidina, vize, zrcadlení vzduchu, fata morgána, přízrak, fantóm, dějá vu, trik, fikce;

adj. *vizuální*, zrakový, optický, vidový, oční, okulární;

vidoucí, vidomý, bystrozraký, bystrooký, dalekozraký, dalekovidný, dalekozorný, dálnovidný, vnímavý, všímavý, jasnozřivý, dalekozřivý, dálnozřivý, jasnovidecký, jasnovidný, bystrý, pronikavý, dlouhavý, pátravý, slídivý;

krátkozraký, myopický, hypometropický, dalekozraký, hypermetropický, vetchozraký, presbyopický, astigmatický, tupozraký, ambliopický, barvoslepý, šeroslepý, šilhavý, šilhající, švidratý, švidravý, šmidravý, brlooký;

vb. *vidět*, vnímat zrakem, nebýt slepý, zřít, shledávat, spatřovat, znamenat, rozeznat, rozeznávat, rozpoznat, rozlišovat, nazírat, nahlížet, pohlížet;

zahlédnout, zahlídnout, spatřit, uvidět, postřehnout, střehnout, upozorovat, všimnout si, povšimnout si, postihnout, stihnout očima, vyzorovat, sežít, uzřít, zazřít, zočit, dopatřit, zastřehnout, uhlédnout, uhlídnout, zblíknout, zblejsknout, zmerčit, zveřít;

dívat se, hledět, koukat se, pátřit, pozírat, pohlížet, zírat, merčit, napínat zrak, upřeně se dívat, probodávat pohledem, bodat očima, propichovat očima, civět, čučet, čumět, čubnět, okounět, poulit oči, valit oči, vyvalovat oči, kulit oči, broulit, vejrat, pokukovat, mrkat, pomrkávat, okukovat, očumovat, zevlovat, mžourat, mhourat, mhouřit oči, šilhat, pošilhávat, mrsknout očkem, šlehnout očkem, střílet očima, vrhat pohledy, dělat zamilované oči, hladit očima, pást očima, hltat očima, viset očima na;

pohlédnout, popatřit, otevřít oči, vrhnout pohled, spočinout zrakem, upřít zrak, zaměřit zrak, zaostřit, hodit okem, kouknout, juknout, podívat se, mrknout se, zamrkat, zamžourat;

prohlížet, prohlídnout, prohlédnout, obhlédnout, nahlédnout, nākukovat, shlédnout, prozkoumat, obzírat, přelétnout pohledem, přelétnout očima, měřit očima, změřit si pohledem, rozkukovat se, zakoukat se;

pozorovat, sledovat, zkoumat, všimát si, vyhlížet, dávat pozor, mít oči otevřené, mít oči na štopkách, sledovat ostřížím zrakem, merkovat, petrachtovat, mikroskopovat, zpytovat;

adv. *na viděnou*, prima vista, a vista;

před očima, před zraky, ad oculos;

pouhým okem, prostým okem, na vlastní oči.

<372 Viditelnost>

371 Slepota

sb. *slepota*, slepost, slepectví, černá slepota, amauroza, caecitas, nevidomost, tyflóza, trvalá ztráta zraku, úplná ztráta zraku, částečná ztráta zraku, porucha zraku, porušení vidění, zhoršené vidění, snížení zrakové ostroty, vrozená slepota, získaná slepota, jednostranná slepota, oboustranná slepota, poloviční slepota, hemianopsie, korová slepota, měsíční slepota, praktická slepota, optická agnozie, duševní slepota, psychická slepota, denní slepota, světloplachost, fotofobie, nyktalopie, nyctalopia, hemeralopia, šeroslepost, noční slepota, sněžná slepota, barevná slepota, barvoslepost, dichromatopsie, červenozelená slepota, zelená slepota, daltonismus, slabozrakost, slovní slepota, alexie, specifická porucha čtení, dyslexie;

slepé místo, slepá skvrna, nechráněná strana, rourovité zúžení zorného pole;

zaslepenost, slepost, osleplost, oslněnost, nevnímavost, nevěšmavost, zabeđenost, klapky na očích, šátek přes oči, páska na očích, slepá vášeň, zélóťství, fanatismus, fetišismus;

slepec, nevidomý, zrakově postižený, slabozraký, osoba s poruchou zraku, osoba se zbytky zraku, zaslepenec, oslepenec, slepoun, slepýš, slepejš, fanatik;

slepecké písmo, Braillovo písmo, hmatové písmo, slepecký tisk, ektypografika, tyflografika, tyflotechnika, slepecký čtecí přístroj, čtečka, slepecký přístroj na vedení slepců, optofon, lokátor, přechod pro slepce, slepecká hůl, bílá hůl, slepecký pes, slepecký ústav;

adj. *slepý*, nevidomý, amaurotický, tyfлотický, tyflo-, nevidoucí, nevidící, zrakově postižený, slabozraký, slepý jako krtek, slepý jako kotě, slepý jako netopýr, slepý jak patrona, bezoký, slepecký;

osleplý, oslepený, oslněný, zaslepený, nevěšmavý, omezený, s páskou na očích, s klapkami na očích, neosvícený, nevzdělaný, zpátečnický;

oslepující, oslepivý, oslepný, oslňující, oslnivý, zářivý, zářící, ohromující, ohromivý, omračující, omračivý, omračný, uchvacující, fascinující, zdrcující; **vb.** *oslepit*, způsobit slepotu, vyvolat slepotu, zbavit zraku, vypíchnout oči, uvrhnout do věčné temnoty, oslnit, zakrýt oči, zavázat oči, ošálit, nasadit klapky na oči, zatemnit, clonit zrak;

nevidět, být slepý, být nevidomý, oslepnout, zkazit si oči, přijít o zrak, ztratit zrak, být raněn slepotou, mít klapky na očích, mít mázdru na očích, tápat ve tmě, pro stromy nevidět les;

adv. *naslepo*, poslepu, bez hledání, bez dívání, po paměti, namátkou, po hmatu, se zavázanýma očima.

<378 Clona, 430 Špatný úsudek, 454 Neprozíravost>

372 Viditelnost

sb. *viditelnost*, pozorovatelnost, postižitelnost, postřehnutelnost, spatřitelnost, vnímatelnost, perceptibilita, vizibilita;

zřetelnost, rozeznatelnost, znatelnost, rozpoznatelnost, rozlišitelnost, odlišitelnost, vyznačenost, nepřehlédnutelnost;

očividnost, patrnost, jasnost, zjevnost, zřejmost, přesvědčivost, nespornost, neklamnost, nepopíratelnost, nepochybnost, evidentnost, manifestnost, naočitost, vůčihlednost, zračitost;

nápadnost, výraznost, okatost, křiklavost, řvavost, zářivost, trkavost, vyčnívavost, význačnost, frapantnost, flagrantnost, markantnost, prominentnost, ostenzibilita;

dohlednost, dohled, dohledno, vodorovná viditelnost, dobrá viditelnost, neomezená viditelnost, výhled, vyhlídka, rozhled, zorné pole;

adj. *viditelný*, fanero-, pozorovatelný, postižitelný, postřehnutelný, spatřitelný, vnímatelný, vidný, vidomý, perceptibilní;

zřetelný, patrný, rozeznatelný, znatelný, rozpoznatelný, rozlišitelný, odlišitelný, vyznačený, nepřehlédnutelný;

očividný, vůčihledný, zjevný, jasný, zřejmý, evidentní, manifestní, přesvědčivý, nepochybný, nesporný, neklamný, nepopíratelný, netajený, nezatajovaný, obnažený, odkrytý, odhalený, holý, vyložený, výrazný, vystupující, vyslovený, očitý, načítý, naočítý, zračitý, zračný;

nápadný, poutavý, upoutávající, vynikající, vyčnívající, markantní, křiklavý, řvavý, zářivý, trkavý, pozoruhodný, do očí bijící, poutající pozornost, eklatantní, flagrantní, frapantní;

dohledný, zrakem dosažitelný, na dosah;

vb. *být viditelný*, být vidět, jevit se, hledět na člověka, projevovat se, rýsovat se, hlásit se, ukázat se, ukazovat se, skvít se, být na dohled, být v dohledu;

být nápadný, zeti, být očividný, být nad slunce jasnější, zářit, křičet, volat do nebe, bít do očí, udeřit do očí, udeřit přes oči, trknout, trčet jako skoba ze zdi, poutat pozornost, vynikat, tyčit se, čnit, převyšovat, vévodit, dominovat, honosit se;

objevit se, ukázat se, zjevit se, vynořit se, vylézt, přijít, dorazit, připlést se, nachomýtnout se, nachomejtnout se, nahodit se, naskytnout se, vyskytnout se, namanout se;

zviditelnit, vyzdvihnout, zdůraznit, vypíchnout, upozornit na, osvětit, vystavit na odiv, honosit se, udělat reklamou;

zviditelnit se, dát o sobě vědět, připomenout se, upozornit na sebe, upoutat na sebe pozornost, strhnout pozornost, prosadit se;

dohlédnout, dosáhnout zrakem, přehlédnout, loštřehnout, dopatřit, dozřít, dostříc;

adv. *viditelně*, v přímém světle, přímo před očima, přímo před nosem, na dohled, v dohledu, na dozření.

<228 Vyčnělost, 370 Vidění, 465 Vystavení>

373 Neviditelnost

sb. *neviditelnost*, neviditelno, nepostřehnutelnost, nepostižitelnost, nepostihnutelnost, nepostihlost, nepostižnost, nevnímateľnost, nezachytitelnost, neznateľnost;

nezřetelnost, nejasnost, matnost, neurčitost, rozmazanost, mlhavost, temnost, nevýraznost, rozplizlost, rozplývavost, vágnost, nepatrnost, drobnohlednost, mikroskopičnost;

nenápadnost, nevýraznost, přehlédnutelnost, neokázalost, nevtíravost, střízlivost, diskrétnost, decentnost, kryptické chování, kryptické zbarvení, šedá eminence;

skrytost, utajenost, tajnost, zastřenost, spodní tón, latence, esoteričnost, pokoutnost, potajemnost, potajnost;

špatná viditelnost, zamženost, zamlženost, mlžnost, pošmournost, kalnost, kouřmo, šero, zešeření, zášeří, soumrak, přitímí, smrákání;

ukrytí, utajení, maskování, kamufláž, zastírání, konspirativnost, inkognito, kouřová clona, závoj, rouška, opona, železná opona, maskovací vzhled, mimeze;

adj. *neviditelný*, neviděný, nespátrěný, neznateľný, nepostřehnutelný, nepostižitelný, nepostihnutelný, nepostižný, nevnímateľný, nezachytitelný, kryptomerní;

stěží viditelný, neznateľný, nepatrný, sotva znateľný, nerozeznateľný, stěží rozpoznateľný, k nepoznání, těžko postřehnutelný, pouhým okem neviditelný, slabý, drobnohledný, mikroskopický;

nezřetelný, nejasný, neurčitý, neostrý, matný, rozmazaný, mlhavý, temný, nevýrazný, rozplizlý, rozplývavý, zamžený, zamlžený, vágní;

nenápadný, nevýrazný, snadno přehlédnutelný, maskovaný, v přestrojení, v civilu, neokázalý, nevtíravý, střízlivý, bezbarvý, diskrétný, decentní, splývající s davem;

skrytý, ukrytý, ukrytý před zraky, zašitý, zalezlý, zdekovaný, utopený, uzavřený, zahalený, tajný, potajmý, kradmý, úkradmý, zastřený, latentní, kryptický, esoterický, okultní, krypto-;

vb. *být neviditelný*, skrývat se, ukrývat se, být v úkrytu, číhat v skrytu, čekat v záloze, unikat pozornosti, být mimo dohled, držet se z dohledu, držet se stranou, držet se v pozadí, nedávat o sobě vědět, mít Orcovu přílbu neviditelnosti, Orci habet galeam;

zmizet, ztratit se, vytratit se, zmizet po anglicku, zmizet jako pára nad hrcem, klidit se z cesty, propadnout se do země, zakutálet se, ztrácet se, vytrácet se, mizet, zanikat;

skryt, utajit, ukrývat, schovávat, zakrývat, krýt, maskovat, zamaskovat, zastírat, kamuflovat, zakrýt závojem, zaclonit, spustit oponu, upozadit, potlačit, překrýt, zastínit, zatemnit;

adv. *z dohledu*, mimo dohled, pryč z očí, mimo záběr;

tajně, kradmo, kradí, pokradmu, nepozorovaně.
<217 Beztvarost, 376 Šero, 466 Skrytost, 470 Skrývání>

374 Světlo

sb. *světlo*, svítání, úsvit, první úsvit, ranní úsvit, rozbřesk, zábřesk, ranní zábřesk, jitřní záře, zora, ranní červánky, rozednívání, rozednění, bílý den, denní světlo,

denní svit, vyjasnění, sluneční svit, sluneční jas, slunojas, nebejas, polosvětlo, jasnošero, stříbrošero, polojasno, pološero, dosvit, stmívání, šerení, sešeřelost, šerost, setmělost, šero, šeř, zašeření, zášeří, příšeří, přitímí, temnosvit, soumrak, přimrak, smrákání, měsíční svit, lunojas, hvězdný svit, světlo v temnotách, lux in tenebris;

osvětlení, iluminace, osvit, předsvětlení, přirozené osvětlení, denní osvětlení, umělé světlo, náladové osvětlení, světlo svíčky, světlo lampy, elektrické světlo, elektrické osvětlení, žárovkové osvětlení, žárovkové světlo, světla ramp, zářivkové osvětlení, výbojkové osvětlení, neon, neonové osvětlení, pouliční osvětlení, venkovní osvětlení, veřejné osvětlení, stropní osvětlení, přímé osvětlení, polopřímé osvětlení, polonepřímé osvětlení, nepřímé osvětlení, difuzní osvětlení;

jasnost, jasnota, jas, čarojas, záře, zář, zářivost, svit, čarosvit, šajn, světlost, rozzářenost, světelnost, oslnivost, svítivost, luminozita, lucidita;

lesk, lesklost, leskot, třpyt, třpytivost, blyštění, blyškot, bleskot, čarolesk, stříbrolesk, zlatolesk, barvolesk, pestrolesk, odlesk, pozlátko, měňavost, duhový lesk, iridescence, brilance, moaré, glanc;

paprsek, světelný paprsek, svitný paprsek, infračervený paprsek, ultrafialový paprsek, rentgenový paprsek, laserový paprsek, svazek paprsků, proud světla, ručej světla, kužel světla, světelný kužel, proužek světla, pramen světla, světelný svazek, světelná dráha, průsvit, bodové světlo, spotlight;

záblesk, zášleh, zašlehnutí, šleh, blyskání, zablesknutí, problesknutí, blysk, pablesk, problesk, promyk, zátřpyt, třpyt, zákmit světel, zászvit, prokmit, jiskra, zajiskření, bliknutí;

probleskování, mihotání, mihot, blikání, blikot, blikotání, kmítání, žhnutí, svatozář, aureola, nimbus, scintilace, světélkování;

záře, vznět, oslnivý lesk, žár, plamen, planutí, plápol, zápal, záření;

světélkování, luminiscence, elektroluminiscence, fosforeskování, fosforescence, fluorescence, inkandescence, opalizace, polární záře, severní záře, aurora borealis;

hra světla, hra barev, světlo a stín, stínohra, šerosvit, chiaroscuro, camaieu;

záření, sálání, sluneční záření, vydávání záře, ozáření, ozařování, iradiace, vyařování, emise, emanace, rentgenový paprsek, laser, hologram;

odraz, světelný reflex, lom světla, lámání světla, refrakce, ohyb světla, difrakce záření;

adj. *světlý*, osvětlený, ozářený, nasvícený, rozsvícený, osvětlený reflektorem, zalitý světlem, tonoucí ve světle, denní, diurnální;

jasný, přejasný, jásavý, rozjasněný, rozjasnělý, projasnělý, projasněný, prosvětlený, prozářený, rozzářený, zářící, zářivý, zezlátý, zesvětlený;

lesklý, leskový, lesknoucí se, nablýskaný, leštěný, vyleštěný, oblyskaný, třpytivý, blyskavý, ligotavý, blyštivý, blikotavý, odleskující, jiskřivý, mihotavý;

žhnoucí, žhavý, rozžhavený, světélkující, vyařující, svítivý, zvýrazňovací, fosforeskující, fosforescenční, fluorescenční, inkandescenční, luminescentní;

vb. *svítit*, vydávat světlo, vyařovat světlo, prosvítat, zářit, oslňovat, planout, plápolat, hořet, sálat, žhnout;

třpytit se, lesknout se, reflektovat, blyskat se, blyštět se, jiskřit, scintilovat, pableskovat, zableskovat,

čardáš, čtverylka, fandango, foxtrot, gagliarda, gavotta, giga, charleston, jitterbug, jive, kvapík, lambada, ländler, letkis, madison, mazurka, menuet, musette, paso doble, pavana, polka, quickstep, rumba, salsa, samba, sarabanda, slowfox, swing, tango, tarantela, twist, valčík, volta, waltz;

adj. *hudební*, muzikální, melodický, libozvučný, polyfonní, kontrapunktický;

klasický, vážný, barokní, klasicistní, romantický, hudebně impresionistický, neoklasicistní;

populární, zábavný, poslechový, náladový, taneční, popový, bluesový, jazzový, synkopovaný, rytmizovaný, bitový, funky;

vokální, operní, zpěvoherní, operetní, chorální, a capella, oratorní, kantátový;

instrumentální, orchestrální, symfonický, sólový.

<365 Melodie, 368 Hudebník>

368 Hudebník

sb. *hudebník*, profesionální hudebník, amatérský hudebník, muzikant, muzikus, interpret, Orfeus, sólista, doprovodný hráč, hudební doprovod, korepetitor, instrumentalista, impovizátor, koncertní umělec, koncertista, koncertní mistr, virtuóz, první houslista, sekundista, člen orchestru, filharmonik, symfonik, jazzman, džezman, bluesman, rocker, bigbíták, heavymetalista, estrádní umělec, hudec, šumař, vrzal, hudlař;

hráč na hudební nástroj, akordeonista, altsaxofonista, bandžista, basista, basklarinetista, baskytarista, bombardonista, bubeník, cembalista, cimbalista, citerista, clavecinista, činelista, dudák, fagotista, flétnista, foukač, fujarista, harfenista, harmonikář, helikonista, hobojsista, hornista, houslista, chromatikář, klarinetista, kobzar, kontrabasista, kornetista, křídlovkář, kytarista, loutnista, mandolinista, perkusista, pianista, klavírista, pištec, pozounista, saxofonista, sopránsaxofonista, tenorsaxofonista, tamburaš, trombónista, trumpeťák, trumpetista, tubista, tympánista, varhaník, violista, violoncellista, xylofonista;

pěvec, minstrel, menestrel, bard, rapsód, skald, trubadúr, truvér, minnesänger, jokulátor, žakér, spielman, skomoroch, guslar, akyn, bajan, pouliční zpěvák, pouliční muzikant;

zpěvák, zpěvačka, zpěvec, písničkář, folkař, choralista, sborový zpěvák, vokalista, chórlista, žalmista, žaltářník, psalterista, madrigalista, kabaretní zpěvák, kabaretiér, kupletista, šantánový zpěvák, šansonier, koncertní pěvec, operní pěvec, pěvkyně, sólista, testo, primadona, diva, duetista;

soprán, mezzosoprán, kontraalt, diskant, alt, kontratenor, tenor, baryton, basbaryton, bas;

sopranista, sopranistka, diskantista, falzetista, altistka, altista, tenorista, barytonista, basbarytonista, basista, kastrát;

skladatel, komponista, operista, symfonik, harmonik, polyfonik, hymnik, hymnista, melodik, melodramatik, kontrapunktik, kontrapunktista, autor skladeb, baladik, džezista, kupletista, madrigalista, virginalista, písničkář, šlágrista, hitmaker, textař, libretista;

dirigent, šéfdirigent, maestro, kapelník, umělecký vedoucí, kantor, frontman, lídr;

hudební těleso, orchestr, komorní orchestr, collegium musicum, ansámbl, hudební skupina, kapela, dechovka, kutálka, šraml;

duo, trio, kvarteto, kvinteto, sextet, septeto, okteto, noneto, one-man band;

vb. *hrát*, houst, koncertovat, muzicírovat, vystupovat, provést, přednést, zahrát, přehrát, odehrát, interpretovat, preludovat, vyluzovat tóny, hrát z listu, doprovázet, provázet, přiznávat, sekundovat, improvizovat, džemovat, nasadit k tanci, hudlařit;

zahrát, vyloudit, drnkat, nasadit tón, spustit, udeřit do strun, táhnout smyčcem, basovat, bubnovat, brnkat, bříňkat, dudat, fidlat, foukat, gajdovat, klimprovat, klinkat, pískat, skřípat, šmidlat, tahat harmoniku, tlouci na buben, troubit, trylkovat, vrzat;

zpívat, pět, zapět, popěvovat, intonovat, vokalizovat, prozpěvovat, pozpěvovat si, notovat si, zanotovat, scatovat, rapovat, trylkovat, tremolovat, jódlovat, zpívat sborem, přizpěvovat, zazpívat, přednést, broukat, fistulovat, krákorat, kvákat, mečet, bučet;

zhudebnit, skládat, složit, napsat hudbu, komponovat, hudebně zpracovat, aranžovat, udělat aranžmá, instrumentovat, harmonizovat, orchestrovat, upravit, transponovat.

<367 Hudba>

369 Hudební nástroj

sb. *hudební nástroj*, instrument, inštrument, drnkadlo, brnkadlo;

mechanický hudební nástroj, automatofon, hudební automat, Aelova harfa, ariston, niněra, flašinet, kolovrátek, kobylka, kobylí hlava, hrací skříň, hrací hodiny, hrací skříňka, orchestrion, panharmonikon, pianola, Disc-Klavier, juke-box, fonograf, gramofon, magnetofon, kazetový přehrávač, CD přehrávač, věž;

nahrávka, gramofonová deska, album, dlouhohrající deska, elpíčko, singl, magnetofonový pásek, audiokazeta, CD, kompaktní disk, kompaktní optický disk, MOD, minidisk, digitální zvuková nahrávka, hudební klip, fonotéka, diskotéka, kazetotéka, hudební archiv;

dechový nástroj, aerofon, foukací nástroj, hranový nástroj, jazýčkový nástroj, plátkový nástroj, dechový nástroj dřevěný, píšťala, Panova píšťala, pikola, flétna, šalmaj, bomhart, serpent, klarinet, hoboj, fagot, kontrafagot, tarogato;

dechový nástroj s mechanickým vháněním vzduchu, harmonium, varhany, vodní varhany, akordeon, tahací harmonika, chromatická harmonika, půltónová harmonika, knoflíková harmonika, klávesová harmonika;

dechový nástroj plechový, žestový nástroj, žestě, nátrubkový nástroj, snížcový nástroj, ofiklejda, eufonium, fonikon, baroxyton, baryton, dudy, tuba, kornet, trubka, trumpeta, křídlovka, trombón, pozoun, helikon, bombardon, basbombardon, saxohorn, lesní horn, lesní roh, basetový roh, anglický roh, saxofon, altsaxofon, tenorsaxofon, barytonsaxofon, sopránsaxofon, suzafon, nafír;

strunný nástroj drnkací, trsací nástroj, barbiton, teorba, chitarrone, citera, psalterium, žaltář, dulcimer, cimbál, harfa, lyra, varyto, loutna, kytara, mandora, mandolína, bendžo, ukulele, sitár, balalajka, domra, bandura, kobza, brač, berde, bisernice, tambura, biwa;

strunný nástroj klávesový, klávesový nástroj, monochord, klavichord, cembalo, clavicembalo, clavecin, spinet, virginal, celesta, kladívkový nástroj, klavír, piano, fortepiano, pianoforte, křídlo, krátké křídlo, čtvrttónový klavír, pianino;

učinit zjevným, odhalit, odhalovat, vyzkoumat, vypátrat, vyslídit, vystopovat, vyštourat, zjevit, vyjevit, ukázat, naznačit, indikovat, prozradit, vyzradit, desavouvat, pranýřovat, odmaskovat, demaskovat, strhnout masku;

odkrýt, odkrývat, rozkrýt, obnažit, poodhalit, poodkrýt, rozhalit, odclonit, odestřít, odhrnout, odklopit, objevit, vykopat, rozvinout, roztáhnout, vyhrnout, vytáhnout, vytasit, vynést na světlo, exponovat;

zviditelnit, zvýraznit, vyzdvihnout, vypíchnout, vynést, zdůraznit, vytknout, položit důraz, podtrhnout, podškrtnout, probarvit, nasvítit, pointovat, vypointovat, učinit středem pozornosti, upozornit na, doporučit pozornosti, umístit do popředí, strkat pod nos, forsírovat;

oznámit, oznamovat, ohlásit, rozhlásit, vyhlásit, zvěstovat, dát na vědomost, zvytrubovat, vybubnovat, veřejnit, uveřejnit, publikovat, publicírovat, proklamovat, propagovat;

stavět na odiv, dávat na odiv, blýsknout se, blýskat se, pyšnit se, chlubit se, honosit se, předvádět se, ukazovat se, producírovat se, ohánět se, vychloubat se, napařovat se, parádovat;

adv. k vidění, k nahlédnutí, jak na přehlídce; *veřejně*, na veřejnosti, před tvář, na kameru, do kamery, přede všemi, in conspectu omnium, in publico; *zjevně*, očividně, nepokrytě, otevřeně, explicite.

<394 Zjevení se, 469 Odhalení, 787 Okázalost>

466 Skrytost

sb. skrytost, ukrytost, neprojevenost, neveřejnost, zastřenost, kradmost, nepozorovanost, nepozorovatelnost, nenápadnost, nepostřehnutelnost, nepostižitelnost, nepostihnutelnost, nepostižlost, nevnímatelnost, nezachytitelnost, imperceptibilita, neviditelnost, nepoznatelnost, latence, latentnost, hibernace, dormance;

tajnost, utajenost, utajení, utajování, zatajení, zatajování, ztajenost, potajemnost, potajnost, pokoutnost, zakrývání, ukrývání, ukrytí, diskretnost, tajníkůkářství, záhadnost, uzavřenost, obskurnost, esoteričnost, okultnost, ilegálnost, hermetičnost;

nevýřčenost, nevyslovenost, mlčenlivost, tichost, nepřímý, implicitnost, tacitnost, inherentnost;

schovanost, zastrčenost, zalezlost, zapadlost, odlehlost, zašitost, utopenost, zahalenost, zakuklenost, maskovanost, maskování;

zákeřnost, záłudnost, plíživost, podvojnost, lstivost, zrádnost, rafinovanost, falešnost, věrolomnost, klamnost, ošidnost, podvodnost, skryté nebezpečí, zakopaný pes, konspirace, tajné pikle, kabala, koluze;

náznak, podtext, subtext, podtón, spodní tón, nepřímý náznak, aluze, annominace, nejasná znička, zaobalená poznámka, narážka, insinuační, dvojsmysl, podvojný smysl, špička, nevyslovená otázka, nemá otázka;

záhada, nejasnost, hádanka, tajemství, arkánium, neznámá, velká neznámá, tajenka, jinotaj;

tajný, tajný detektiv, tajný policista, řízl, tajný spolupracovník, špicl, donašeč, slídl, konfident, tajný agent, agent, špión, pracovník kontrarozvědky, vyzvědač, tajná služba, tajný nepřítel, záškodník, zakuklenec, maskovaný lupič, had na prsou, trojský kůň, pátá kolona, tichá voda, černý vzadu, pan XY;

adj. skrytý, ukrytý, utajený, zatajený, ztajený, neprojevující se, sotva postřehnutelný, nepostižitelný, nepostihnutelný, nevnímatelný, nepostřehnutelný, nepozorovatelný, neviditelný, úkradný, úkradný, latentní, inaparentní, imperceptibilní, krypto-

tajný, tajený, utajovaný, zatajovaný, potajmí, potlačovaný, skrývaný, zahalený, tajemný, tajníkůkářský, důvěrný, diskretní, pokoutný, podzpodsvětí, zákulisní, ilegální, špionážní, esoterick okultní, hermetický;

nevyslovený, nevýřčený, neřečený, zastřený, tichý, spodní, zamlčený, zaobalený, mlčky předpokládaný, vyvozený, vyvozovaný, nepřímý, indirektní, naznačující, připomínající, dvojsmyslný, náznakový, narážkovitý, postranní, implicitní, implikovaný; inherentní, tacitní, subtextový, aluziv *schovaný*, zalezlý, zastrčený, zapadlý, odlehly zašitý, utopený, zahrabaný, zahalený, zakrytý, zakuklený, maskovaný, ozávojevaný, zastřený záv *nepozorovaný*, nepozorovaný, nepovšimnutý nenápadný, neznatelný, nepatrný, nejasný, nezřetel sotva znatelný, kradný;

zákeřný, záłudný, plíživý, zrádný, rafinovaný, falešný, proradný, zrazující, klamný, ošidný;

vb. být skrytý, být ukryt, skrývat se, schovat se, schovávat se, ukrývat se, uklidit se, ztratit se, zmizet vypařit se, nechat se zapírat, být nenápadný, neupozorňovat na sebe, držet se v pozadí, držet se stranou, dělat mrtvého brouka, uchýlit se do ústraní koutkovat se;

plížit se, krást se, plazit se, vkrádat se, vloudit: vetřít se, slídit, číhat, číhat v záloze;

naznačit, naznačovat, chtít naznačit, dělat nará: narážet, insinuuovat, namlouvat, našeptávat, implikovat *adv. v skrytu*, tajně, důvěrně, skrytě, kradmo,

pokradmu, kradí, v zákulisí, v kuloárech, za závojen pod pseudonymem, inkognito, na zapřenou, mezi čty očima, in camera caritatis, sub rosa;

implicite, mezi řádky, nepřímý, zaobaleně.

<373 Neviditelnost, 468 Tajemství, 470 Skrýv.

467 Informace

sb. informace, zpráva, údaj, údaje, data, vědomosti, znalosti, obeznámenost, novina, novinka, skutečnosti fakta, statistika, generálie, masová informace, obrazo informace, vstupní informace, input, výstupní inform output, důvěrná informace, bit, baud, Bd;

sdělení, hlášení, raport, vzkaz, zvěstování, výpověď, prohlášení, referát, bulletin, komuniké, úřec zpráva, úřední oznámení, komunikát, dementi, desave poselství, depeše, telefonát, telefon, tisková zpráva, nejnovější informace, žhavá novinka, drobnička, písemné sdělení, dopis, psaní, list, heroida, líbesbríf, telegram, dálnopis, telex, fax, email;

falešná zpráva, nezaručená zpráva, zvěst, zkazka fáma, báchorka, pověst, povídačka, tlach, chýr, šeptan parola, bluf, kachna, sólokapr;

informování, sdělování, šíření, rozšiřování, předávání zpráv, zpravodajství, přenášení, přenos, přenos dat, komutace zpráv, vysílání, roznáška, rozoslání, distribuce, oběh, kolportáž, tamtamy, poskytování informací, donášení, udavačství, denunciacie, konfidentství;

komunikace, komunikační proces, komunikační al oznámení, divulgace, sdělení, hlášení, ohlášení, vyhláška, relace, telekomunikace, varování, upozornění udání, výstraha, instrukce, pokyn, příkaz, instruktáž;

náznak, tip, echo, hláška, avízo, slovo, hles, narážka, vodítko, stopa, klíč, záchytný bod, rada;

zpravodaj, zpravodatel, reportér, dopisovatel, korespondent, relátor, referent, mluvčí, spíkr, posel, poslíček, poselák, posílák, listonoš, listák, pošťák,

poštovní doručovatel, kurýr, běžec, rajtknecht, štafeta, Merkur;

informátor; informant, konfident, denunciant, agent, tajný agent, superagent, špion, fízl, špicl, udavač, donašeč, práškač, bonzák, bomzák, žalobníček, sykofant, nejmenovaný zdroj, tajný pramen, šeptanda, šuštanda, jedna paní povídala, tichá pošta;

mluvka, hovora, hovorka, povídálek, kecal, žvanil, tlachal, pleska, švitora, slepičí prdelka, treпка, brepta;

adj. *informativní*, informační, poučný, poučlivý, osvětlující, instruktivní, instrukční, vzdělávací, naučný, nápomocný, pomocný, užitečný;

sdílný, sdělný, sdělovací, dorozumívací, komunikativní, plný novinek, hovorný, hovořivý, řečný, výřečný, mluvný, mnohomluvný, povídavý, upovídáný, rozpovídáný, měkkohubý, ukecaný, užvaněný, rozprávný, žvanivý, štěbetavý, klepavý, klevetivý;

informovaný, instruovaný, zpravený, zásobený zprávami, znalý, zasvěcený, obeznámený, poučený, gramotný, v obraze, au courant;

vb. *informovat*, seznámit, obeznámit, zpravovat, zpravit, referovat, sdělovat, sdělit, poskytovat údaje, dát informace, říct co je nového, zasvětit do situace, dát áčko;

vyrozumět, dát vědět, podat zprávu, napsat, dopisovat si, korespondovat si, telegrafovat, kabelovat, faxovat, telexovat, emailovat, signalizovat, poslat posla, poslat poštovního holuba;

instruovat, osvětit, poučit, ponaučit, vyložit, poskytnout poučení, dát pokyny, dát instrukce, dát návod, navést, školit, vyškolit, varovat, upozornit, radit, poradit;

oznámit, dát na vědomost, dát na vědomí, komunikovat, předat, vyřídit, vykládat, podat, podávat, tradovat, rozšířit, rozhlásit, roztrušovat, pustit na veřejnost, vysílat, vypustit, vyvěsit, cirkulovat, dát do oběhu, zveřejnit, obíhat, kolovat, avizovat;

provalit se, proniknout na veřejnost, dostat se na veřejnost, dostat se ven, vyplout na povrch, vyjít na světlo, vyjít najevo;

povědět, vyjevit, obnažit, odhalit, prozradit, vyzradit, říci, nenechat si pro sebe, prozradit tajemství, podřeknout se, prořeknout se, uřeknout se, ukecnout se, problebnout se, prohlésnout se, plácnout, vyžvanit, vybreptat, vykecat, vycinkat, vycintat, vykokrhat, vytrousit, pustit si hubu na špacír, pustit si jazyk na špacír, jít se všim na krám;

žvanit, řečnit, povídat, vykládat, kecat, rozpovídat se, vykecávat se, rozvázat;

udat, udávat, donášet, nařknout, učinit udání, denuncovat, prásknout, bonznout, shodit, zpívat, zradit, žalovat;

být informovaný, mít přehled, být v obraze, vědět o co jde, vědět o co kráčí, vědět která bije, mít v malíčku, být au courant, vyznat se;

adv. *pro informaci*, na vědomí, ad informandum.

<471 Uvěřování, 472 Zpráva, 473 Komunikace>

468 Tajemství

sb. *tajemství*, tajemno, tajnost, tajnůstka, taj, tajemství, tajnice, závoj tajemství, rouška tajemství, záhada, hádanka, rébus, arkánium, mysterium, mystérie, sekret;

tajemnost, tajuplnost, ztajenost, záhadnost, nejasnost, skrytost, zakuklenost, neprobádatelnost, neprobádatelnost, neprůhlednost, nevyzpytatelnost, nevyzpytnost, nevyzpytnost, pythičnost, rébusovitost, sfingovitost;

hádkanka, šaráda, rébus, hlavolam, jinotaj, kód,

šifra, tajné písmo, šifrování, šifrovaná zpráva;

utajenost, utajení, zatajení, tajeň, zatajování,

zamlčení, ukrytí, krytí, stupeň utajení, cenzura,

informační embargo, zákaz zveřejnění, zatemňování,

dezinformace, utajovaná skutečnost, bankovní tajemství,

listovní tajemství, služební tajemství, státní tajemství,

úřední tajemství, zpovědní tajemství, veřejné tajemství;

zachovávaní tajemství, mlčenlivost, nesdílnost,

diskrétnost, důvěrnost, soukromí, rezervovanost,

taktnost, nemluvnost, málomluvnost, skoupost na slovo,

zamlklost, zdrženlivost, zdržlivost, uzavřenost,

odměřenost, upjatost;

tajivost, tajnůstkářství, tichošlapství,

tichošlápkovství, tajnostlivost, tajnosnubnost, kradmost,

podloudnost, pokoutnost, nenápadnost, prohnanost,

mazanost, rafinovanost, záludnost, lstivost;

tajnůstkář, tajemnůstkář, tichošlápek, pokoutník,

opatrník, tichá voda, tajemný neznámý, tajný agent,

mystik, orákulum, sfinga;

adj. *tajemný*, záhadný, záhaduplný, tajuplný,

tajuplný, tajivý, hádkankový, hádkankovitý, zahalený

tajemstvím, obestřený rouškou tajemství, arkánní,

enigmatický, mysteriózní, mystický, orakulózní,

rébusovitý, šarádovitý;

nejasný, temný, tmavý, neprobádatelný,

neprobádatelný, neznámý, neidentifikovaný,

neprůhledný, nesrozumitelný, nesvětlý, šerý, šerosvitný,

šerotajný, nevyzpytatelný, nevyzpytný, nevyzpytný,

pythický, sfingovitý, sibiylinský, okultní;

tajný, utajovaný, utajený, přísně tajný, top secret,

důvěrný, konfidenční, neveřejný, veřejnosti

nepřístupný;

skrytý, tajený, tajnostný, tajnotajný, potajmý,

zatajený, skrývaný, zastřený, zahalený, zakuklený,

pokoutný, zákulisní, kabinetní, anonymní, kradmý,

pokradmý, úkradmý, úkradný;

pokoutní, podloudný, podvodný, lstivý, nelegální,

ilegální, záludný, falešný, neupřímný, prohnaný,

mazaný, rafinovaný, zrádný;

tajnůstkářský, tajemnůstkářský, uzavřený, nesdílný,

samotářský, mlčenlivý, mlčenlivý jako hrob,

rezervovaný, zdrženlivý, málomluvný, nemluvný,

skoupý na slovo, nekomunikativní, sám pro sebe,

soukromý, privátní, diskretní, taktní;

vb. *mít tajemství*, zachovat tajemství, podržet si

tajemství, neprozradit, nevyzradit, držet v tajnosti, mít

pod kloboučkem, držet pod pokličkou, držet jazyk za

zuby, udělat si uzel na jazyku, nechat si pro sebe,

nevyžvanit, nevykecat, nevykvákat, být jako hrob;

tajit, zatajovat, utajovat, tutlat, krýt, zatajit,

zamlčet, popřít, zapírat, cenzurovat, uvalit informační

embargo, zatušovat, dezinformovat, nevyjádřit se,

nekomentovat, zadržet, držet za lubem, nechávat si za

lubem, umlčet, dusit, dát roubík, zcapat ústa;

skrýt, zakrýt, ukrývat, zahalovat, zastírat, zastílit,

kuklit, maskovat, zamaskovat, zamést pod koberec,

snažit se zahrát do autu, tajnůstkařit, oddávat se

tajnůstkářství, dělat já nic já muzikant;

adv. *tajně*, skrytě, tiše, potají, pokoutně, v skrytu,

v tichosti, neveřejně, s vyloučením veřejnosti, za

zavřenými dveřmi;

důvěrně, privátně, soukromě, mezi námi, inter nos,

mezi čtyřma očima, pod pečeti mlčení, sub rosa, in

camera caritatis, pro doma suo, pro domo mea, tète à tète

tajnůstkářsky, tajuplně, augursky.

<466 Skrytost, 505 Nejasnost>

isteği duymak. özlemek.

görev is. 1. Bir nesne veya bir kimsenin yaptığı iş. 2. İş görme yetisi, fonksiyon. 3. Resmî iş, vazife: "Cavî Bey, görevi ona verdiği gün, Abdi Bey çok sevmişti." -A. İlhan. 4. *dbl.* Bir cümlede bir dil biriminin öbür birimlerle ilişkisi aracılığıyla yerine getirdiği iş. 5. *fizy.* Bir organ veya hücrenin yaptığı iş. 6. *mat.* Bir değer başka değerlerle olan ilişkisi. **görev almak** bir görevde bulunmak, bir görevi üstlenmek: "Hâkimler ve savcılar kamunda belirtilenlerden başka, resmî ve özel hiçbir görev alamazlar." -Anayasa. **görevden** (veya **görevinden**) **ahlmak** 1) bulunduğu görevden çıkarılmak, işine son verilme, azlolunmak; 2) bulunduğu makama ait sorumlulukları üzerinden alınmak. **görevden** (veya **görevinden**) **almak** 1) bir görevliyi işinden ayırıp açıkta bırakmak, çıkarmak, azletmek; 2) bulunduğu makama ait sorumlulukları elinden almak. **görevden** (veya **görevinden**) **ayrılmak** yapmakta olduğu işi bırakmak: "Cumhurbaşkanının geçici olarak görevinden ayrılması hâllerinde Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı vekillik eder." -Anayasa. **görevden uzaklaştırmak** yapmakta olduğu görevi üzerinden almak, el çektirmek.

→ **ek görev, son görev, vatani görev**

görevcilik, -ği is. psikol. İşlevcilik.

görevdaş sf. 1. Birlikte görev yapan. 2. Aynı görevi yapan.

görevdaşlık, -ğı is. fizy. 1. Bir görevin yerine getirilmesi için birkaç organın birlikte çalışması durumu, sinerji. 2. Bir işi yapmak ve sonuçlandırmak için varılan ortak istek, güç, sinerji.

görevlendirilme is. Görevlendirilmek işi.

görevlendirilmek (-e) Görev verilmek, tavzif edilmek: "Türkiye Büyük Millet Meclisi üyeleri, yürütme organının teklif, inha, atama veya onamasına bağlı resmî ve özel herhangi bir işle görevlendirilemez." -Anayasa.

görevlendirme is. Görevlendirmek işi.

görevlendirmek (-i, -le) Birine bir görev vermek, vazifelendirmek, tavzif etmek.

görevlenme is. Görevlenmek işi veya durumu.

görevlenmek (msz) Görev almak.

görevli sf. 1. Görevi olan, vazifeli: "Herkesi kendisine hizmetle görevli sanırdı." -Ç. Altan. 2. *is.* Resmî görevi olan kimse, me-

mur.

→ **araştırma görevlisi, fren görevlisi, güvenlik görevlisi, öğretim görevlisi, sağlık görevlisi, temizlik görevlisi**

görevlilik, -ği is. 1. Görevli olma durumu, memurluk. 2. Resmî iş.

görevsel sf. Göreve ilişkin, görevle ilgili.

→ **görevsel dil bilimi**

görevselcilik, -ği is. İşlevcilik.

görevsel dil bilimi is. db. Kelimeleri cümle içinde yükledikleri görev bakımından inceleyen dil bilimi.

görevsiz sf. Bir görevi bulunmayan.

görevsizlik, -ği is. Bir görevi bulunmama durumu.

→ **görevsizlik kararı**

görevsizlik kararı is. huk. Yargımcı bir davada mahkemeyi yetkisiz bulması.

görgü is. 1. Bir toplum içinde var olan ve uyulması gereken saygı ve incelik davranışları, terbiye: "İçinde yaşadığımız aynı çevre, aynı görgü, beni tamıyla onlara benzetmiyor." -O. C. Kaygılı. 2. Bir kimsenin, yaşayarak ve deneyerek elde ettiği birikim, deneyim. 3. Görmüş olma durumu: *Görgü tanığı.*

→ **görgü fukarası, görgü kuralları, görgü tanığı**

görgücülük, -ğü is. fel. Deneycilik.

görgü fukarası sf. Görgüsü az veya iyi olmayan (kimse): "Görgü fukarası insanlara karşı gaddar olmayan bir aletisi vardı." -Ç. Altan.

görgü kuralları ç. is. sos. Bir toplumda veya toplulukta, davranışların dış biçimlerini denetlemeye yönelik olan kuralları bütünü, adabımuâşeret.

görgülenme is. Görgülenmek işi veya durumu.

görgülenmek (msz) Görgülü duruma gelmek.

görgülü sf. Görgüsü olan: "Bildiyini iyi bilen, görgülü, kendine güveni tam olan bir erkekti." -N. Cumalı.

görgülüce zf. (görgülü'ce) Görgülü bir biçimde.

görgüsüz sf. Görgüsü olmayan: "Mağazalar, görgüsüz yeni zenginlerin zevklerine uygun, yemek odası takımları ile doldurmuşlardı vitrinlerini." -N. Cumalı.

görgüsüzce sf. (görgüsü'zce) 1. Görgüsüz bir biçimde olan: "Bundan ötürü de hâllerinde

görgüsü'zce bir çalım, budalaca bir durum sezilir." -H. Taner. 2. *zf.* Görgüsüz bir biçimde.

görgüsüzlük, -ğü is. Görgüsüz olma durumu veya görgüsüzce davranış.

görgü tanığı is. Olayı gören kimse.

görk is. hlk. Güzellik, gösteriş.

görkem is. Göz alıcı ve gösterişli olma durumu, gösteriş, debdebe, ihtişam, tantana, haşmet, şatafat.

görkemli sf. 1. Büyüklüğü, görüntüsü ve güzelliğiyle görenleri etkileyen, gösterişli, göz alıcı, haşmetli, mulhüşem, anıtsal: "Şirazlılar, Sadi ile Hafız'ın amsına görkemli birer anıtı kabir yapmışlardı." -N. Cumalı. 2. İri yapılı, iyice serpilmiş.

görkklü sf. hlk. Güzel, gösterişli: "Üstünde, içeri doğru, büyük ve görkklü bir yarım ay bükülür." -S. Birsal.

görme is. Görmek işi, rüyet.

→ **görme açısı, görme engelli, görme gözesi, görme hücreci, sonradan görme**

görme açısı is. fiz. Bir cismin iki ucundan gelen ışınları gözün görme merkezinde meydana getirdiği açı.

görmece zf. Görmek şartıyla.

görme engelli sf. Görme duyusu olmayan (kimse), görmez, gözsüz, kör, âmâ.

görme engellilik, -ği is. Görme engelli olma durumu, körlük, âmâlık.

görme gözesi is. zool. Petek gözü oluşturan çok sayıda hücreden her biri.

görme hücreci is. Görme gözesi.

görmek, -ür (-i) 1. Göz yardımıyla bir şeyin varlığını algılamak, seçmek: "Merdivenin başındaki paravanın arkasında garip bir sahne gördüm." -A. Gündüz. 2. Anlamak, kavramak, sezmek: "Türk iradesinin ne demek olduğunu da sen göreceksin." -R. E. Üneydin. 3. Yanına gidip konuşmak: *Bugün müdürü göreceğim.* 4. Bir şey hakkında bir yargıya varmak, değerlendirmek. 5. Belirtti bir zamanın içinde bir olaya tanık olmak, yaşamak: "Hangi memleketeye gütsek, resmî makamlar kadar halkın da rağbetini görürdük." -F. R. Atay. 6. Yapmak, etmek: *İş görmek. Masraf görmek.* 7. *(-den, -i)* Kendisine yapılmak, bir davranışla karşılaşmak, maruz kalmak. 8. *(-den)* Almak: *Birinden ders görmek.* 9. Bir şeye erişmek: *Cebi para görmek. Yardım görmek.* 10. Çok değer vermek: *Gözü yalnız parayı görüyor.* 11.

Bir işleme uğramak: *Teftiş görmek. Tedavi görmek.* 12. Yüzü bir yöne doğru olmak, bakmak: *Ev güneş görüyor.* 13. Ziyaret etmek. 14. Karşılaşmak, rastlaşmak. 15. Gözlerin görmediği durumlarda başka duyu organlarıyla algılamak: *Körler parmaklarıyla görürler.* 16. Sahne olmak, geçirmek: *Bu ova çok savaş gördü.* 17. Saymak, herhangi bir şey gibi görmek. 18. Gezmek: "Buraları o kadar güzel ki, biz buradayken gelip görmezsen, sonradan belki bir daha hiç gelip görmezsin." -N. Cumalı. 19. *tkz.* Vermek: *Madem ikramiye kazandın, bizi de gör.* 20. *sp.* Karşı oyuncunun yapacağı vuruşu önceden kestirip ona göre durum almak. **gör** (veya **gürürsün**) "anla, gör" anlamında tehdit etmek için söylenen bir söz: "Birini çağırıp o güvercinleri vereyim de sen de gör." -M. Ş. Esenal. **gür bak** "gürürsün, göreceksin" anlamlarında kullanılan bir söz. **göreceği** (veya **göresi**) **gelmek** görmek isteğini duymak, özlemle görmek istemek, özlemek: "Peki ama, sen Paşa babanı çok severdin ... göreceğin gelmedi mi?" -R. N. Güntekin. **göreyim seni** 1) sende başarılı sonuçlar bekliyorum: *Haydi göreyim seni, bu işi yapiver.* 2) "sen bunu yaparsan karşılığın da görürsün" anlamında tehdit yollu bir söz. **görme!** aşırılık anlatan bir söz: "Evi görme, yüreğin yanar dediler." -M. Ş. Esenal. **görmemek** bir iş hiç yapılmamak: "Köşk kim bilir ne kadar zamandan beri su, süpürge görmemişti." -Y. K. Karaosmanoğlu. **görmezden gelmek** görmemiş gibi yapmak, farkında değilmişçesine davranmak: "Sürücüler kanlar içinde baygın yatan kadını ona eğilmiş yaralı kocasını görmezden gelip geçiyorlar." -H. Taner. **görmedige** (veya **görmemişçe**) **dönmek** 1) tam bir sağlığa kavuşmak; 2) başından geçmemiş gibi olmak: "Bir saniye içinde hasret ve firakati hiç görmemişçe dönersiniz." -R. N. Güntekin. **görüp göreceği rahmet** bu göreceği iyiliğin bütünü, göreceği tek iyilik: "Ağz tadı ile oynanan futbolu gördük, ama görüp göreceğimiz rahmet de bu kadarmış." -B. R. Eyuboğlu. **(birini) görüp gözetmek** korumak, yardım etmek, mukayyet olmak. ...-maya veya ...-meye **görsün** (veya **gör**) söz konusu eylemin doğuracağı sonuca kesinlik kazandırmak için kullanılan bir söz: *Aklına esmeye görsün, yoksa yapmadan duramaz.*

→ **uzgören, güngörmez, güngörmüş, ırakgörü, içgörü, midgörü, uzgörü**

görmemezlik, -ği is. Görmezlik. **görmemezliğe gelmek** görmemiş gibi davranmak: "Uzaktan biri reise işaret etti. Reis görmedi yahut görmemezliğe geldi." -M. Ş. Esendal. **görmemezlikten gelmek** görmemiş gibi davranmak, aldurmak: "O kızı gördü ama, kız onu görmemezlikten geldi." -O. C. Kaygılı.

görmemiş sf. Birdenbire ulaştığı iyi duruma uymayan, görgüsüzce davranan. **görmemişin oğlu olmuş (çekmiş, çükünü koparmış) kaba görgüsüz** kimse ummadığı bir şeyi elde ettiğinde ne yapacağını şaşırır.

görmemişlik, -ği is. Görmemiş olma durumu veya görmemişçe davranış: "Görmemişliği, açgözlülüğü sonra sonra ortaya çıktıkça ondan sıdki sıyrılmaya başlamıştı." -H. Taner.

görmez sf. Görme engelli.

görmezlik, -ği is. Görmemiş gibi davranma, görmemezlik. **görmezlikten gelmek** görmemiş gibi davranmak: "Dayı Remzi, Salih'e kurpılan gözü görmezlikten geldi." -S. F. Abasıyanık.

görmüş sf. Görme işini yapmış olan.

→ **görmüş geçirmiş, güngörmüş, sonradan görmüş**

görmüş geçirmiş sf. Görgülü, geçmişte iyi günler yaşamış, güngörmüş, deneyimli: "Onlar kişizade, görmüş geçirmiş bir ailedir." -H. Taner.

görmüşlük, -ğü is. Bir şeyi görmüş olma durumu: *Bu adamı görmüşlüğü var.*

→ **görmüşlük duygusu, güngörmüşlük, sonradan görmüşlük**

görmüşlük duygusu is. psikol. Kişinin, yeni bir yaşantıyı eskiden de yaşamış olduğu yolundaki duygusu.

görsel sf. Görme ile, görme duyusuyla ilgili, görmeye dayanan.

→ **görsel etkileme, görsel-ışitsel, görsel-ışitsel çağrışım, görsel sanatlar**

görsel etkileme is. Görme yoluyla etkileme yöntemi.

görsel-ışitsel sf. Görme ve işitme duyularıyla ilgili olan, odyovizüel.

→ **görsel-ışitsel çağrışım, görsel-ışitsel eğitim**

görsel-ışitsel çağrışım is. eğt. Görme ve işitme duyularına dayalı olarak oluşan çağrışım.

görsel-ışitsel eğitim is. eğt. Basılı eğitim ge-

reçlerinin yanında genellikle görme ve işitme duyularına yönelik gereçlerden yararlanılarak yapılan eğitim.

görsel sanatlar ç. is. Resim, oymacılık, heykelticilik, mimarlık vb. sanatlar, plastik sanatlar.

görü is. 1. Görme yetisi. **2.** Bir yerin çevreyi görme özelliği, nezaret: *Buranın görüsü geniş.* **3. fel.** Dolaysız kavrama, birden kavrama.

→ **hoşgörü, içgörü, öngörü, sağgörü**

görücü is. Evlenmek isteyen erkek için kız görmeye giden kimse, dünür: *"Zengin olduğumuz için görücüler, bizim bu uzak köşke gelmekten usanmıyorlar."* -Ö. Seyfettin. **görücü gitmek** evlenecek erkek için kız görmeye gitmek. **görücüye çıkmak** evlenmesi söz konusu olan kız görücüye görünmek: *"Onu indirmek, görücüye çıkmaya razı etmek için, başta hamimne olmak üzere bütün ev halkı ağacın altında durdu, yalvardı."* -H. E. Adıvar.

görüçülük, -ğü is. Görücünün yaptığı iş: *Görüçülüğe gitmek.*

görükmek bk. gözükmek.

görülmek is. Görülmek işi.

görülmek (nsz) 1. Göz yardımıyla bir şey, bir varlık algılanmak, seçilmek. **2.** Gereken iş yapılmış olmak: *İşimiz kolayca görüldü.* **3.** Bir şeyin bulunduğu anlaşılmaq, karşılaşılmak, rastlanmak: *"Yıllarca görülmemiş bir dostu kucaklar gibi hemşiresini öptü."* -P. Safa.

→ **öngörülmek**

görülmemiş sf. O güne kadar karşılaşılmamış, şaşılacak nitelikte olan: *Görülmemiş bir olay.*

görülmemişlik, -ği is. Görülmemiş olma durumu.

görüm is. Görme yetisi: *Trahom hastalığı, tedavi edilmezse, görümü yok etmeye kadar varabilir.*

→ **iç görüm, mide görüm**

görüme is. (görü/mce) Bir kadının kocasının kız kardeşi.

görümcelik, -ği is. Görümce olma durumu. **görümcelik yapmak (veya etmek)** görümce geline kötü davranmak.

görümlük, -ğü is. **1.** Yalnız görülmek için konulan nesne. **2.** Nişanlanan kıza, ilk kez görmeye gidildiğinde erkek tarafından takılan veya verilen armağan.

→ **yüz görümlüğü**

görümsetme is. sin. ve TV 1. Sinema filmlelerinden kesilmiş bölüm. **2.** Ekrandaki müzik programlarında arka zemin olarak hazırlanmış görüntüler, klip.

görüme is. Perspektif.

görüğü is. fel. Duyularla algılanabilen her şey, fenomen, **numen** karşıtı.

→ **görüğü bilimi**

görüğü bilimi is. fel. Algılanan görüngeler öğretisi, olay bilimi, fenomenoloji.

görüğücülük, -ğü is. **fel.** Gerçek olanın yalnızca görüngüler olduğunu öne süren görüş, olaycılık, fenomenizm.

görüme is. Görünmek işi: *"Sabaha karşı Sevgi odaya girdiğinde gelişini duydu ama, uyur gibi görünmeyi doğru buldu."* -N. Cumalı.

görünmek (nsz, -e) 1. Görülür duruma gelmek, görülür olmak, gözükmek: *"Kapıda Eda Hanım göründü ve ona hatırlı sordu."* -P. Safa. **2.** İzlennim uyandırmak: *"Üzgün ve yorgun görünüyordu."* -H. Taner. **3.** Benzemek, görüntüsünde olmak. **4. (-e) mec.** Azarlamak: *Çocuk pek azdı, biraz görünürver.* **5. (-e) mec.** Gözdağı vermek. **görüdü Sivasın bağları** umutla beklenen sonuç ters yönde gelişti. **görünen köy kılavuz istemez** ne kadar gizlense de gerçekler ortadadır.

görünmez sf. Görünmeyen, beklenmeyen. **görünmez olmak** gözden kaybolmak: *"İşte önümüzdeki sırtlar görünmez oldu."* -R. H. Karay.

→ **görünmez kaza**

görünmez kaza is. Hiç umulmadık zamanda, umulmadık biçimde olan kaza.

görünmezlik, -ği is. Görünmez olma durumu.

görüntü is. 1. Gerçekte var olmadığı hâlde varmış gibi görünen şey, hayalet. **2.** Herhangi bir nesnenin merceğe, ayna vb. ile oluşturulan biçimi, hayal. **3.** Manzara. **4. fiz.** Herhangi bir nesnenin merceğe, ayna vb. araçlarla oluşturulan biçimi, hayal. **5. mat.** Sayı doğrusu üzerinde bir sayıya karşı gelen nokta. **6. sin. ve TV** Bir film üzerinde sıralanmış resimlerin gösterici yardımıyla ekrana art arda düşürülmesi sonunda hareketin yeniden kurulmasıyla ortaya çıkan görünüş, görüntülük üzerindeki hareketli resimler bütünü.

→ **ardıl görüntü, ardışık görüntü, pozitif**

görüntü

görüntüleme is. Görüntülemek işi.

görüntülemek (-i) Belirli bir konuyu buna en yakın görüntüler içinde tasarlamak, yaratmak, gerçekleştirmek.

görüntüleyici is. Görüntülemeyi sağlayan alet.

görüntülük, -ğü is. **sin. ve TV** Ekran.

görüntüsel sf. Görüntüye dayanan: *"Her yanının hem görüntüsel hem manevi bir bütünlüğü vardır."* -H. Taner.

görünüm is. 1. Bir şeyin dıştan bakıldığında görünen biçimi, görünme durumu, görünüş, manzara. **2. dbl.** Görünüş.

→ **genel görünüm, sorulu görünüm, geçmiş zaman görünümü, gelecek zaman görünümü, geniş zaman görünümü, sürerlik görünümü, yapmacık görünümü**

görünümlü sf. Görünümü olan.

→ **genel görünümü**

görünür sf. 1. Görünen, gözle görülebilen. **2. mec.** Belli, apaçık göze çarpan.

görünürde zf. Dıştan bakınca, görünüşe göre, ortada, meydana: *Çok para harcadığı hâlde görünürde bir şey yok.*

görünürlüklerde zf. Ortalıkta, meydana.

görünürlük, -ğü is. Görülebilir bir şeyin niteliği: *"Sen bir yanında Fevzi Paşa, bir yanında İsmet Paşa ... üç genç subay görünürlüğünde oturdunuz."* -R. E. Ünaydın.

görünüş is. 1. Gözün ilk bakışta veya zihnin dolaysız olarak algıladığı şey. **2.** Gerçeğe uymayan dış görüntü, zevahir: *Görünüşe aldandırmamalı.* **3.** Bulunulan bir yerden görülebilir alan, görünüm, manzara: *"Van gölüne görünüşü eşsizdi."* -N. Cumalı. **4. dbl.** Fiillerin belirttiği oluşların süresi, gelişmesi ve bitmesiyle ilgili bütün biçimleri kapsayan dil bilgisi kategorisi: *Atıldı atılacak, düştü düşecek; gelmiş olmak, gidecek olmak. görünüş almak* gibi, benzer görünmek. **görünüşi kurtarmak** zevahiri kurtarmak.

görünüşte zf. Dıştan görüldüğüne göre, görünene inanmak gerekirse, görünene bakılırsa: *Görünüşte iyi bir çocuk.*

görüş is. 1. Gözle bir şeyi algılama yetisi. **2.** Cezaevi ve hastanede yapılan ziyaret. **3. mec.** Bir olay, varlık veya düşünce üzerinde varılan yargı, fikir. **görüş bildirmek** bir konuda elde edilen düşünce ve deneyimleri vermek.

yaralı iki erin geriye alınmalarına göz kulak oluyordu." -A. İlhan. 2) görme, işitme yoluyla bilgi edinmeye çalışmak. **göz süzmek** baygın ve anlamlı bakmak: "Bir göz süzmeler, bir gülmemeler, bir kırılıp dökülmeler..." -Y. K. Karaosmanoğlu. **göz var, izan var** bir şeyin göz ve akıl yoluyla anlaşılacağı anlatan bir söz: "... bu kadar olmaz. İnsanda göz var, izan var!" -M. Ş. Esendal. **göz yıldırmak** gözünü korkutmak. **göz yummak** *hlk.* 1) görmezlikten gelmek, hoş görmek, bağışlamak: "Vaadime sadık kalırım, fakat inzibatsızlığa göz yummak olamaz." -R. N. Güntekin. 2) umudunu kesmek, umutsuzluğa düşmek. **göz yummak 1** hiç uyumamak; 2) hoş görmemek, bağışlamamak. **gözden çıkarmak** bir mal, para, değer yargısı vb. maddi veya manevi varlığın elden çıkarılmasını kabul etmek: "Bir yemek için iki, bir kahvaltı için de bir saati gözden çıkarmanız gerek." -H. Taner. **gözden düşmek** (veya **düşürmek**) sevgi ve ilgiyi yitirmek (veya yitirtmek): "Muhtarın oğlu bu hasta köpeklerle düşman olduğu gündün beri gözümde düştü." -S. F. Abasıyanık. **gözden geçirmek 1** okumak: "O günkü gazeteleri gözden geçirdi." -F. R. Atay. 2) nitelikli anlamak için bir şeyin her yanına bakmak, incelemek, muayene etmek: "Akşam hazırlanmış sofrayı gözden geçirmek için odasından çıktı." -A. Kutlu. 3) araç, motor vb.nin çalışıp çalışmadığını incelemek, denemek, denetlemek. **gözden gönülden çıkarmak** hiç önem vermemek, ilgisini kesmek: "Şimdi, artık gözünden ve gönülünden çıkardığı bu adamın her şeyi onun için müsavi idi." -R. N. Güntekin. **gözden irak olan gönülden de irak olur** ayrı düşenlerin arasındaki sevgi de zamanla azalır: "Elbette tanıyamazsınız, çünkü gözden irak olan gönülden de irak olurmuş." -O. C. Kaygılı. **gözden kaçırmak** dalgınlıkla görmemek: "Hasan Efendi, en hafif bir gölgeyi gözünden kaçırmıyordu." -H. R. Gürpınar. **gözden (veya gözünden) kaçmak** görülmemek, farkına varılmamak: "Nasıl gözünden kaçmış... Demek sizi sıkıntı ha..." -M. Ş. Esendal. **gözden kaybetmek** görünmemek, ortadan çekilip gitmek: "Mektepten sonra birbirimizi gözden kaybetmiştik." -R. N. Güntekin. **gözden kaybolmak** ortadan çekilmek veya görünmez olmak, kaybolmak: "Vakta ki gece mehtaba çıktılar. Senihe ile Faik Bey uzun bir müddet gözden kayboldular." -Y. K. Karaosmanoğlu. **göz-**

den nihan olmak gözden kaybolmak: "Ni-hayet yıkık bir kuluibe civarında gözden nihan oldular." -R. N. Güntekin. **gözden (veya gözünden) sürmeyi çalmak** (veya **çekmek**) hırsızlıkta çok becerikli, çok usta olmak. **gözden uzaklaşmak** ayrılıp başka yere gitmek, görünmez olmak. **gözden uzak tutmak** önem vermemek, arka plana itmek: "Çıkarlarını gözettiği sınıfı gözden uzak tutmak, adını andırılmamak isterler. Göze almak gelebilecek her türlü zararı ve tehlikeyi önceden kabul etmek: "... yerine çocukları için her fedakârlığı göze almış gayretli bir aile babası çıktı." -R. N. Güntekin. **göze batmak 1** aşırı derecede görünür olmak: "Karacaahmet'in koyu servileri bulutsuz ufukta nefis bir leke hâlinde göze batıyordu." -H. Taner. 2) tedirgin etmek, uygunsuz veya yakışıksız görünmek; 3) çekememezliğe yol açmak. **göze çarpmak** dikkati üzerine çekmek: "Evin nizamında Türk kadınlarının vakur zarafeti göze çarpar." -O. S. Orhon. **göze diken olmak** göze batmak. **göze gelmek** birisine nazar değmiş olmak. **göze girmek** davranış ve yetenekleriyle ilgi ve önem kazanmak: "Bu müddet içinde göze girmek, göze girip de takadma yer almak için canını dişine takarak didinir durur." -H. Taner. **göze görünmek** belli, açık olmak. **göze görünmemek 1** ortaya çıkmamak, ortalıkta dolaşmamak, saklanmak; 2) kendisi var olduğu hâlde göz onu görememek; 3) değersiz olmak. **göze yasak olmaz** bir kimseye veya nesneye bakılmasını kimse önleyemez. **gözle görülür, elle tutulur hâle gelmek** çok açık bir biçimde görülmek, herkes tarafından bilinmek: "Haksızlık, rüşvet, gözle görülür, elle tutulur hâle gelmişti. gözle yemek 1) bir şeye çok istekle ve dik dik bakmak; 2) göz değdirmek: Çocuğu gözle yediler. gözler önüne serilmek görülmek, bütün çıplaklığıyla ortaya çıkmak. gözler önüne sermek açıklamak, sergilemek, göstermek, tanıtmak: Adı duyulmamış, şüri bilinmeyen gençleri tutar, gözler önüne sererdi. gözleri bayılmak uykusu, istek vb. bir durum gözlerinden belli olmak. gözleri berraklaşmak bakışları daha canlı ve parlak olmak: "Çocukluğuna ait bazı hatıralarını söylerken, gözleri berraklaşıyordu." -R. N. Güntekin. gözleri buğulanmak (veya bulutlanmak) gözleri yaşararak çevreyi bulanık görmek. gözleri çalkamak çalkamak (olmak) ateşli hastalık veya öfkeden gözleri kızarmış ve parlamış

(olmak): "Avuçları ateş gibi, fersiz gözleri çalkamak çalkamak dört dönüyordu." -H. E. Adıvar. gözleri çukura gitmek (veya kaçmak) aşırı yorgunluktan göz çevresi karararak veya çökmek: "Genç yakışıklı yüzü solmuş, gözleri çukura kaçmıştı." -Y. Kemal. gözleri dolmak (veya dolu dolu olmak) ağlayacak kadar duygulanmak: "Bu insanlık karşısında Fasarya'nın gözleri dolu dolu olmuş, utanmasa hümgür hümgür ağlayacakmış orada." -H. Taner. gözleri dönmek aşırı atışten veya can çekişirken gözlerin renkli bölümü kapakların altında kalarak görünmemek. gözleri evinden (veya yuvalarından) uğramak (veya fırlamak) korku, öfke ve telaş gözlerinden belli olmak: "Cüce rolünde halka gülmekten katılan sırtıs, Rakım'ın bütün buruşuklarını kaplamış, ayrı gözleri evlerinden uğramış." -H. E. Adıvar. gözleri fıldır fıldır etmek şeytanca ve çapkınca bakmak. gözleri ışık içinde (veya ışıltı) çok neşeli, mutlu, heyecanlı: "Köylüler otomobili durdurarak gözleri ışık içinde konuşuyorlardı." -H. E. Adıvar. gözleri kamaşmak hayran olmak, büyülenmek. gözleri kan çanağına dönmek (veya kanlanmak 1) uykusuzluk, yorgunluk, ağlama vb. sebeplerle gözleri çok kızarmak: "Kerem'in kusacağı geliyordu. Gözleri kan çanağına dönmüştü." -Y. Kemal. 2) sinirden, öfkeden, hiddetten gözleri irileşmek ve kızarmak. gözleri kapnamak 1) ölmek; 2) çok uykusu gelmek. gözleri parlamak gözlerinde sevinç ve istek belirmek: "İki kere gidip geldikten sonra gözleri parladı, evi bulmuştu." -H. E. Adıvar. gözleri sulanmak gözlerine yaş gelmek. gözleri süzülme göz kapakları hafifçe kapanmaya başlamak: "İki elini bastonun görmüş topuzuna dayanmış, gözleri saadetten süzülmüş, adamı dinliyordu." -H. Taner. gözleri takılıp kalmak bir şeyden gözlerini ayıramamak: "O anda pek çok şeyler yapmak istediği hâlde, gözleri köşeyi ağır ağır dönen tramvaya takılıp kalmıştı." -P. Safa. gözleri vellefeci okumak kurnazlığı gözlerinden belli olmak. gözleri yaşarmak 1) gözleri sulanmak; 2) duygulanmak. gözlerinden okumak birinin içinden gençleri bakışlarından sezmek: "Doktor, Sevim Hanım'ın içinden geçenleri gözlerinden okuyarak söze karıştığında pişman oldu." -M. Ş. Esendal. gözlerine inanmamak hiç umulmayan, hiç beklenmeyen bir şeyin görülmesi karşısında şaşırarak. gözlerini ba-

yılmak gözlerini yarı kapamak: "... inleyerek, gözlerini bayıltarak nasıl düştüğünü anlatıyor." -M. Ş. Esendal. gözlerini belirlemek gözlerini, aklı çok görecek biçimde açmak: "... birisinin ayıklı maşuklu bir masal söylediğini işitti mi karşısında aşıp gözlerini belertiyordu." -R. N. Güntekin. gözlerini bitirmek gözlerini aşırı yormak: "Her gece fasılasız çalışmak gözlerini bitirdi." -Ö. Seyfettin. gözlerini devirmek öfke ile bakmak: "Şerbetçide temiz bardak bulamayan müşteri, gözlerini devire devire bağırıyordu." -Ç. Altan. gözlerini fal taşı gibi açmak şaşkınlıkla, hayretle bakmak. gözlerini kaçırmak biriyle göz göze gelmemek için gözlerini başka tarafa çevirmek: "Bazen böyle bir tesadüf olursa, gözlerini kaçırmayı doğru bulmuyorlardı." -R. N. Güntekin. gözlerinin içi gülmek çok sevindiği yüzünden, gözlerinden belli olmak: "Zayıf bir kızı severdim / Gözlerinin içi gülerdi." -N. Cumalı. gözlerinin içine kadar kızarmak utancından yüzü çok kızarmak. gözü (veya gözleri) açılmak 1) iyiyi kötüyü veya kendisine yarayanı ayırt eder duruma gelmek: "Mektepten, kitaplardan fazla bu gençlerin muhitinde gözleri açılmış." -Y. K. Beyatlı. 2) uyanmak. gözü akmak gözü yaralanıp kör olmak. gözü alışmak 1) önceden iyi görmediği bir şeyi sonradan görür olmak; 2) mec. bir şey ilk etkisini yitirmek, yadrganmaz olmak. gözü almamak bir işi becerebileceğine inanmamak, yadrganmaz olmak. gözü arkada kalmak bırakılan bir şey veya kimse ile ilgili tedirginliği sürmek: "Benim gibi bir adama teslim etiketten sonra gözü arkada kalmazdı." -R. N. Güntekin. gözü bulanmak bulanık görmeye başlamak. gözü büyükte olmak büyük emeller beslemek. gözü çıkarsa Bir ilenme sözü. gözü dalmak gözü bir noktaya dikili olarak dalgın dalgın bakmak. gözü değmek uğursuzluk, kötülük getirdiğine inanılan kıskanç veya hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma düşürmek. gözü doymak çok istenen bir şeyin yeterli miktarı elde edildikten sonra daha çoğunu istememek. gözü dönesi "geberesi" anlamında bir ilenme sözü. gözü dönmek aşırı bir isteğin, öfkenin etkisiyle ne yaptığını bilmez duruma gelmek: "... bu akşam açlıktan gözü dönmüş bir hâlde bir evin mutfağına girmişti." -S. F. Abasıyanık. gözü dumanlanmak öfkeden gözü hiçbir şey görmez duruma gelmek. gözü dünyayı

götürme is. Götürmek işi.

götürmek (-i, -den, -e) 1. Taşımak, ulaştır-
mak veya koymak: "Hamalın biri, sırtına
koca bir ayna vurmuş, götürüyordu." -H.
Taner. **2.** (-i, -e) Bir kinseyi bir yere kadar
yanında yürütmek. **3.** Bir şeyi yakından u-
zağa götürmek. **4.** (-i) Yerinden ayırıp uza-
ğa atmak veya yok etmek: Bir mermi baca-
ğım götürdü. Duvarı su götürdü. **5.** (-i) Ö-
ldürmek: Hastalık çok insan götürdü. **6.** (-e)
Dayanmak, katlanmak, tahammül etmek. **7.**
(-i, -e) Birinin yanında yürüyüp ona bir yere
kadar arkadaşlık etmek: Beni evime kadar
götürdü. **8.** Bir sonuca vardırmak: "Bitir-
meden şunu da söyleyeyim, ahlaka, gerçek
ahlaka götüren başlıca yollardan biri de
aşktır." -N. Ataç. **9.** mec. Kaybolmasına,
yok olmasına yol açmak: Eksiler artıları
götürdü. **10.** argo Tümüyle sahip olmak.
11. argo Çalmak.

→ sözgötürmez, sugötürmez

götürme is. Götürmek işi.

götürmek (-i, -den, -e) Götürülmesini sağ-
lamak.

götürü sf. tic. 1. Fiyatı veya ücreti toptan
belirlenen (iş vb.). **2.** zf. Toptan fiyat vere-
rek: Bu kitapların hepsini götürü on bin li-
raya aldım.

→ götürü iş, götürü pazarlık, götürü tur

götürücü sf. Götüren, yönelen: Yapılacak
araştırmaların, doğruya götürücü nitelikte
olmasına dikkat edilmiştir.

götürücülük, -ğü is. Götürücü olma durumu.

götürü iş is. Toptan yapılan iş.

götürülme is. Götürülme işi.

götürülmek (-den, -e) Götürme işi yapılmak
veya götürme işine konu olmak.

götürüm is. hlk. Dayanma, sabır, tahammül.

götürümlü sf. Götürümü çok olan, sabırlı,
mütehammil.

götürümsüz sf. Götürümü az olan.

götürü pazarlık, -ğı is. Bir işin bütünü ile
ilgili olarak fiyatı üzerinde anlaşma.

götürüş is. Götürme işi veya biçimi.

götürü tur is. Fiyatı, ulaşım, otel, gezi vb.
hizmetlerin tamamını veya büyük bir bölü-
münü kapsayan tur.

gövde is. 1. Bir şeyin asıl bölümü. **2.** anat.
İnsan bedeninde baş, kol ve bacaklar dışın-
da kalan bölüm. **3.** anat. Hayvanlarda baş,
ayak ve kuyruktan, ağaçlarda kök ve dallar-
dan geri kalan bölüm. **4.** Kesilmiş hayvanın,

sakatları alındıktan sonraki durumu. **5.**
dbl. İsim ve fiil köklerinden yapım ekleriyle
türetilmiş kelime: Evli (ev-li), inanç (inan-
ç), sevdim (sev-dir-mek). **gövdeye at-
mak (veya indirmek) tkz.** oburca yemek:
"Bir tepsi baklavayı gövdeye indirdikten
sonra..." -T. Buğra.

→ gövde gösterisi, kongövde, sarılgan gövde,
ad gövdesi, fiil gövdesi, isim gövdesi

gövde gösterisi is. Aynı amaçta birleşenlerin
güçlerini göstermek için büyük bir kalaba-
lıkla yaptıkları gösteri.

gövdelenme is. Gövdelenmek işi.

gövdelenmek (msz) 1. Gövde oluşmak. **2.**
Gövde kalınlaşmak, belirgin duruma gel-
mek.

gövdeli sf. İri yapılı.

gövdesel sf. Gövde ile ilgili.

gövdesiz sf. 1. Gövdesi olmayan. **2.** Görünür-
de gövdesi olmayan.

gövdesizlik, -ği is. Gövdesi olmama durumu.

gövek, -ği is. hlk. Cevizin yeşil kabağı.

gövel sf. hlk. Yeşil başlı: "Gövel ördek indi
bizim göllere." -Karacaoğlan.

gövem is. hlk. Sığırlara dadanan zar kanatlı
bir tür sinek.

→ gövem eriği

gövem eriği is. bot. Akdiken.

göveri is. hlk. Sebze.

göveriş is. Göverme işi veya biçimi.

göverme is. Gövermek işi.

gövermek (msz) 1. Yeşermek: "Eski toprağa
ektiklerin / Bir yeni güçle gönderdi gur." -B.
Necatigil. **2.** Morarmak.

göverti is. hlk. 1. Sebze. **2.** Morartı.

göyme is. Göymek işi.

göymek, -er (-i) hlk. Yakmak.

göynük, -ğü sf. hlk. 1. Yanık, yanmış. **2.** Gü-
neşte yanmış. **3.** İyiye olmuş (yemiş). **4.**
mec. Acısı olan, elemli. **5.** is. Orman yakıla-
rak açılan tarla.

göynüme is. Göynüme durumu.

göynüme (msz) hlk. 1. Dertlenmek, üzülme,
içlenmek. **2.** Ham meyve olgunlaşmak.

göyük, -ğü sf. hlk. 1. Yanık, yanmış. **2.** is.
Hastalık ateşi.

göyünmek bk. göynüme.

göz is. 1. anat. Görme organı. **2.** Bazı deyim-
lerde, görme ve bakma: Gözden geçirmek.
Gözden kaybolmak. Göz önünde. Gözü kes-

kin. **3.** İyi veya kötü nitelikler, tutkular,
duygular anlatan bakış: Hilekâr gözlerle
baktı. **4.** Bakış, görüş: Bu sefer alacaklı gö-
züyle baktım. **5.** Suyun topraktan kaymadığı
yer, kaynak: "Asıl felaket bu pınara sırt çe-
virmek, bu pınarın gözlerine taş tikamak
değil de ne olurdu?" -T. Buğra. **6.** Delik,
boşluk: İğnenin gözü. "Köprüntün gözleri
karış karış kazılmıştır." -S. F. Abasıyanık.
7. Çekmece: Masanın gözleri. **8.** Terazi ke-
fesi. **9.** Kıskaçlık veya hayranlıkla bakıldı-
ğında bir şeye kötülük verdiğine inanılan u-
ğursuzluk, nazar: "İnsanı gözle yiyip bitir-
riler." -Ö. Seyfettin. **10.** Sevgi, ilgi, gönül
bağlantısı: Gözden düşmek. Göze girmek.
11. Ağacın tomurcuk veren yerlerinden her
biri: Göz aşısı. **12.** Bölüm, hane: Dama
tahtasında altmış dört göz vardır. **13.** Bazı
yazaların uç bölümü: Çıbamın gözü. **göz a-
çamamak** yoğun işler yüzünden bir şeyle
ilgilene imkânı bulamamak: "İşkembe a-
yıklamaktan, buluşuk yıkamaktan göz aç-
mıyordum." -O. Kemal. **göz açıp kapayın-
caya kadar** çok kısa bir zamanda: "Daha
ileride denizin yüzünü birdenbire allak
bullak eden akıntıya benzer bir çarpıntı olu-
yor, bu çarpıntı göz açıp kapayınca kadar
kesiliyor." -S. F. Abasıyanık. **göz açtırma-
mak** başka bir iş yapmasına vakit veya im-
kân vermemek. **göz alabildiğine** gözün gö-
rebileceği en uzak yerlere kadar: "Göz ala-
bildiğine uzanan yeşil tepelerin, ruha fe-
rahlık veren bir munis enginliği vardı." -Y.
K. Karaosmanoğlu. **göz almak** güzelliği ile
dikkati çekmek, göz kamaştırmak. **göz ardı
etmek** gereken önemi vermemek: Yasakla-
mak, göz ardı etmekle bu gerçek yadsına-
maz. **göz atmak** kısa bir süre, fazla dikkat
etmeden bakıvermek: "İhtiyar kadın ara sı-
ra memurum açık kapısı önünden geçerken
içeriye bir göz atıyor..." -R. N. Güntekin.
gözaydın etmek güzel bir olay için kutla-
mak, iyi dileklerde bulunmak: "Bir hafta e-
vimize geldiler, güttüler. Köylerden bizleri
tanyanlar bile geldiler, gözaydın ettiler." -
M. Ş. Esendal. **gözaydına gelmek (veya
gütmek)** birine kavuştuğu sevindirici bir du-
rum dolayısıyla kutlamaya, iyi dilekte bu-
lunmaya gütmek: "Eve dönünce orasım dü-
ğün evi gibi kalabalık buldum. Duyan ka-
dınlar gözaydına gelmişler." -M. Ş.
Esendal. **göz boyamak** kandırmak, yanılt-
mak, gösterişle aldatmak: "O kadar gürlü-
tüyle herkese göstermek istediği kudret ça-
lını, demek, gençlerin gözünü boyamıyor."

-H. E. Adıvar. **göz değmek** uğursuzluk,
kötülük getirdiğine inanılan kıskaç veya
hayran bakışlar dolayısıyla kötü bir duruma
düşmek. **göz dikmek** bir şeyi ele geçirmek
isteyişine kapılmak: "Bizim camımızda, malı-
mıza hangi devlet göz dikmişti?" -Y. K.
Karaosmanoğlu. **göz doldurmak** görünüştü
ile umulduğundan çok etkilemek: Bu fut-
bolcu antrenmanda göz doldurdu. **göz do-
yurmak** bir şey görünüştü ile umulduğun-
dan çok etkilemek. **göz etmek** gözle işaret
etmek. **göz gezdirmek 1)** derinlemesine in-
celemeden okumak: "Masanın üstünde bir
başka gazete var. Biraz evvel ona göz gez-
dirdiğim zaman birbirini ardı sıra üç havadis
görmüştüm." -R. N. Güntekin. **2)** bir yeri,
bir şeyi çabucak incelemek. **göz göre göre**
belli ve apaçık olarak, herkesin gözü önün-
de: "Geçen hafta göz göre göre daha ucuz-
unu kaçırdım." -H. Taner. **göz görmeyince**
gönül kattırır yakınımda bulunmayanla-
rın özlemine, acısına daha kolay dayanabili-
riz. **göz gözü görmemek** yoğun sis, duman,
toz vb. sebeplerle hiçbir şey görülemez:
"Sigara dumanlarına bozuk kaloriferin bu-
harı da karıştığında, odada göz gözü gör-
müyordu." -H. Taner. **göz kamaştırıcı**
muhteşem, çok güzel, parlak, görkemli:
"Göz kamaştırıcı bir mücevher, kuyunucuya
heycan verir." -S. Ayverdi. **göz kamaş-
tırmak 1)** kuvvetli ışık veya parlaklık, kısa
bir zaman için görüşü bulandırmak; **2)** mec.
bir niteliğiyle hayran bırakmak: "O sıralar
Avrupa'da bir büyük piyano ustası gözleri
kamaştırıyordu." -N. Nadi. **göz kaş süzmek**
dikkatle ve hissettirmeden bakışlarla kontrol
altında tutmak: "Anlamalı anlamalı birbi-
rine işaretler yaparak, göz kaş süzerek
Emine'ye uzun uzun baktıyorlar." -R. H. Ka-
ray. **göz kesilmek** bütün dikkatiyle bakmak.
göz kırpmadan 1) acımadan, merhamet
etmeden; **2)** hiç duraksamadan, hiç çekin-
meden. **göz kırpmak 1)** göz kapağını kapa-
yıp açmak: "İlk zamanlar bizi beraber gö-
rüp de manalı manalı göz kırpmış olanların
şimdi yüzüne bakamaz olmuştum." -H. Ta-
ner. **2)** başkasına söylediklerinin doğru ol-
madığını işaretle anlatmak için, benimsediği
kimseye bakarak gözünü kapayıp açmak.
göz kırpmamak hiç uyumamak. **(bir şeye)**
göz koymak bir kimseyi veya bir şeyi ele
geçirmeyi istemek: "Kırkıyda bir nişanlı
buldum, ona da sen mi göz koydun?" -M. Ş.
Esendal. **göz kulak olmak 1)** gözetmek,
korumak, bakmak: "Öbürü göğsünden ağır

görmek hiç kimseye, hiçbir şeye önem, değer vermemek: "Bir kere fevri, hemen parlar, kızmca gözü dünyayı görmez." -A. İlhan. **(bir şeyi) gözü gibi sakınmak** (veya **saklamak** veya **esirgemek**) bir şeye aşırı ilgi göstermek, önemle bakıp korumak: "Doğru, hakları vardı, koskoca sandalyeyle da beraber gömemezdi ama çok sevdiği, gözü gibi esirgediği ağlarıyla gömebilirlerdi." -S. F. Abasıyanık. **(bir şeyi) gözü gibi sevmek** pek çok sevmek. **(bir şeye) gözü gitmek** bir şeyi istemeden görmek, elinde olmayarak bakmak. **gözü gönlü açılmak** neşelenmek, ferahlamak. **gözü görmemek 1)** görmeyi, 2) belli bir şeyden başka bir şeyle ilgilenmemek; 3) öfke sonucu en kötü şeyleri yapacak duruma gelmek. **(birini veya bir şeyi) gözü görmez olmak** artık ona değer vermemek. **gözü göz değil** iyi insan olmadığı bakışından belli oluyor. **gözü hiçbir şey görmemek** heyecana kapılıp başka hiçbir şeyle uğraşamaz duruma gelmek. **(bir kimseyi) gözü sırmak** bir kimseyi tanyacak gibi olmak. **gözü ilişmek** birdenbire veya istemeden görmek: "Demini şu pencereden gözüm denize ilişince kendimi Roma'ya giden bir vapurda sandım." -P. Safa. **gözü kalmak 1)** elde edemediği bir şeye karşı isteği sürmek; 2) elde edemediği bir şeyi kıskanmak: "Ben herkesin gözü kalsın istemem yediğim lokmada." -N. Cumalı. **gözü (veya gözleri) kararmak 1)** başı dönnek, hafif baygınlık geçirmek: "Duvar tarafına doğru bir adım atarak evet cevabını veren Orhan'ın gözleri gene kararıyordu." -P. Safa. **2) mec.** umutsuzluğun veya aşırı bir isteğin etkisi altında ne yaptığını bilmez duruma gelmek. **gözü (veya gözleri) kaymak** (veya **kaçmak**) **1)** gözünde hafifçe şaşılık bulunmak; 2) istemeyerek bakıvermek: "İstemeye istemeye gözleri lokantacıya kaçtı." -Ö. Seyfettin. **3)** bayılmak sırasında gözünün akı çoğalmak. **(birini veya bir şeyi) gözü kesmek** bir işi yapabilmek konusunda kendisine veya başkalarına güvenmek: "Şimdi Murat dağlarında eğlenirim, beni bulmak istersen, adamlarının da gözü keserse oraya yolla." -T. Buğra. **(birini veya bir şeyi) gözü kesmemek 1)** bir işi yaparken kendine veya başkalarına güvenmemek; 2) beğenip seçmemek: "Kendi deyimleriyle otuz geçtiği hâlde isteyenler arasında kendine uygun birisini gözü kesmediği için evlenmemişti." -N. Cumalı. **gözü kızmak** gözü hiçbir şey görmeyecek ölçüde

öfkelenmek. **gözü korkmak** daha önce geçirdiği kötü bir denemeden sonra birinden veya bir şeyden zarar gelebileceği kışıma varmak: "Yabancı bir iklimde, ebedi olarak yaşamaya mahkûm olduktan sonra bundan üstün hangi bir cezadan gözümüz korkabilir." -Y. K. Karaosmanoğlu. **(bir şeyin) gözü kör olsun** *tkz.* **1)** bazı zorunlu durumlarda zararı istemeyerek kabullenmeyi anlatan bir söz; **2)** gereksinim duyulan şeyin yokluğunda söylenen bir söz: *Paranın gözü kör olsun. (bir şeyde) gözü olmak* bir şeyi ele geçirmek isteği beslemek: "Allah bilir, milletvekilliğinde de gözü vardı." -H. Taner. **gözü (veya gözleri) (bir şeyde veya bir şeyin üzerinde) olmak** dikkati bir yerde toplamak: "Masalarda oturan kadınların en ufak bir harekette gözleri kapıdaydı." -N. Cumalı. **(bir şeyde) gözü olmamak 1)** bir şeye sahip olmayı istememek; **2)** heves beslememek, fazla önem vermemek: "Giynip kuşanmakta, gezip tadmakta gözüm yok." -R. N. Güntekin. **(bir kimsenin) gözü önünde** yanında, yakınında: "Çocukluğundan beri onun bir siniri de aydınlıkta başkasının gözü önünde uyumaktı." -R. N. Güntekin. **gözü sönmek** kör olmak. **(birinden) gözü su içmemek** güvenmemek: "Azarlayıp adam olmazsın sen nafile... Gözüm hiç su içmiyor senden." -O. Kemal. **(bir şey) gözü (veya gözleri) takılmak** dikkati çeken bir şeyden bakışlarını ayıramamak: "Gözleri başka bir sahifinin ortalarına takıldı." -P. Safa. **gözü toprağa bakmak** ölmek üzere olmak. **(birini veya bir şeyi) gözü tutmak** güvenmek, beğenmek: "Şu botta bu kadar er var, içlerinde gözüm bir seni tuttu." -H. Taner. **gözü uyku tutmamak** uyuyamamak: "O gece Aşağı Sazan'ın gözünü uyku tutmamıştır, birçok pencerede ışık vardır." -R. N. Güntekin. **gözü (veya gözleri) üstünde (kalmak) 1)** kıskançlık sebebiyle herkesin ilgisini çekmek: "O, dükkân sana vereyim dedi, ben istemedim. Neme lazım, bin kişinin gözü üstünde kalacak." -M. Ş. Esendal. **2)** herkesin dikkatini çekmek. **(bir işi) gözü yememek** bir işi yapacak güç ve yeteneği kendinde bulamamak. **gözü yılmak** daha önceden denediği için o durumla karşılaşmaktan korkmak, o işe girişmekten çekinmek: "Artık bu tedaviden bıkmış usanmış, adamakıllı gözü yılmıştı." -P. Safa. **gözüm! (veya gözümün nuru) 1)** sevgi anlatan bir seslenme sözü; **2)** nuruaynım, nuruçesim, nurudidem. **gö-**

züm çıksın (veya kör olsun) bir şeyin doğruluğuna inandırmak için edilen ant. **(birini) gözüm görmesin** bana hiç görünmesin, yüzünü görmek istemem. **gözün aydın!** sevinçli bir olay dolayısıyla kullanılan bir kutlama sözü. **(birinin) gözünde** bir kimseye göre, narazında, indinde: "Şairin okurlar gözünde büyük çok büyük bir yeri vardır." -N. Ataç. **gözünde büyümek** bir şey bir kimseye olduğundan güç veya önemli görünmek: "Güneşin altında bu sıcak kurları geçmenin ağırlığı gözümde büyüyordu." -M. Ş. Esendal. **gözünde büyütmek** bir kimseyi, olayı veya şeyi abartmak. **(bir şey birinin) gözünde olmanak** herhangi bir üzüntü veya zor durum dolayısıyla o şeye değer verecek durumda bulunmamak. **gözünde (veya gözlerinde) şimşek (veya şimşekler) çakmak 1)** sert ve şiddetli darbe yüzünden göz önünde yıldızlar oluşmak; **2)** çok sevindiğini belli etmek: "Zehra'yı Haşim'e almayı düşünürken, oğlanın gözlerinde nasıl şimşek çakmıştı." -H. E. Adıvar. **3)** çok kızmak, öfkelenmek: "Eski oyuncunun gözlerinde şimşekler çaktı, yutkandı." -H. E. Adıvar. **4)** çok üzücü bir sebeple sarılamak. **gözünde tütmek** çok özlemek: "Canım İstanbul, ayrılalı on gün oluyor, gözümde tütmeye başladı." -S. F. Abasıyanık. **gözünden kiskanmak** üzerine titremek, kollayıp gözetmek. **gözünden (veya gözlerinden) uyku akmak** çok uykulu olmak: "Şilteye diz çökmüş, uyku akan gözlerini parmaklarıyla açıyor, uyumayayım diye ninni söylüyordu." -R. N. Güntekin. **gözüne bakmak** gözünün veya gözlerinin içine bakmak. **gözüne batmak** tedirgin etmek, rahatsız etmek: "Kimsenin gözüne batmadan, tanıyıp bilinmeden büyük bir kentini kaldırımalarında yaşamamın doyumla bir tadı vardı." -N. Cumalı. **gözüne çırmak** görünür olmak, dikkati çekmek: "İlk gözümde çarpan köşe minderi ve üstündeki eski nakışlarla işlenmiş yastıklar." -H. E. Adıvar. **gözüne diken olmak** gözüne batmak: "Hasene'yi odadan kovdum da, şimdi gözümde ben mi diken oldum?" -H. R. Gürpınar. **gözüne dizine dursun** nankörlük eden kimseye söylenen bir ilenme: "Yaptığım iyilik gözünüze dizinize dursun." -S. F. Abasıyanık. **(birinin) gözüne girmek** sevgi ve ilgisini kazanmak: "Tevfik Bey'in gözüne girdiğini de etraflıca anlattı." -T. Buğra. **gözüne hiçbir şey görünmemek** kendi derdi dolayısıyla hiçbir şeye değer

vermemek. **(bir şey) gözüne ilişmek** bir şeyi birdenbire, istemeden görmek: "... gene etrafıma, pencere ve kapı aralıklarına bakıyorum. Nihayet iskarpinlerim gözümde ilişiyor." -R. N. Güntekin. **gözüne karasu inmek 1)** karasu hastalığı yüzünden gözü görmez olmak; **2)** gelmesini çok istediği kimsenin uzun süre yolunu gözlemek. **gözüne kestirmek 1)** başarabileceğini ummak; **2)** zevkine uygun bulmak, hoşlanmak: "Dam olarak beni gözüne kestirdiği anlaşılıyordu." -R. N. Güntekin. **3)** uygun bulmak, elverişli görmek: "Kayaların gözümde kestirdiğim bir yerinden aşağı inmeye başladım." -R. N. Güntekin. **gözüne sokmak** bir kimsenin görmediği veya bulamadığı bir şeyi, ona sert bir tavırla göstermek. **gözüne uyku girmek** hiç uyuyamamak, uykusuz kalmak: "Uykum kaçunca aklım bir şeye takılır ve o takıntıyı savuşturuncaya kadar gözümde uyku girmez." -B. Felek. **gözünü (veya gözlerini) açmak 1)** uyanmak; **2)** kendine gelmek, ayılmak: "Eczacıym yaptığım bir adrenalin iğnesinden sonra gözlerimi açtı." -H. Taner. **(kendini) gözünü (veya gözlerini) açmak** uyanık, dikkatli bulunmak: "Gözümü aç da kâğıdı kapıtırma." -Sabahattin Ali. **(birinin) gözünü açmak** görüşünü değiştiren bilgi vermek, uyarınmak. **(bir kadın bir erkekte) gözünü açmak** kadın ilk cinsel ilişkiyi o erkekle kurmuş olmak. **(bir yerde) gözünü açmak** çevreyi tanımaya başlamak. **gözünü ağartmak** gözlerini belertmek. **gözünü alamamak** bir şeye, bir yere bakmaktayken, gözünü oradan başka bir yere çevirememek: "Sermet Bey, gözünü köşkten alamıyordu." -Ö. Seyfettin. **(bir şeyden) gözünü ayırmamak** bir şeye sürekli olarak bakmaktan kendini alamamak. **(birinin bir şey) gözünü bağlamak** doğruyu bulamaz, düşünemez duruma getirmek. **(bir şey) gözünü bürümek** ondan başka hiçbir şeyi görmemek, tamamen ona bağlanmak: "Senin gözünü sevda bürümüş, bey, dedi. Sen bir İzmir'e git de, gönlümü eğle!" -Sabahattin Ali. **(bir şeyin) gözünü çıkarmak 1)** beceriksizce davranmak, zarara uğratmak; **2) tkz.** iyisi dururken en kötüsünü seçmek. **gözünü daldan budaktan (veya çöpten) esirgemek** (veya **sakınmamak**) tehlikeli işlere atılmaktan çekinmemek: "Gençliğinde gerçekten delişek, gözünü daldan budaktan sakınmaz bir askermiş." -H. Taner. **gözünü (veya gözlerini) (bir şeye) dikmek** dikkatle bakmak,

gözünü ayırmadan bir yere veya bir kimseye bakmak: "O sert bir tavır alıyor, gözlerini Ali Rıza Bey'in gözlerine dikerek adamcağızı büsbütün şaşırıyordu." -R. N. Güntekin. **gözünü doyurmak** bol bol vermek. **gözünü** (veya **gözlerini**) **duman bü-rümek** 1) hayale dalmak, dalgınlaşmak: "Gözlerini de bir duman büriyor, başını yana çevirerek uzaklara bakıyordu." -R. N. Güntekin. 2) hüznülenmek. **gözünü dört açmak** aldandırmak için çok uyanık bulunmak: "Hop diye giriyoruz, gözümüzü dört açın, tongaya basmayın." -H. Taner. **gözünü gözüne dikmek** başkasının gözüne sürekli olarak bakmak. **gözünü hırs bü-rümek** 1) çok fazla istemek, aşırı istemek: "İnsanın gözünü hırs, para hırsı bü-rümeye görsün!" -S. F. Abasıyanık. 2) çok öfkelenmek. **gözünü** (veya **gözlerini**) **kan bü-rümek** adam öldürecek kadar öfkelenmek. **gözünü** (veya **gözlerini**) **kapamak** 1) ölmek: "Fakat o gözünü kapayınca başsız kalan konak birdenbire karışmış." -R. N. Güntekin. 2) görmezden gelmek: "Dünyün kurumları ile birlikte gizlilik ölçüleri, değerleri de değişiyor, biz bunlara gözlerimizi kapamak istiyoruz." -N. Ataç. **gözünü kırpmadan** çekimden, korkusuzca: "... yapmacıksız, düşündüğünü gözünü kırpmadan söyleyen, gösterişten kaçan, yerine göre alınganlıkları olan, kırdığı kimselerle uzun zaman dargın kalmayan bir yaradılıştaydı." -N. Cumalı. **gözünü kin bü-rümek** intikam alma duygusundan başka bir şeye önem vermemek: "Gözünü kin bü-rümüş, doğruyu eğriyi seçemiyor, kurunun yanında yaşı da yakacak." -A. İlhan. (birinin) **gözünü korkutmak** yıldırma: "Şimdiden gözünü korkut-mazsan ileride büsbütün başa çıkılmaz bu bacaksızlarla." -N. Cumalı. **gözünü** (veya **gözlerini**) **oymak** çok kötülük etmek: "Pembe Teyzenin niyeti bozuk, fakat babama göz atarsa, gözünü oyacağıyıma dobra dobra söyledim." -H. E. Adıvar. **gözünü sevdiğim** okşamalık olarak kullanılan bir söz. **gözünü seveyim** tkz. rica veya sevgi sözü. **gözünü toprak doyursun** kendinden olan veya kendisine verilen şey ne kadar çok olursa olsun, bununla yetinmeyenler için söylenen bir ilenme sözü. **gözünü üstünden ayırmamak** sürekli denetim altında bulundurmak: "Buna rağmen, bir şey yakalamak ümidiyle gözünü üstünden ayırmadığını hissediyordu." -R. N. Güntekin. **gözünü yıldırma** gözünü korkutmak: "Hem

de oraya kadar sürüklenmek, hanlarda bir-çok para harcamak, günlerce işten günçten kalmak köylülerin gözünü yıldırır." -N. Nazım. **gözünü yummak** 1) gözünü kapamak; 2) mec. ölmek: "Atatürk, o zaman için çaresiz bir hastalıktan gözünü yumduğu sırada almışına basmamıştı." -B. Felek. (bir şey) **gözünü yummak** görmezlikten gelmek. **gözünün bebeği** gibi sevmek çok sevmek. **gözünün çapağını silmeden** sabahleyin uyanır uyanmaz. **gözünün içine** baka baka cesaret ve soğukkanlılıkla. (birinin) **gözünü** (veya **gözlerinin**) **içine** bakmak 1) bir kimsenin üstüne titremek; 2) buyruğunu yerine getirmeye hazır bulunmak; 3) bir arzunun gerçekleşmesi için gözleriyle birine yalvarmak. **gözünün kuyruğuyla** (veya **ucuyla**) bakmak belli etmemeye çalışarak başını çevirmeden yandan bakmak: "Kadın, gözünün ucuyla erkeğe baktı." -Y. K. Karaosmanoğlu. **gözünün önünde olmak** 1) sürekli denetimi altında olmak; 2) hiç unutmamak, olduğu gibi hatırlamak: "Hızla açılan kapıdan içeri giriyiş, hayır girişi değil, atılışı hâlâ gözümün önündedir." -Y. Z. Ortaç. **gözünün önünden geçmek** hatırlamak: "Selma Hanım'ın salonlarında gördüğünü tipler birer birer gözünün önünden geçti." -Y. K. Karaosmanoğlu. **gözünün önünden gitmemek** bir türlü unutamamak. **gözünün önüne gelmek** bir şeyi zihinde canlandırmak, tasarlamak, hatırlamak: "Doğduğum köydeki çocukluğum, İstanbul'a gelişimiz, mektep, Avrupa. Hep gözümün önüne geldi." -Ö. Seyfettin. **gözünün** (veya **gözlerinin**) **önüne** serilmek gözler önüne serilmek: "İstanbul'a bu yükseklikten bakılınca birden gözlerimizin önüne serilir." -A. Ş. Hisar. (birine) **gözünün üstüne** kaşın var dememek birinin her davranışını hoş görmek. (birinin) **gözünün yaşına** bakmak hiç acımamak, hiç merhamet etmemek. (bir şeye) ... **gözünü** bakmak yerine koymak: Kardeş gözünüyle bakmak. **gözünü** görmek bir olaya tanık olmak. **gözünü** (veya **gözleriyle**) **tartmak** kim ve ne olduğunu anlamak için dikkatle bakmak: "Beni gözleriyle tartarak önümden geçti, sonra geri döndü geldi, oturmakta olduğum tahta sıranın ucuna ilişti." -O. Kemal.

→ **göz akı**, **göz alıcı**, **gözaltı**, **göz altı**, **göz aşısı**, **göz aşinalığı**, **göz bağı**, **göz bağı**, **göz bankası**, **göz banyosu**, **göz bebeği**, **göz bilimi**, **göz boncuğu**, **gözdağı**, **gözdeniri**, **göz dikeği**, **göz dişi**, **göz emeği**, **göz erimi**, **göz**

etiği, **gözevi**, **göz göz**, **göz göze**, **göz hakkı**, **göz hapsi**, **göz kadehi**, **göz kapağı**, **göz kararı**, **göz kesesi**, **göz kuyruğu**, **göz memesi**, **göz merceği**, **göz nuru**, **göz önu**, **göz önünde**, **göz pencere**, **göz pınarı**, **göz sevdası**, **göz taşı**, **göz ucu**, **gözyaşı**, **göz yoklaması**, **göz yuvarı**, **göz yuvası**, **göze göz**, **gözü aç**, **gözü açık**, **gözü bağı**, **gözü dışarıda**, **gözü kapalı**, **gözü kara**, **gözü keskin**, **gözü pek**, **gözü sulu**, **gözü tok**, **gözü yolda**, **gözü yüksekte**, **açgöz**, **açıkgöz**, **bir göz**, **camgöz**, **cam göz**, **cingöz**, **dört göz**, **eski göz ağrısı**, **gümmüşgöz**, **ilk göz ağrısı**, **karagöz**, **Karagöz**, **kem göz**, **kene göz**, **kötü göz**, **lokma göz**, **paragöz**, **patlak göz**, **petek göz**, **sarıgöz**, **süzgün göz**, **tepegöz**, **uyur göz**, **yalıngöz**, **yzgöz**, **devegözü**, **balıkgözü**, **horozgözü**, **kedigözü**, **kemer gözü**, **koltuk gözü**, **ko-yungözü**, **kuşgözü**, **malın gözü**, **mandagözü**, **öküzgözü**, **palamar gözü**, **sırgögü**, **torpido gözü**, **turnagözü**, **tütsü gözü**, **gündüz gözüyle**, **bu gözle**, **çıplak gözle**, **halkalı gözler**, **tepegözler**

göz açıklığı is. Gözü açık olma durumu.

göz akı is. anat. Göz yuvarının dışını saran, katılgan dokudan oluşmuş, dayanımlı beyaz çeper, sert tabaka.

göz alıcı sf. Güzelliği ile ilgi çeken, alımlı, göze çarpan: "Burada vücudumu bütün göz alıcı çizgileriyle uzum uzum seyretmişti." -O. C. Kaygılı.

göz ahçılık, -ği is. Göz alıcı olma durumu.

gözaltı is. huk. Birinin, güvenlik kuvvetleri tarafından belli bir yerde belli bir süre alıkonulması, gözetim, nezaret. **gözaltına almak** güvenlik kuvvetleri birini belli bir süre, belli bir yerde tutmak, nezarete almak.

göz altı is. Yüzde gözlerin hemen altında bulunan bölüm.

→ **göz altı kremi**

göz altı kremi is. Göz altı morluklarını, torbalanmalarını gideren bir krem türü.

göz aşısı is. Dal üzerindeki gözlelere yapılabilen ağaç aşısı.

göz aşinalığı is. Birini zaman zaman görmekten ileri gitmemiş olan tanıma, üstünkörü tanıma.

göz bağıcı is. Göz bağı yapan kimse, illüzyonist.

göz bağıcılık, -ği is. 1. Gözü aldatmak amacıyla özel olarak hazırlanmış araçlarla göz bağı yapma sanatı, illüzyonizm. 2. El çabukluğu ile göz boyama.

göz bağı is. 1. El çabukluğu ve ustalıklı gerçekte olmayan bir şeyi oluyor gibi gösterme işi. 2. mec. Akli ve duyguları yanıltan sebep: *Onun sözleri bana bir göz bağı olmuştur.*

göz bankası is. Gerektikçe başkalarına aktarılmak için ölümlerinden hemen sonra gönüllülerin gözündeki saydam tabakanın alınıp saklandığı göz kliniği.

göz banyosu is. 1. Göz hastalıklarının iyileştirilmesi için yapılan banyo. 2. tkz. Kadınlara hoşlanarak bakma.

göz bebeği is. anat. 1. Gözde irisin ortasında bulunan, ışığın azlığına veya çokluğuna göre büyüyüp küçülen yuvarlak delik: "Göz bebeklerinde o ara beliriveren pırıltıyı, acaba neye yormaktı?" -A. İlhan. 2. mec. Çok sevilen, önem verilen kimse vb: "Bir insanla değil, bir milletin göz bebeği ile evleniyorsun." -H. Taner.

göz bilimci is. Göz bilimiyle uğraşan kimse, oftalmolog.

göz bilimcilik, -ği is. 1. Göz bilimcinin işi. 2. Göz bilimci olma durumu.

göz bilimi is. tkz. Gözün yapısını, çalışmasını ve hastalıklarının incelendiği hekimlik dalı, oftalmoloji.

göz boncuğu is. Nazar boncuğu.

gözcü is. 1. Gözleme veya gözetleme işini yapan kimse. 2. Gözetmen. 3. hlk. Göz bilimci.

→ **grev gözcüsü**

gözcülük, -ğü is. 1. Gözcünün işi. 2. hlk. Göz bilimciliği. **gözcülük etmek** kollamak, sağı solu kolaçan etmek: "Geceleri o uyudu ben nöbet tuttum, gündüzleri ben uyudum o gözcülük etti." -K. Bilbaşar.

gözdağı is. Sonradan verilecek bir ceza ile korkutma, yıldırma, tehdit: "Ona korku ve gözdağı aracı ile birtakım emirler verilir, yasaklar konur." -H. Taner. (birine) **gözdağı vermek** sonradan verilecek bir ceza ile korkutmak, yıldırma, tehdit etmek, caydırmaya çalışmak, görünmek: "Sarhoş ağabeyi, parası pulu ile gözdağı vermeye kalktı onlara." -N. Cumalı.

gözde sf. 1. Benzerleri arasında nitelikleri sebebiyle üstün tutulan, beğenilen, önem verilen (kimse veya şey): "Türkü tabii o zamanlar en gözde bir meslek olan ve kızının kabul ettiği 'Kâibin' türküsü ile biterdi." -H. E. Adıvar. 2. is. Önemli bir kimsenin beğendiği kadın.

→ *can gözdesi*

gözdemiri *is. den.* Gemilerin baş tarafında bulunan, her zaman kullanılan büyük çapa.

göz dikeği *is. esk.* Pek çok istenerek üzerine düşülen şey.

göz dişi *is. anat.* Üst çenedeki köpek dişlerinden her biri.

göze *is. 1. anat.* Hücre. 2. *hlk.* Su kaynağı.

→ *göze bilimi, göze yutarlığı, göze zarı, gözeler arası, görme gözesi*

göze bilimi *is. biy.* Hücre bilimi.

göze göz *is.* Aynı biçimde acısını çıkarma, misilleme.

gözeler arası *is. anat.* Dokularda gözelerin arasında yer alan, hücreler arası: *Gözeler arası boşluk.*

gözeli *sf.* Gözesi olan.

→ *bir gözeli, çok gözeli, bir gözeller*

gözeme *is.* Gözemek işi.

göz emeği *is.* Gözü çok yoran ince iş.

gözemek *(-i) hlk.* 1. Kumastaki deliği öreerek kapatmak. 2. Dikilen bitkilerin seyrek yerlerini sıklaştırmak.

gözene *is. hlk.* Kovandan bal alırken arılardan korunmak için başa giyilen, ön tarafı telden başlık, gözlük.

gözene, -ği *is. 1.* Delikli bir nesnenin deliklerinden her biri. 2. *hlk.* Pencere. 3. *hlk.* Bir işlemede, örgüde, ipliklerin kesilmesi, ayrı tutulması yoluyla oluşturulan boşluk, ajur. 4. *anat.* Canlı dokularda dış deri üzerindeki küçük, basit açıklık, mesame. 5. *astr.* Güneş yüzeyinde görülen küçük yuvarlak, kara lekelerden her biri. 6. *fiz.* Bir malzemenin içinde irili ufaklı boşlukların bulunması durumu süngerimsi görünüş. 7. *biy.* Bitkilerde solunum ve fotosentez için gerekli oksijen ve karbondioksit alışverişine, suyun buhar olarak dışarı atılmasına yarayan, yaprakların alt yüzeyinde çok sayıda bulunan, hücreler arasındaki küçük deliklerden her biri, mesame.

→ *dağınık gözene, gözene, gözeneği*

gözeneği *sf.* Gözenekleri olan.

gözeneği, -ği *is.* Gözenekli bir cismin niteliği.

gözeneksiz *sf.* Gözenekleri olmayan.

gözeneksizlik, -ği *is.* Gözeneksiz olma durumu.

gözer *is. hlk.* Buğday, toprak vb.nin elendiği iri gözülü kalbur.

göz erimi *is. coğ.* Uful.

göz etçiği *is. anat.* Gözün iç açısındaki kıvrımlı çıkıntı, göz memesi.

gözetici *is. 1.* Gözetme yapan kimse. 2. Koruyucu kimse. 3. *sp.* Atletizmde ellişer metre aralıkla dönemeçlere dizilen en az dört gözlemciden her biri.

gözetici, -ği *is.* Gözetici olma durumu.

gözetilme *is.* Gözetilmek işi.

gözetilmek *(nsz)* Gözetme işi yapılmak veya gözetme işine konu olmak.

gözetim *is. 1.* Gözetme işi, nezaret: "*Din ve ahlak eğitimi devlet gözetim ve denetimi altında yapılır.*" -Anayasa. 2. Himaye. 3. *huk.* Gözaltı. **gözetime almak** gözaltına almak.

gözetiş *is.* Gözetme işi veya biçimi.

gözetleme *is.* Gözetlemek işi: "*Çömeldiği yerden gizli gizli cevazların altını gözetlemeye başladı.*" -O. C. Kaygılı.

→ *gözetleme deliği*

gözetleme deliği *is.* Kapının dışındakileri görmeye yarayan ve kapı ortasında açılmış mercekli delik.

gözetlemek *(-i) 1.* Birine veya bir şeye gizlice bakmak: "*... yarı kanadı açık pencereden odanın içini gözellediler.*" -P. Safa. 2. Birinin yaptıklarını belli etmeden izlemek: "*Birişik yalının taze gelini sabah işlerini görünürken yan pencereden gözetlemek esaslı keyiflerimden biriydi.*" -R. H. Karay.

gözetlenme *is.* Gözetlenme işi veya biçimi.

gözetlenme *is.* Gözetlenmek işi.

gözetlenmek *(nsz)* Gözetleme işi yapmak: "*Gözetlendiğine memnun, bir maskaralık yapıyordu.*" -S. F. Abasıyanık.

gözetletme *is.* Gözetletmek işi veya durumu.

gözetletmek *(-e)* Gözetleme işini birine yaptırmak: "*Fakülteden bir iki çocuk edinip kız kardeşini uzun süre gözetlettii.*" -A. Ağaoğlu.

gözetleyici *is.* Gözetleme işini yapan kimse.

→ *ileri gözetleyici*

gözetleyicilik, -ği *is.* Gözetleyici olma durumu.

gözetleyiş *is.* Gözetleme işi veya biçimi.

gözetme *is.* Gözetmek işi: "*Yeryüzünde bir başına değilsiniz, başkalarının zevkini, hatırım da gözetmeniz gerekir.*" -N. Ataç.

gözetmek *(-i) 1.* Korumak, bakmak, özen göstermek, himaye etmek: *Büyük kardeşler küçükleri gözetir.* 2. Önem vermek, göz ö-

nünde bulundurmak, ayrı tutmak. 3. Kollamak, beklemek: *Fırsat gözetmek. Uygun bir zaman gözetmek.* 4. Bir sonuca giderken bütün ayrıntı ve etkenleri dikkate almak. 5. Kayırmak.

gözetmen *is. 1.* Sınavın kurallara uygun bir biçimde yapılmasını sağlayan kimse, gözcü. 2. *sin.* ve *TV* Film çalışmalarında yapımcı adına filmin sanat, teknik ve para yönünü düzenleyen kimse.

gözetmenin, -ği *is.* Gözetmenin yaptığı iş.

gözetirme *is.* Gözetirme işi.

gözetirmek *(-i)* Gözetme işini yaptırmak, gözetmesini sağlamak.

gözevi *is. anat.* Göz yuvası.

göze yutarlığı *is. biy.* Vücutta giren mikropların yutar hücreler tarafından yutulup yok edilmesi, hücre yutarlığı, fagositoz.

göze zarı *is. biy.* Hücreyi saran zar.

göz göz *sf. 1.* Üzerinde birçok göz, delik bulunan. 2. *zf.* Oda oda. **göz göz olmak** üzerinde birçok göz, delik oluşmak veya bulunmak.

göz göze *zf.* Bakışları karşılaşarak. **göz göze gelmek** her iki tarafın bakışları karşılaşmak: "*Salonun zayıf ışığında Afife ile göz göze geldik.*" -R. N. Güntekin.

gözgü *is. esk.* Ayna.

göz halkı *is.* Görüldüğünde imrenilebilecek yiyeceklerden, görenlere verilen pay.

göz hapsi *is. huk.* Bir kimseye bulunduğu yerden ayrılmaması biçiminde verilen ceza.

göz hapsine almak bakışlarını üzerinden ayırmamak, gözetlemek, hiçbir davranışını gözden kaçırmamak: "*Sözü sohbeti yerinde görünen birkaç erkeği haftalarca göz hapsine aldı.*" -R. N. Güntekin.

göz kadehi *is.* Göz banyosu için kullanılan kadeh biçimindeki kap.

göz kapağı *is. anat.* Göz yuvarlarının önünde bulunan, birbirine yaklaşarak gözü örten, kenarlarında kirpikler bulunan koruyucu organ.

göz kararı *is.* Ölçü veya tartı ile değil, gözle oranlanarak belirlenen miktar.

göz kesesi *is. anat.* Gözlerin hemen altında derinin ve kasların bozulması sonucu oluşan şişkinlik: "*Gözlerinin altında keseler, torba torba sarkıyor göz keseleri.*" -Z. Selimoğlu.

göz kuyruğu *is.* Gözün şakak tarafındaki ucu. **göz kuyruğuyla bakmak** göz ucuyla bakmak.

gözleği *is. hlk.* 1. Gözetleme yeri. 2. Dağların yüksek yerlerinde nişan almak için ağaç veya taştan yapılan belli yer.

gözlem *is. 1.* Bir nesnenin, olayın veya bir gerçeğin, niteliklerinin bilinmesi amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alınıp incelenmesi, müşahade: "*Onun romanları düş gücüne değil, gözlem gücüne dayanır.*" -S. Bırsel. 2. İnceleme sonucu elde edilen değer, müşahade. 3. *astr.* Bir gök cisminin, bir gök olayını çıplak gözle veya bir araç yardımıyla izleyerek görülen değerleri tespit etme işlemi, rasat: *Gök bilimci gözlemle, kimya bilgini ise deneyle gerçeğe varmaya çalışır.* 4. *ed.* Bir yazı veya eseri yazmaya başlamadan önce konuyla ilgili gerekli bilgi, deney, inceleme ve araştırma yapma işi. 5. *fel.* Çeşitli araç ve gereçlerin yardımıyla olayların sebeplerini bilmek için uygulanan bilimsel yöntem. **gözlem altına almak** 1) bir nesneyi, olayı veya bir gerçeği, niteliklerinin bilinmesi amacıyla, dikkatli ve planlı olarak ele alıp incelemek; 2) hastanın hastalığını izlemek, denetim altında bulundurmak.

→ *gözlemevi*

gözlemci *is. 1.* Dikkatle, eleştireci bir gözle gözlem yapan kimse, müşahit. 2. Bir konferans, kongre vb.ne katılan, genellikle söz alma ve önerge verme hakkı olmayan, toplantıları kendi veya başkası adına izleyen kimse, müşahit. 3. *astr.* Gözleminde gözlem yapan kimse, rasat. 4. *sp.* Bir karşılaşmayı izleyip kurallara uyulup uyulmadığını bildiren rapor yazmakla görevli kimse.

→ *sandık gözlemcisi*

gözlemcilik, -ği *is.* Gözlemcinin yaptığı iş.

gözleme (I) *is. 1.* Gözlemek işi, tarassut. 2. *astr.* ve *meteor.* Özel araçlarla inceleme.

gözleme (II) *is.* Sacda, yağda kızartılan, tatlı veya tuzlu bir hamur işi.

gözleme (III) *is.* Meralarda yağışın toprakla tutulması ve yem üretiminin artırılması amacıyla, 40-50 cm aralıklarla 15-20 cm çapında ve 7-8 cm derinliğinde çukurlar açılması.

gözlemeci *is.* Gözleme yapan veya satan kimse.

gözlemcilik, -ği *is.* Gözlemcinin işi veya mesleği.

gözlemek *(-i) 1.* Bir şeyin olmasını veya bir kimsenin gelmesini beklemek, intizar etmek. 2. Dikkatle bakmak, tarassut etmek: